

2012 16

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEDED

55983
93199 FI H79
2012/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XL. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XL. évfolyam • 1. szám
2012. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik

a
Nemzeti Erőforrás Minisztérium

a
Nemzeti Kulturális Alap

és a
Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991 102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Baják László történész muzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Bárdos Zsuzsa tanár, muzeológus, Orosháza

Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár

Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad

Fülöp László dr. CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvár

Gesztesi Enikő dr. PhD. klasszika-filológus,
középiskolai tanár, Szekszárd

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek

Kovács Miklós ny. középiskolai tanár, Vác
Kriston Vízi József dr. múzeumigazgató, Dombóvár

M. Kozár Mária néprajzkutató, Szombathely

S. Lackovits Emőke dr. néprajzkutató, Veszprém

Matyikó Sebestyén József ny. múzeumigazgató,
Siófok

Merényi-Metzger Gábor dr. PhD történész, Gyula
Mizser Lajos dr. CSc. ny. főiskolai tanár, Nyíregyháza

Molnár Péterné helytörténész, Kunszentmiklós

Murányi Magdolna múzeumigazgató, Dévaványa

Orbán Ágnes filmrendező, Budapest

Örsi Julianna dr. habil ny. múzeumigazgató, Túrkeve

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna ny. gimnáziumi tanár,
Makó

Petercsák Tivadar dr. DSc. egyetemi tanár, Eger

Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest

Postáné Pető Györgyi középiskolai tanár, Csongrád

Presztóczki Zoltán levéltáros, Hódmezővásárhely

Radics Éva dr. egyetemi tanár
Zeneművészeti Egyetem, Graz

Rásky Mihályné tanár, helytörténész, Felsőörs

Rozsnyai János ny. pedagógus, helytörténész, Makó

Simor Ferencné dr., Bokody Éva ny. tájházigazgató,
Nagyotfalu-Siklós

Szabadi Mihály helytörténész, Sióagárd
Székelyné dr., Forintos Judit könyvtáros, Miskolc

Szilágyi András dr. orvos, neurológus, Budapest

Tóth József dr. történész, ny. tanár, Budapest

Tölgyesi József dr. főiskolai docens, Veszprém

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Villányi Péter néprajzkutató, Budapest

A címlapon Csillagszemű, Gyimesközéplek, 2003.
(Ádám Gyula csikszeredai fotóművész felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Százhetven éve született egy elfelejtett számtantudós, Ében-Káplár Mihály (<i>Tóth József</i>).....	3
125 éve született Pável Ágoston, a kultúráközvetítő polihisztor (<i>M. Kozár Mária</i>).....	5
Emlékezés Nagy Gyulára születésének centenáriumán (<i>Bárdos Zsuzsa</i>).....	6
A múzeumalapító öröksége. Száz éve született Bereczki Imre (<i>Murányi Magdolna</i>).....	10
Száz éve született Székely Tibor, világjáró és útikönyvíró (<i>Polgárdy Géza</i>).....	13

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Wenzel Gusztáv</i> : A városi lét jellemzői.....	16
A hagyományápolás helyzete és lehetőségei az iskolában (<i>Gesztesi Enikő</i>).....	17
„ÉLETÚT” – Önéletírói pályázat időseknek, nyugdíjasoknak.....	22

HAGYOMÁNY

Bandázás Sióagárdon (<i>Szabadi Mihály</i>).....	23
Értékes néprajzi gyűjtemények Székelyudvarhely környékén (<i>Halász Péter</i>).....	25
Sóbányászati ősi dal (<i>Mizser Lajos</i>).....	27

EMLÉKHELYEK

Két ferences kolostor a déli végeken (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	29
Az „ördöglovas” halála és temetési (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>).....	32
Volt egyszer egy falu: Iharkútnak nevezték (<i>Tölgyesi József</i>).....	35

TERMÉS

Liszt Ferenc magyarságtudata (<i>Szilágyi András</i>).....	37
Országgyűlés a Magyar Nemzeti Múzeumban (<i>Baják László</i>).....	41
Az építő Fekete-család Dombóváron (<i>Bodó Imre</i>).....	43
Egy grófkisasszony hozománya 1689-ben (<i>Fülöp László</i>).....	45
Egy kecskeméti tudós tanár, Dékány Rafael (<i>Molnár Péterné</i>).....	48
Jelentés Klézséről, 1972 (<i>S. Lackovits Emőke</i>).....	50

TÁRLAT

„Örök, vigyázzatok a strázsán!” Ádám Gyula csíkszeredai fotóművész hagyományörző fényképei (<i>Orbán Ágnes</i>).....	54
„Minden táj egy lelkiállapot.” Fülöp Lajos kiállítása Balatonfűzfőn (<i>Matyikó Sebestyén József</i>).....	56

KRÓNIKA

Csongrád megyeiek honismereti napja a határ két oldalán (<i>Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna</i>).....	57
Katona Imre néprajzkutatóra emlékeztek Csongrádon (<i>Postáné Pető Györgyi</i>)	60
A X. Civil Akadémia Bosznia–Hercegovinában (<i>Dukrét Géza</i>)	60
A svájci–magyar barátság építése (<i>Kriston Vízi József</i>)	62
Emlékezés a száz éve született Rácz Valira (<i>Bodó Imre</i>)	64
Pataky András kettős kitüntetése (<i>Simor Ferencné Bokody Éva</i>).....	65
Köszöntő sorok Gelencsér Józsefnek (<i>S. Lackovits Emőke</i>)	67
In memoriam	
Herczeg Mihály emlékére (<i>Presztóczi Zoltán</i>).....	68
Elment Komárom krónikása, Szénássy Zoltán (1925–2011) (<i>Rásky Mihályné</i>)	69
Soós Pálné Kovács Margit népi szövő emlékére (<i>Simor Ferencné Bokody Éva</i>).....	70

KÖNYVESPOLC

Saáry Éva – Vadnay Zsuzsa: Érdekes emberek (<i>Radics Éva</i>)	72
Miles Lambert-Gócs: Tokaji Wine. Fame, Fate, Tradition (A tokaji bor. Hírnév, sors, hagyomány) (<i>Petercsák Tivadar</i>)	72
Tengőri Hereberi atyámuram. Katona Imre csongrádi népmese gyűjtése 1941–42-ből (<i>Villányi Péter</i>)	73
Tízéves a Hepehupa (<i>Kovács Miklós</i>).....	74
Honismeret Csongrád megyében (1969–2011) (<i>Rozsnyai János</i>)	75
Könyvek a Jászkunságból (<i>Őrsi Julianna</i>)	76
Honismereti ki kicsoda? (<i>Székelyné Forintos Judit</i>)	78
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	79

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbé teszi a szerzőknek a korrekció megadását, ha a közlésre szánt írásokat e-mail-en egyszerű WORD formátumban küldik el számunkra, vagy gépelt kézirat esetén a szerkesztőség címére. Ha képeket küldenek, azokat JPG formátumban, 300 DPI felbontásban e-mail-en kérjük megküldeni. A közlésre szánt cikket csak a szerző nevének és postacímének feltüntetésével tudjuk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1–266-0857)

MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

ÉVFORDULÓK

Százhetven éve született egy elfelejtett számtantudós, Ében-Káplár Mihály

Száz évvel ezelőtt a korabeli sajtó szenzációs hírként közölte, hogy eltűnt a „számgép” feltalálója, dr. Ében-Káplár Mihály volt zsámboki, majd nagykőrösi római kath. plébános. Különleges személye, működése kiváltotta kortársai elismerését és egyben irigységét is.

Életrajzi adatai szerint 1842-ben született a Pest megyei Fót községben, ahol az elemi iskolában tanult. Középkiskoláit Pesten, Nagyszombatban, a teológiát Rómában végezte, ahol a filozófia és teológia doktorává avatták. 1868-ban szentelték pappá, és rövid káplánkodás után az esztergomi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé nevezték ki. Innen az Odessalchi hercegi, majd a Károlyi grófi családhoz került nevelőnek.

Az 1880-as években több plébánián szolgált, majd 1896-tól a Pest megyei Zsámbok község esperes-plébánosaként működött 1905-ig. Ezalatt a tíz év alatt igen sokat tett a község gazdasági, erkölcsi, kulturális felemelkedése érdekében. Igazsága tudatában konokul vállalta a küzdelmet a gáncsoskodókkal. Korát meghaladó reformtörekvéseit, szervezőmunkáját a liberális értelmiségiek lelkesen üdvözölték, mások viszont gyanakvással fogadták. Sikerei csak növelték irigyei számát, kemény fellépése és teológiai jellegű elképzelései pedig felettesei rosszallását is kiváltották.

A községben megszervezte az olvasóegyletet, a katolikus kört, a hitelszövetkezetet, a gazdakört. Sokan nehezményezték, hogy pl. az eredményes szövetkezés eszméjét még a templomban is emlegette és ajánlotta. „Majd, ha a Miatyánkból kimarad a mindennapi kenyérünkért való ima, én sem beszélek róla a szószéken” – válaszolta a bírálatokra.

Mindemellett racionalizálta az egyházközség gazdasági viszonyait és rendbe hozta a „rongyos állapotban lévő” egyházi intézményeket is. Ezek közé tartozott az iskola is, amelynek három termében elhasznált kocsmái bútorzat volt. Kemény ellenállást kellett legyőznie, hogy végül sikerült megvásárolnia a közkedvelt községi kocsmát, ahol az új tantermeket kialakította. Nevét országosan is ismertté tette az iskolások számára alkotott *számítógépe*, amelynél a 40947.sz. szabadalmi leírás szerint „...a számtani műveletek könnyebb megérthetése céljából eltolható és egy bizonyos magasságban rögzíthető, az egységeket jelző korongok vannak alkalmazva.”

Ezzel kapcsolatban jelent meg *Számkönyv* c. műve 1875-ben Pozsonyban és az *Elemi Váltó Számtan vezérkönyv a helyrendszerű számtantanításhoz*, amelyet 1900-ban adtak ki Budán. Találmányát az 1896. évi millenniumi kiállításon is bemutatta, ahol egyúttal azt is kijelentette, hogy „a jövő évezred egyetlen számtanszere ez a számgép, mellyel kész vagyok Budapesten bármely számgép ellen versenyelőadást tartani.” Nyomatéku 100, majd 300 és végül 1000 koronát ajánlott fel fogadásként! (Nem tudunk róla, hogy valaki el merete volna fogadni ezt a kihívást.) Gépét többek között Miskolcon, Szegeden, Lippán is bemutatta. Ez utóbbiról így emlékezett meg a Délmagyarországi Tanítóegyesület 1899. júniusi lippai jegyzőkönyve: „A számtantanításnak eme legfontosabb új, könnyen kezelhető, s valamennyi hasonló számoló gépet túlszárnyaló eszközét maga az érdemes feltaláló mutatta be, kinek vonzó előadását mindvégig nagy érdeklődéssel hallgatta a nagygyűlés, amely az orosz számológép helyett az Ében-félt javasolja az iskoláknak.”

A számológépet bemutatták az Országos Tanszermúzeumban rendezett kiállításon is 1904 júliusában a VI. Egyetemes Tanítógyűlés alkalmával. A fővárosi bemutatásról így számolt be a korabeli sajtó: „Zsámbok község tudós plébánosa dr. Ében Mihály az általa feltalált számológépet bemutatta és azon gyakorlati előadást tartott Budapesten a sok helyről összesereglett tanítók tanügyi szakgyűlésén. A zsámboki iskolából két tanuló leányka, Szádecki Micike és Szalai Erzsike voltak a felelők, akik mind az új számológép kezelésével, mind a fejszámolással oly meglepő eredményt mutattak be, amely ámulatba ejtette a hallgatóságot. Az összegyűlt tanítói szakközösség hangos tetszésnyilvánítással és tapsviharral

Népevelés 1910. X. 30.

Váltószámgep és vezérkötény 23 K
 Meterrúddal és órával 30
 Összes mértékkel 40

DR. ÉBEN MIHÁLY PÉLBÁNOS.
 :: Nagykörös. ::

Hirdetés a Népevelés 1910. október 30-i számában

laszék tagjaival és annak világi elnökével, Beniczki Ádám földbirtokossal is, akik az állami tantervvel szemben tiltakoztak a kézimunka oktatását végző női pedagógus alkalmazása ellen és a plébános elhelyezését kérték. Máiig tisztázatlan egyházi főnökével, a váci püspökkel való konfliktusa is a „Remény Vallása” téziseinek publikálása miatt. (Ez sajnos máig „zárolt téma”). Végül a püspök 1905 nyarán át helyezte a nagykörösi plébániára. A távozó pap több tucatnyi könyvet ajándékozott a zsámboki egyházközségnek. Az átadási leltárban 350 könyv szerepel, köztük több XVIII. századi értékes kiadvány. Ezen kívül itt hagyta a párizsi világkiállításról hozott négy darab értékes faszobrot is.

Nagykörösi éveiről sajnos mindössze azt a tájékoztatást kaptuk, hogy: „...a jelek egyértelműen arra mutatnak, hogy dr. Eben Mihály monomániásan túlértékelté találmányát, a számítógépet, elméje megzavarodott és hitében is meghasonlott.” Életének tragikus végével kapcsolatban egyes források tudni vélik, hogy a plébános találmányát 10 ezer koronáért eladta a svájci kormánynak. Emellé még össze szedte a kint lévő adósságait és kb. 20–30 ezer koronával utazott el a nagykörösi parókiairól. A lapok megírták, hogy holttestét 8 hónap múlva halászták ki a Dunából. Halálát egyesek öngyilkossággal, mások rablógyilkossággal magyarázták.⁴

Sajnálatos tény, hogy ennek a nagyszerű embernek kiváló számítógépét ma már a pedagógiai eszközökkel foglalkozó szakemberek sem ismerik. Hiába dicsérte a korabeli szakmai közvélemény, találmánya mégsem vált általánossá, helyette évtizedekig továbbra is az egyszerű „orosz számológép” állt az osztálytermekben. A mai „internet-világ” persze mesze meghaladja az egykori mechanikai eszközöket, de azért legalább „kegyeletből” illő lenne megépíteni legalább a tanszermúzeum részére egy Eben-féle „számgepet” is – és megőrizni az alkotó emlékét!

jutalmazta a zseniális plébános korszakalkotó művének bemutatásáért. A régi un. orosz számológép úgy aránylik ezen Dr. Eben-féle új számológéphez, mint a régi faeke a modern vaskéhez.”¹

A számtantanítás reformjaként méltatta az új „váltómódszert” a pedagógiai szakajtó is: „e módszer nem csak az írásbeli számolást teszi értelmesebbé, hanem megkönnyíti a szóbelit is, láttuk a Magyar Tanítók Otthonában, ahol a pedagógiai szakosztály egyik vitaestélyén egy 9 éves parasztlánya öt számhelyen pótkivonást végzett.”² A szaklapokban megjelentek a gép rajzával illusztrált hirdetések is. Az Eben-féle számítanrendszer-gyűjtemény részei: a helyrendszerű váltószámgep, a váltókerék által zárt láncon át forgatható óra, meterrúd színes oldalakkal, mértékbeosztásokkal, ür- és súlymértékek. A készlet ára 40 korona.

Az országos elismeréssel szemben az egyházi partnerek kezdettől fogva ellenségesen fogadták a számítógépes plébánost. A szomszédos dányi esperes a váci püspökségnek küldött „szakvéleményében” olyan embernek mutatja be Eben Mihályt, mint „aki földi jóllétének megalapítását az ő számoló gépjének leendő általános elterjedésétől oly biztosan várja és hiszi, s ezért minden idejét és pénzét – sokszor nem csekély hátrányára a lelki dolgoknak – folytonos utazásra gépjének tökéletesítésére, s hogy úgy fejezzem ki magamat annak elsütésére [=eladás] fordítja.”³

Időközben meggyűlt a plébános baja a helyi isko-

Toth József

¹ Gödöllő és Vidéke 1904. V. 22.

² Néptanítók Lapja 1907. 2. szám.

³ Váci Püspöki Levéltár – Schola Sambok – 1905.

⁴ Budapesti Hírlap 1912. XII. 6.

125 éve született Pável Ágoston, a kultúraközvetítő polihisztor

A XX. század talán egyik utolsó magyarországi polihisztora több tudományágban alkotott kiemelkedőt, magyar–latin szakos tanárként a nyelvészet, az irodalomtörténet és a néprajztudomány terén is. Érett férfi korában versekben fejezte ki azt a mondanivalót, amelynek kereteit szűknek találta a tudományos értekezésekben, bár néprajzi közleményeinek hangvétele is lírai. A szlovén anyanyelvű tudósember a magyar nyelvet is olyan tökéletesen elsajátította, hogy szlovén, szerb, horvát novellák, regények, versek fordításait eredeti alkotásként élvezhetjük. Halálának és születésének kerek évfordulóin – immár 55. éve – emlékezünk életére és munkásságára, ápoljuk a szlovén–magyar kulturális kapcsolatokat. Az elmúlt évtizedekben konferenciák, könyvek, kiállítások és más rendezvények hívták fel a figyelmünket a népek, a generációk közötti kulturális párbeszéd fontosságára.

Pável Ágoston 1886. augusztus 28-án egy Muraszombathoz közeli szlovén faluban, Vashidegkúton/Cankován született. Szentgotthárdon és Szombathelyen járt gimnáziumba, Budapesten szerzett magyar–latin szakos tanári diplomát. Szláv összehasonlító nyelvészetből doktorált. Tordán, Dombóvárrott, majd 1920-tól 1946-ig Szombathelyen élt és dolgozott. Gimnáziumi tanári állása mellett a Savaria Múzeum Néprajzi Tárának vezetője és a múzeum igazgatója is volt. Az általa alapított *Vasi Szemle* tudományos folyóirat – néhány év kihagyással – azóta is megjelenik. Pável Ágoston támogatta a honismereti és helytörténeti gyűjtők munkáját. Folyóiratának *Tulipántos láda* című rovatában rendszeresen közölte falusi értelmiségiek adatgyűjtéseit és írásait. Morvay Péter bevezetőjével 1940-ben *Kalácska* címmel indított rovatot a diákok részére. 1940 nyarán vezette a Táj- és Népkutató Intézet szalafői kutatótáborát. A XX. század első felének történelmi eseményeit nem volt könnyű átélni, túlélni. Sem magánemberként, sem értelmiségiként, sem tudósként. Szorgalmas, kitaró munkájával bizonyította, hogy vidéken is lehet valaki nagy tudós. Munkásságának elismerését jelentette, hogy 1941-ben a szegedi egyetem bölcsészkarán a délszláv nyelv- és irodalom tárgyköréből magántanárrá habilitálták. Gyógyíthatatlan betegség szakította meg alkotói pályájának további ivelését 59 éves korában.

Az elmúlt évben magyarországi, szlovéniai és ausztriai helyszíneken emlékeztek Pável Ágoston születésének 125. és halálának 65. évfordulójára, munkásságának folytatói és az iránta érdeklődők. A rendezvények főként ahhoz a régióhoz kötődtek, amelyben Pável Ágoston élt és tevékenykedett. A történeti Vas megyében Szombathely, Szentgotthárd és Cankova (a ma Szlovéniához tartozó szülőfalu) településeken. A Cankovával határos, de már nem elválasztó, hanem összekötő szlovén–osztrák országhatár túloldalán a Bad Radkersburg melletti Laafeldhez és Grazhoz. Maribor, Ljubljana, Budapest, Erdély volt még helyszíne a megemlékezéseknek.

A jubileumi évet a szombathelyi Savaria Múzeumban *Pável Emlékkiállítás* nyitotta, amely azután nyolc helyszínre vándorolt tovább. A kiállítást három generáció képviselői rendezték (Pável Ágoston leánya *Pável Judit* és a Savaria Múzeum néprajzkutatói *M. Kozár Mária* és *Illés Péter*). Kilenc poszter készült szlovén, magyar és német szöveggel és képaláírással. Mind a nyolc kiállítás megnyitóján részt vett és megnyitóbeszédet mondott Pável Judit. Beszédeiben azt hangsúlyozta, hogyan kapcsolódott édesapja életútja és munkássága ahhoz a nyolc helységhez (Szombathely, Maribor, Laafeld, Szentgotthárd, Muraszombat, Cankova, Budapest, Ljubljana). A kiállítás kilenc tablóján a dokumentumok és fotók több mint fele most volt látható először. Például Pável Ágoston elemi iskolai bizonyítványa, gimnáziumi tablóképe vagy egy

Pável Ágoston ifjúkori képe
(A fotó a Pável-család tulajdona)

cankovai csoportkép 1929-ből, amelyen a családtagokon kívül ott van az egyetemista Vilko Novak, későbbi néprajztudós és idősebb Klekl József katolikus pap, lapkiadó, országgyűlési képviselő is. A tablót Szombathelyen és Muraszombatban tárgyakkal is kiegészítettük. A Pável Ágoston által az 1930-as években gyűjtött tárgyak közül választottuk ki például a Krisztus-szobrot, bábsütőmintát, pruszlikot. A kiállított tárgyak fele szintén most került először nyilvánosan bemutatásra. Ezeket a Pável családtól kaptuk kölcsön. Ilyen volt például két olajfestmény Pável Ágostonról és feleségéről, valamint Pável tordai albuma saját rajzaival, amelyet menyasszonyának készített.

Az év folyamán a szombathelyi Szlovén Önkormányzat, a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület és a Vasi Múzeumbarát Egylet tagjai Pável életútja és kutatóútja néhány állomását is felkeresték. Virágvasárnap Szentgotthárdig vonattal, majd Máriaújfaluig lovasszerkérrel utaztak. Út közben meg-megállva Pável Judit részleteket olvasott fel édesapja *Őrségi képek* című tanulmányából. Az erdélyi tanulmányút során a résztvevők felkeresték a tordai gimnáziumot (ahol tanári pályafutását kezdte a polihisztor) és katonáskodásának színhelyét (Székelyudvarhelyt). Cankova, Laafeld és Graz a tudós családi kötődéseit tárta fel. Laafelden 17 évig éltek. A Pável-ház ma a stájerországi szlovének kultúrháza, amely az osztrák és szlovén kultúra közötti közvetítést választotta feladatául. Az idei évben Pável Ágoston szlovén nyelvre fordított, szlovén zenész által megzenésített verseit adta ki CD-n. Az öt megzenésített verset a maribori költő-zenész *Peter Andrej* maga adta elő a Szombathelyen és Laafelden rendezett irodalmi esteken. A szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtárban Pável Ágoston magyar nyelven írt verseit *Jordán Tamás* Kossuth-díjas színművész, a helyi Weöres Sándor színház igazgatója olvasta fel. A helyszín érdekessége, hogy Weöres Sándor gimnazista korában Pável Ágostonnal lakott, pár hányira a mai könyvtártól. A laafeldi Pável-házban kórustalálkozót is szerveztek. Ezen a helyi, a cankovai és a szombathelyi szlovén énekkar lépett fel. A laafeldi és a szombathelyi népdalkör saját repertoárjából CD-t adott ki. (A Szombathelyi Nefejelecsek egyébként Pável Ágoston kedvenc virágáról kapták a nevüket.) A szombathelyi Savaria Egyetemi Központ Szláv Tanszékének tanulmánykötetébe a maribori egyetem tanárai is írtak tanulmányokat. A kötet bemutatója Szombathelyen és Cankován volt. Cankován augusztus 27-én, Pável születésnapja előtti napon, alkalmi bélyeggel és bélyegzéssel emlékezett a tudósra a Szlovén Posta. A szülőfalu Pável Egyesülete dokumentumfilmet készített névadójáról.

A jubileumi Pável-év eseményei a honismeret és helytörténet kutatásának fontosságára is felhívták a figyelmet azzal, hogy példaképül állították Pável Ágoston tevékenységét. A rendezvények megszervezésénél és lebonyolításánál három ország tudományos kutatói, civil szervezetei, szlovén és magyar anyanyelvű lakosai találkoztak. Nemcsak Pável Ágostonról beszélgettek, hanem mai életformájuk jó és rossz tapasztalatait is kicserélték egymás között. S ez volt a jubileumi év legfontosabb hozadéka – az együttgondolkodás.

M. Kozár Mária

Emlékezés Nagy Gyulára születésének centenáriumán

Nagy Gyula életútjának térképe látszólag tenyérnyi: reá fér az orosházi Mikes utca 19. szám alatti házacska, a Petőfi utca 23. számú épület, a Nádasdy, a Bethlen Gábor, a Körösi Csoma Sándor és a Bajnok utca is. Ám e fizikai határokon messze túlmutat szellemi kisugárzása, amelyet még most sem tudunk méltó helyen kezelni.

A szikár tények egyszerűen leltározhatók. Az 1911-ben született Nagy Gyula szegénységi bizonyítványával a Vörösmarty utcai elemi iskola után az Árpád-kert mögötti kétemeletes polgári iskola padjait koptatta, ahonnan – miként vallomásában hangsúlyozza – továbbtanulásához jó alapot és egész életére küzdőszellemet kapott. Hogy a Nagy-gépműhelybe gyakornoknak küldött lakatosinasból hogyan lett mégis a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző bizonyítványával a zsebében a nemzet napszámosa, ugyancsak leírja önéletrajzi kötetében.¹ Pályája azonban messze kanyarodik a kiszámíthatótól, amikor a Gyulai úti állami osztatlan népiskolában a havi nyolcvan pengő fizetésén mit sem abajogva többlet-

¹ *Nagy Gyula: Életem első fele: eszmélés, erőgyűjtés, indulás. Orosháza, 1987.; Nagy Gyula: A múzeum szolgálatában. Négy évtized Orosháza múzeumában. Békéscsaba, 1986.*

munkákat talál ki magának: régi tárgyakat kutatva. Hamarosan érdeklődni kezdett a szellemi néprajz iránt is: gyűjtve a környék ragadványneveit, a Harangoskút legendáját, a népi játékokat. Már a Pesti úti iskolában dolgozik, amikor az 1940-es évek elején Mády Zoltán, a Teleki Pál által szervezett Táj- és Népkutató Intézet egyik vezetője megkéri, hogy írja meg, hogyan kell egy népiskolában táj- és népkutató szellemben tanítani. Az intézet 1943-as nagyszöllősi (Ugocsa megye) tanfolyamán fordul tudatosan a muzeológia felé. Keszki Kovács Péter, Mády Zoltán előadásai után a megye falvaiban: Szöllősgyulán és a román ajkú Hömlöcön gyűjt. Ilyetén szakmai fortélyokkal felvértezve vállalkozik 1945-ben Orosházán múzeumszervezésre. Eleinte másodállásban, fél évtized múltán főhivatású muzeológusként, ám mindig rendíthetetlen kitartással és szorgalommal. 1952 nyarán az ELTE Néprajzi Tanszékének megbízására egy kardoskúti kisgazdaságban, a Kérdő-tanyán szervezi meg a takarást és a nyomtatást. Ennek révén ismerkedik meg Kovács Lászlóval, Tálasi Istvánnal, Balassa Ivánnal. Segítséget kap Barabás Jenőtől, aki évtizedek múltán így fogalmaz korábbi pártfogoltjáról: „Tekintélye szakkörökben országosan nagyobb lehetett, mint szűkebb pátriájában, holott a szíve csak ezért dobogott.”²

Fennmaradt levelezéseiből sejthető, hogy a legnagyobb magyar faluban olykor szellemi magány kínozza. Ennek ellenére nem menekült el, inkább hidat ácsolt barátságból, hozzáértésből az országos rangú szakemberek, intézmények és Orosháza közé. Jóllesően emlegette, hogy Ortutay Gyula munkájának elismeréseként felajánlotta neki a szegedi múzeum vezetését. Ám a mások által kitűnőnek ítélt lehetőséget rögvest visszautasította, mondván: gyűjtőterületét és szülőhelyét el nem hagyja. Szerény szándéka jutalmaként autoididakta tudóssá vált. Szakirányú képzésről papírokat ugyan nem tudhat magának, bizonyítványa mégis a legragyogóbb: igazolja a saját erejéből iskolát teremtő néprajzkutatót.

Reánk maradt leíró dolgozatai személyes megfigyelésen, kikerdezésen alapulnak. A Szántó Kovács János Múzeum évkönyveit³ szerzőtársak munkáival töltötte meg. Valódi tudósműhelyt szervezett, melyben nemcsak a szakemberek, de a korábban adatközlő, később önéletrő parasztemberek is egyedülállót alkottak. Lankadatlan szervezőmunkájának gyümölcse az *Orosháza története és néprajza* (1965) című nagy monográfia,⁴ amely egycsapásra országos rangra emelkedett, s amelyre a szakemberek ma is elismeréssel tekintenek.

Nagy Gyula a neki adatott évtizedek alatt, az évkönyvek és a monográfia munkálatai során a magyar tudományosság kiválóságait hozta el kutatóként Orosházára. Gyűjteményének különlegessége, hogy feljegyzései nyomán a polcokon sorjázó eszközök mögött emberlételek is felsejlenek. 80 éves koráig naponta bejárt a múzeumba, mely valóban az ő múzeuma volt. Itt tisztázta le legendaszámba menő gondossággal nagyobb kötetét.⁵ Itt állította össze Fekete Sándor, 1882-ben született orosházi parasztember családfájára építve a *Nyolc nemzedék élete Orosházán* című lélekkel teli kiállítást, mely 1969-től három évtizedig vonzotta a látogatókat. Innen híresült el szakmai berkekben a szárazmalom-kutatása, itt készült el a lakodalmas kulcsoskalácsról, a parasztek rejtegetési tudományáról, az orosházi párnavegekről, a karikásosztó készítéséről szóló feldolgozása, és számtalan, külföldön is érdeklődést keltő írása, melyekből nem egy jelent meg a *Zeischrift für Ethnologie* hasábjain. Hogyan lehetett mindehhez ereje? Keszki Kovács László megfejtette: „*Hogy valaki tudóssá váljék, ahhoz a következők kívánatnak: születéssel szerzett tehetség, soha el nem szunnyadó kíváncsiság a dolgok lényege iránt, szorgalom, kitartás, az élet szeretete és*

Nagy Gyula (1911–1994)
(Váradai Zoltán felvétele)

² Barabás Jenő: Köszöntő. In.: Nagy Gyula: A múzeum szolgálatában. Békéscsaba, 1986. 9–10.

³ Az első tanulmánykötet 1955-ben jelent meg. Az 1959-es évkönyv 800 példányát, az 1960-as emlékkönyv 500 példányát maga Nagy Gyula adta el. Az 1961–1962-es évkönyv 600 példányban jelent meg, 14 szerzővel, az 1963–1964-es kötet 20 szerző 19 tanulmányával 630 példányban.

⁴ A 970 oldalas első kötetet 20 szerző, a 783 oldalas második kötetet 21 szerző fémjelzi. Már a megjelenés előtt ötszáz előfizetőt gyűjtött össze.

⁵ A hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán (1963); Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán (1968); Parasztlelet a Vásárhelyi-pusztán (1975); Orosháza monográfia 1965.; A múzeum szolgálatában. Négy évtized Orosháza múzeumában (1986); Életem első fele (1987).

hit abban, amit csinálunk... Nagy Gyula a tanyák gyermekeinek a tanítójaként, az ott szerzett ismeretei és megépült emberségéből lett a tanyák, a pusztai élet néprajzi kutatójává.”⁶

A helybeliek úgy emlékeznek rá, mint a munka – legnemesebb értelemben vett – megszállottjára, akit alázattal, elkötelezettséggel építette a múlt és a jövő közötti hidat. Emberségéért, tisztességéért az egiek jutalma tán, hogy 1994 karácsonyának délutánján csendesen elszenderedve költözhetett közéjük.

Születésének századik évfordulóján nemcsak a vásárhelyi, székkutasi, kardoskúti településről érkeztek Nagy Gyula méltatói Orosházára, hanem az ország távoli pontjairól is jöttek mindazok, akik vele együtt munkálkodtak. A református iskola látta vendégül Szent Tibort. A vásárhelyi író, néprajzkutató különleges finomságú előadásával hajtott főt Nagy Gyula néptanító előtt. „Amikor mostanában kimegyek a Pusztára, lelkiismeret furdalással téblábolok az üresedő nagy ég alatt. Istenem, mennyi mindent nem gyűjtöttünk föl és nem jegyeztünk le, amelynek java része mára végleg elveszett. Ahogy a tanyák és az ott élt emberek gyorsan fogynak, a természetvédelmi hatóság szegényes költségvetése szerint igyekszik velük lépést tartva a területet megvásárolni és visszaadni a természetnek. Amint a szürke marhacsorda a földet újra mögtelekőli, egyre több elfeledett, régen kiveszettek vélt növényfaj jelenik meg, amelyek a Pusztta tanyásítása előtti idöket idézik. A darvak mind nagyobb számban jelentkeznek. Fölöt-tük a lelkek is szaporodnak. Nagy Gyula múzeumigazgató, egyik mesterem, majd idös barátom mindig figyel bennünket. Életkorom miatt és a találkozás reményében én is elkészülödöm” – fejezte be méltatását. A virágokkal elárasztott alvégi temetőbeli sír mellett az elsőszülött gyermek, Nagy Márta azzal zárta köszönétét: „Ha édesapánk az égi pusztákról letekintene, biztosan azt mondaná, amit többször is hal-lottunk tőle: »Szeret engem az Isten«.”

A múzeum falára e napon emléktábla került. Kovács Árpád kulturális tanácsnok a Kékesi Gábor emléklapoktájával ékített márványtábla leleplezésekor szép szavakkal is megajándékozta a tisztelgöket: „...az olyan emberek, mint Nagy Gyula is, nem igénylik az emlékművet, mert munkájuk örök. Egyé vált a tájjal, melyért égtek, lobogtak... És ma mégis emléktáblát avatunk, emlékművet állítunk. Nem neki, sokkal inkább nekünk van erre szükségünk. Tanulni az életét, a látását, az elköteleződését, a hitét, a szorgalmát. Hogy e földön élni, halni kell, küzdeni érdemes, mert akit e földön hordozott a bölcső, az tartozik e vidéknek azzal, hogy tanúságtévője legyen a maga módján, amíg szíve dobban.”

Emléktábla az orosházi múzeum falán (Losonczy István felvétele)

házi népelet kutatója». Alatta 1994 óta borulnak össze csontjai szülőhelye földjével.”⁷

A Szabó Ferenc nyugalmazott levéltár- és múzeumigazgató vezette ünnepi ülésen több nem helybeli szorongott, mint orosházi. Zalai Mihály alpolgármester megnyitójában a hagyományok őrzésének, továbbvitelének fontosságát hangsúlyozta. Szilágyi Miklós tudományos tanácsadó, egyetemi tanár (Budapest) Nagy Gyula fáradszóró önképzését, munkáinak szakmai rangját, tökéletes hitelességét emelte ki. Megjelölte az orosházi muzeológus életművének két fő csomópontját: úgy az Orosháza története

⁶ Keszi Kovács László: Előszó helyett. In.: Nagy Gyula: A múzeum szolgálatában. Békéscsaba, 1986. 7.

⁷ Bárdos Zsuzsa: Eeszántogatva földet és papírost. Paraszti önéletírók Nagy Gyula mellett. Orosháza, 2005. 13–17.

és néprajza 37 szerző egybefogásával készült köteteit, mint az 1950 óta területileg négy településhez felosztott vásárhelyi Puszta hagyományos népéletét bemutató három könyvet. Juhász Antal, a szegedi egyetem professor emeritusa ifjúságának évtizedeiben (az orosházi Táncsics Gimnáziumot igazgató édesapja mellett, majd a monográfia egyik szerzőjeként) alaposan megismerte a települést. E helyütt először az 1965-ben kiadott monográfia széles körben becsült értékeinek háttérét, országos hatását elemezte, majd a vásárhelyi Puszta hagyományos földművelését és állattartását feldolgozó köteteket értékelte. Senti Tibor hőmezővásárhelyi néprajzkutató, író, pályakezdésének éveitől Nagy Gyulát vallja mesterének. A vásárhelyi Pusztán folytatott gyűjtései során szakmai kapcsolatuk baráttá mélyült. E helyütt a néprajzi kistáj megnevezésre érdemes Puszta paraszttársadalmi jellemvonásait, csoportjait vázolta föl. Egyik szerzőként elemezte a *Parasztélet* című kötetet, kiemelve a könyv parasztlektorainak szerepét.

Nagy Gyula gyümölcsöző kapcsolatot ápolt a magyar néprajztudomány iránymutató személyiségeivel. Ennek bizonyítéka a Bálint Sándorral való 1971–1978 közötti levélváltások sora is. Barna Gábor egyetemi tanár, a szegedi egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének vezetője a Bálint professzor hagyatékában fennmaradt, eddig fel nem használt dokumentumokra építette mondandóját, megemlítvén, hogy Nagy Gyula a „szegedi nemzet” nagy tudósát is megnyerte az orosházi monográfia egyik szerzőjének. Péter László szegedi irodalom- és művelődéstörténész, professor emeritus magával ragadó előadásában a mintegy hat évtizedes ismeretségről szólt. Már túrkevei, majd makói múzeumigazgatóként is figyelemmel kísérte Nagy Gyula munkásságát, és a széles olvasottságú orgánumokban – így az *Élet és Irodalomban* – közölt recenziókat a könyveiről.

Az orosházi etnográfus évtizedeken át látogatott gyűjtési területe Kardoskút község volt. A település polgármestere, Ramasz Imre – Nagy Gyula törekvéseinek állandó támogatója – beszédéből a személyes és a község parasztnépének lelkében ma is lakozó, élő tisztelet ereje sugárzott. Szabó Mihály szegedi orvosprofesszor, az orosházi monográfia néprajzi kötetének legfiatalabb munkatársa, a Nagy Gyula vezette kutatás nagyszerű elindító erejét méltatta úgy szeretetteljes humorral, mint lírai szépséggel átszőtt előadásában. Ando György, a Békés Megyei Múzeumok igazgatóhelyettese visszaemlékezett pályakezdésének azon epizódjára, amikor a békéscsabai múzeum igazgatója a nagy tapasztalatokkal bíró, precíz Nagy Gyulához küldte őt a tárgyleltározás gyakorlására. Koszorus Oszkár, Orosháza széles ismertséggel rendelkező hely- és művelődéstörténésze frissen feltárt egyházi levéltári adatokkal mutatta be a tanítóképző elvégzése után állást kereső Nagy Gyula alkalmazását az evangélikus egyháznál, s az elhelyezkedéséhez onnan kapott támogatás mozzanatait.

Az emlékezők sorát a Nagy Gyula muzeológus hivatását választó, sikeres szakemberekként ország-szerte ismert gyermekei zárták. S. Nagy Anikó, a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum történész főmunkatársa különleges finomságú, szívhez szóló esszében idézte édesapjának dolgos hétköznapijait, puritán életvitelét, de a tudatosságot is, mellyel őt a pályára irányította. Szavaiból az is kicsendült, hogy náluk a múzeum és a fáradhatatlan kutatás szolgálata a családi együttlétek elé magasodott. Nagy Zoltán néprajzos, a Vas megyei múzeumi szervezet igazgatója édesapja néptanítóból kutatóvá emelkedésének szakaszából egy meghatározó mozzanatot mutatott be 1943-ból, amikor K. Kovács László és Morvai Péter hívására Nagy Gyula az Ugocea megyei Szöllősgyulán részese volt egy nyári gyűjtőtábornak. Az akkor készített s a Néprajzi Múzeumban őrzött feljegyzéseit, fotóit most publikálásra készíti elő.

Szabó Ferenc levéltáros, megyei múzeumigazgató több mint négy évtizeden át lehetett tartalmas kapcsolatban Nagy Gyulával. Zárszavában az elhangzottak emlékkönyvben való közreadását javasolta. Szükségesnek tartotta a néprajzkutató munkáinak, különösen kéziratos gyűjtéseinek, forrásértékű fotóinak közzétételét is. Hangsúlyozta, hogy a tartalmas, egyben az újabb nemzedékeket magával ragadó tájismeret Nagy Gyulától kaphat eleven töltést. Úgy véli, hogy Nagy Gyula szűkebb hazáját az egyik legismertebb tájegységé a magyar tudományban a parasztság világát átalakító, politikai gyökerű beavatkozásoknak, a modernizáció hullámainak, az életmódbeli változásoknak, a hagyományos társadalom felbomlásával együtt az értékrend különbözőségének elmélyült és folyamatos komplex néprajzi és történeti szociológiai vizsgálata teheti. Megvalósításához meghatározó Hőmezővásárhely és Orosháza lehetőségeinek egybehangolása, a szegedi egyetem tanárainak és hallgatóinak, Csongrád és Békés megye intézményeinek bekapcsolása. Annak az eredményes csoportmunkának a „jelenkutatás” jegyében történő újraélesztése, amelyet fél évszázada Nagy Gyula kiemelkedő eredménnyel indított el ezen a vidéken, s amely a településmonográfiák körül, a honismeret és az iskolák berkeiben már sok gyümölcsöt termelt.

A múzeumalapító öröksége

Száz éve született Berczki Imre

85 esztendőt élt, ebből 65 esztendőt áldozott Dévaványa és környékének – a Sárret és a Nagykunság – szellemi és tárgyi értékeinek összegyűjtésére.

Berczki Imre Dévaványán született 1912. február 11-én. Édesapjának, Berczki Imrénének 20 holdas tanyás ingatlana volt Nádösvényen; édesanyja, Hollósi Mária rajta kívül még két gyermeket nevelt: Istvánt és Máriát. Elemi iskolái elvégzése után a kisújszállási református gimnáziumban tanult, Debrecenben először teológiára iratkozott, majd a Böleséskaron földrajz-történelem szakon szerzett diplomát.¹ Debrecenben meglepetten tapasztalta, hogy ingyenes könyvtár és múzeum is van: „Vasárnap délelőttként az ingyenes nyitásokat látogattam. Harmadéves koromban Ecsedi István múzeumigazgatónak a jószág teletetésére vonatkozó adatokat gyűjtöttem.”² Amint visszaemlékezésében írja, 1939 tavaszán „összehozott Győrffy Lajos túrkevei főjegyző Győrffy István néprajzprofesszorral. Az meghívott a 'Táj- és Népkutató Intézet' esti összejöveteleire... Itt ismerkedtem meg Vargha László tanárságával, a két Kovács testvérrel: Lászlóval és Péterrel, Gunda Bélával, Ortutay Gyulával, Majlát Jolánnal, Molnár Balázssal, Vargyas Lajossal, Kovács Mártonnal, Fehér Gyulával és más fiatalal.”³ Győrffy István halála után lehetősége nyílt a budapesti egyetem néprajzi tanszékén Viski Károly mellett dolgoznia könyvtárosként, s elkezdte néprajzi írását az Óberettyó menti legelők pásztorainak életéről. A háború után a soproni állami Széchenyi Gimnázium tanáraként készítette el doktori értekezését, miközben megmentette a Széchenyi család levéltárát.⁴

Egy év után feladta soproni állását és 1946-ban végleg hazatelepült. „Dévaványa kultúrintézmények dolgában mindig is gyengén állott. A ránk maradt adatok és kultúrtörténeti emlékek azonban sejtetik, hogy mindig voltak községünkben olyan emberek, akik a tudományos értékkel bíró dolgokat gyűjtötték és őrizték. E ritkaságok a kor vezetői gondolatát tükrözik.”⁵ Berczki Imre fontosnak tartotta a régészeti értékek megmentését. 1935-től kezdve minden nyári vasárnap járta kerékpárjával a Hármas-Körös és az Óberettyó között, a Simai csárda, a Balkáni-halom, a csejti Holt-Berettyó és Bucsa környékét. Gyűjtötte a felszíni leleteket. Minden lelőhelyről leírást, minden leletről rajzot készített.⁶

1948. augusztus 9-én saját gyűjtéséből és rendezésében 48-as műsort mutatott be a településen. 1950-től, mint Békés megye népművészeti felelőse népi táncokat filmezett K. Kovács Lászlóval, Merényi Zsuzsával és Vig Rudolfal.⁷

Berczki Imre az íróasztalánál

Néprajzi doktorátusának megszerzésével szinte egy időben határozta el, hogy Dévaványán múzeumot hoz létre. A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja támogatta célját, de az akkori községi tanács elzárkózott a múzeum létrehozásától. Tekintettel arra, hogy a már akkor is a Dél-Alföld egyik legjelentősebb néprajzi gyűjteményével rendelkezett, a Közoktatásügyi Minisztérium 1951. december 15-i hatállyal, 162-B117-4/1951. iktatószámmal nemzeti érdekű magángyűjteménnyé nyilvánította Berczki Imre anyagát, majd egy esztendő múlva a 863-82757/1952. számon a régészeti gyűjteményt nyilvánították nemzeti érdekű gyűjteménnyé.⁸

¹ Südi Lászlóné: Ki volt a fáradhatatlan ember? Múzeumpártoló Kiemelkedően közhasznú Alapítvány. Dévaványa, 2003. 6.

² Berczki Gyűjtemény. Dévaványa, kéziratos, 1987. 3.

³ Berczki Gyűjtemény. Dévaványa, kéziratos, 1987. 4.

⁴ Berczki Gyűjtemény. Dévaványa, kéziratos, 1987. 5.

⁵ Berczki Imre: Muzeális gyűjtemények Dévaványán, 1955. BIHG. A-99. 38.

⁶ Uo.

⁷ Berczki Gyűjtemény. Dévaványa, 1987. 6.

⁸ BIHG. MT-2010. 6.

1954-ben a Népművészeti Intézet anyagi segítségével a magángyűjteményt külön helyiségben – saját lakóházában, Dévaványa, Kossuth utca 40. szám alatt – raktározta, és megrendezhette az első kiállítását a lakóház két szobájában. Itt kaptak helyet a népi himnőszakkör tagjai is. 1955-ben részt vett saját anyagával a környező településekkel együtt rendezett vándorkiállításon. A békéscsabai múzeumban 1955. augusztus 20-án megnyitott népművészeti kiállításon is bemutatkozhattak textiliákkal, pásztorfaragásokkal, ugyanezen a napon Dévaványán a Bereczki Gyűjtemény helytörténeti-régészeti kiállítással várta az érdeklődőket. 1955. október 9-én *pásztornapot* rendezett Kenderesszigeten, a Népművészeti Intézet film- és magnetofon-felvételt készített, cikkek jelentek meg a Szabad Nép, a Viharsarok Népe, a Szabad Ifjúság és a Művelt Nép folyóiratokban. Folyamatosan gyűjtött és egyre több segítségre talált, amikor Rábai Miklós, Vígh Rudolf karnagy, vagy a Magyar Állami Népi Együttes művészeti vezetői kutattak a településen. Ebben az esztendőben egy különleges állományegységgel bővült a gyűjtemény: Vaszkó Vince fényképész üvegnegatívjaival.⁹

1956-ban kezdődött meg a település határában a szikjavítás, a digózás, és megint mentette a menthetőt, terepmunkát végzett, ügyeket intézett, féltette a környező települések régészeti anyagát. *„Kiszállásról naplót vezettem, a bányákról és környékükről térképvázlatot készítettem, bemértem a bánya falában mutatkozó gödröket, a leleteket zacskóba csomagoltam, ráirtam a lelőhely nevét és a találás pontos dátumát, majd a zacskót zsákba téve hazaszállítottam. Tíz évig tartott ez a munka. 1200 munkaórát fordítottam rá, 5000 km-t tettem meg kerékpárral [...] a gyomai, endrődi, körösladányi, szeghalmi, füzesgyarmati, vésztői, okányi, körösnagyharsányi határban nyitott bányákhoz, illetve lelőhelyekre. Az eredményt jelentettem a Nemzeti-, s később a Mezőgazdasági Múzeumnak [...] a mentés érdekében nem vehettem fel a versenyt a gépkocsival és sok pénzzel száguldó vigécekkal.”*¹⁰

1956 őszén szervezte meg a múzeumbarátok körét, s tagjai nagyon sokat segítettek nemcsak a szakmai munkában, hanem a mindennapi élet problémáinak megoldásában is. *„1957 januárjában tervezetet nyújthattam be a megyei tanács oktatási osztályához az általános és középiskolai tanulóknak a lakóhely- és szülőföldismerettel való ismerkedés tárgyában...tulajdonképpen ejtették az egészet... Viszont az a módszer, ahogyan a messze vidékről a Sárrétre szakadt 20-22 éves nevelők igyekeznek a 'szülőföld-ismertetés' betűjének eleget tenni, nem érhet el annyit sem, mint a bottal nyúl után kergetett kutya...a dévaványai gyűjtemény mint magángyűjtemény szerepel a nyilvántartásban, s így biztos anyagi forrásoknak híjjával vagyunk.”*¹¹

1958-ban népi hangszerkiállítást rendezett. Az Állami Népi Együttes anyagi segítségével vásárolt egy kalypso-típusú magnetofont, amelynek segítségével zenei felvételeket tudott készíteni. Neki kö-

A régi múzeum épülete

⁹ Bereczki Imre: Jelentés a dévaványai gyűjtemény 1955. évi állapotáról. Muzeális gyűjtemények Dévaványán, 1955. BIHGy. A-99. 33.

¹⁰ Bereczki Gyűjtemény. Dévaványa, 1987. 8.

¹¹ Bereczki Imre: Jelentés az 1957. évi munkáról. BIHGy A-99. 35. 1.

szönhetően megmaradt a ványai népdal és népzene, s ma tudjuk, ki volt Kádár Ferenc, Nácsa János és sok adatközlő hangja, visszaemlékezése.¹²

1970-től kezdődtek el a MTA Régészeti Intézetének topográfiai munkálatai, minden tudásával, ismeretével segítette a feldolgozást. „A sikeres leletmentés eredményeinek hatására a megye utasítást kapott az Akadémiától, hogy próbáljon közbenjárni a ványai tanácsnál gyűjteményem közgyűjteményé tétele érdekében. Dér László megyei múzeumigazgató egy munkatársával kiszállott Dévaványára, s tárgyalta a tanácselnökkel...nevelésesen csekély, 20.000.-Ft vételárat ötévi részletben fizették volna ki...Tudták, hogy az ajánlatot nem fogadom, nem fogadhatom el.”

1985. május 23-án, felesége, Szabó Erzsébet szóbeli végrendeletet tett: „Csak annyi a kívánságom, hogy ez a kis múzeum maradjon együtt. Legyen Bereczki Imre Múzeum. Kerítsék körül. Utána elénekelte a Szózat első és második versszakát.” Bereczki Imre hitvese, támasza, aki mindig, minden körülmények között mellette állt, 1985. december 7-én hunyt el.

Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató, Grin Igor igazgatóhelyettes, mint tanúk előtt jött létre Bereczki Imre és az akkori községi tanács között a 1987. február 9-én az adásvételi szerződés, „mely szerint a gyűjtemény a jelenlegi helyén marad. A Nagyközségi Tanács gondoskodik a házigatlannak a műszaki szakvéleményben foglaltak szerinti felújításáról. A megvásárlást követően a vevő folyamatosan gondoskodik annak rendezéséről, közművelődési, tudományos hasznosításáról. E feladatok elvégzésével az eladót bízza meg mindaddig, míg e munkák végzésére egészségi állapota képessé tesz. A közgyűjteményre vonatkozó előírások megtartásának ellenőrzését, a közgyűjteményben végzendő szakmai feladatok kijelölését a fenntartó egyetértésével a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága végzi.”¹³

Életének utolsó éveiben szakmai segítségére is talált. A Dévaványai Kulturális és Hagyományörző Egyesület megalakulásával, 1994 decemberében – elnöke sok éven át Hajdú József lokálpatrióta, kiadványszerkesztő, a Sárreai Digitális Gyűjtemény Alapítvány és az Ösztörű c. kulturális magazin szerkesztője – a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságának és a Karácsonyi János Honismereti Egyesület tagjainak segítségével, és Dévaványa Város Önkormányzata Képviselő-testületének pozitív hozzáállásával, támogatásával már nem érezhette magát egyedül. Árkus Péter 1997-ben elkezdte a régészeti anyag leltározását. 1997-ben, még Bereczki Imre életében megnyílhatott egy jelentős néprajzi és régészeti kiállítás. A Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzos hallgatói kezdték el Őrsi Julianna, a türkevei múzeum igazgatójának szakmai vezetésével 1999-ben a néprajzi anyag leltározását. A

Bereczki Imre Helytörténeti Gyűjtemény 2000. április 14-én került be a magyarországi múzeumi intézmények anyakönyvébe, s az impozáns múzeumi épület egy helyi illetőségű szponzor, a ványai vállalkozók és a város önkormányzatának anyagi segítségével véglegesen 2000. augusztus 17-én megnyitotta kapuit a látogatók előtt. 2003-ban pályázati pénzek segítségével felavattuk a kiszolgáló-raktárépületet és a nyitott szint, így a település minden korosztálya számára megfelelő színteret biztosít a múzeum udvara és épületegységei.

A helytörténeti gyűjtemény azon kívül, hogy folyamatosan, szakmai szempontok szerint feldolgozza, leltározza, kezeli Bereczki Imre által összegyűjtött anyagot, természetesen Dévaványa történetével és kulturális életével kapcsolatos emlékeket folyamatosan gyűjti. A múzeum nagy régészeti anyaggal rendelkezik. A 2006 augusztusában nyílt állandó kiállításon megtekinthetők az egykor itt élt népek – többek között a Körös-kultúra, az alföldi-vonaldíszes, a tiszai-kultúra, a tiszapolgári kultúra, a péceli kultúra tárgyi emlékei. A kiállítást Sápiné Turcsányi Ildikó – a békési Jantyik Mátyás Múzeum régésze rendezte. A száz évvel ezelőtti sárreai emberek mindennapjait mutatja be az *Ősök emléke kísért* című ál-

A Bereczki Emlékszoba az új múzeumépületben

¹² Bereczki Gyűjtemény. Dévaványa, 1987. 8.

¹³ Bereczki Gyűjtemény Dévaványa, 1987. 11.

landó néprajzi kiállítás, mely a „háza” vezeti be a látogatót, ahol a vetett ágyak, kemence és szövőszék, illetve a konyha eszközei idézik elénk az egykori ványai, sárréti életmódot. Mindezek mellett évente több időszakos kiállítás is megrendezésre kerül a múzeum saját, illetve az alkotók, gyűjtők anyagából. Bemutakoztak az elmúlt években többek között kézművesek, viseletkészítők, bentlakásos intézmények lakói, ványai elszármazott amatőr festőművészek.

A múzeum értékes írott és képi anyaggal várja a kutatói vágyókat. A gyűjtemény anyagából az évek folyamán már több dolgozat, beszámoló született. A múzeum munkáját nagyban segíti a – hatvanas években rövid ideig működő, 2000-ben újjáalakult – közel százfős Dévaványai Múzeumbarátok Köre. Legyen szó akár adatközlésről vagy rendezvényeken való vendéglátásról, gyermektáborról (2001-ben rendezték meg az elsőt, azóta egyre népszerűbb a helyben élők és az elszármazottak körében), kézműves foglalkozások lebonyolításáról. A Múzeumpártoló Kiemelkedően Közhasznú Alapítvány – szintén 2000-ben – Bereczki Imre hagyatékából jött létre, célja a település helytörténetének feltárása, megismertetése; szellemi, tárgyi hagyományainak ápolása, gyűjtése; kulturális értékeink kiadványokban való megjelenítése – mindezek elősegítésére pályázatok kiírása, pályaművek elbírálása, díjazása; a gyűjtemény munkájában rendszeresen résztvevő, az azt segítő múzeumpártoló és adományozók tevékenységének anyagi, erkölcsi elismerése. 2009-ben jelent meg a *Kincseink* c. kiadvány 6. kötete, amelyet az alapítvány szponzorált.

A helytörténeti gyűjtemény az alapító, a város mindenkori vezetői, lakói és az onnan elszármazottak, a vállalkozók és a múzeumbarátok szellemi és kézzel fogható támogatásából jött létre. *„Imre bácsi, amit megmentett, a nagy szegénységében tette, gyakran éheztek, hogy megvegyenek valamit. Egy rossz biciklivel közlekedett, cipekedett, amíg mások kinevették...Ványának hatalmas történeti, régészeti anyaga van, mert volt egy Bereczki Imréje, aki koldus maradt, hogy mentsen!”* (Vaszko Irén)

2012. február 11-én lenne száz esztendő. Ha itt lenne, örülne annak az általa létrehozott muzeális intézménynek, ami ma a Bereczki Imre Helytörténeti Gyűjtemény nevet viseli. Tudományos munkájára megbecsüléssel, tisztelettel emlékezve, 2012. február 10-én emlékkonferenciát rendeztünk a dévaványai múzeumban.

Murányi Magdolna

Száz éve született Székely Tibor, világjáró és útikönyvíró

Székely Tiborról írva a fenti cím bizony leszűkítő, ugyanis életének hetvenöt esztendeje alatt számtalan foglalkozást üzött! Hiszen – többek között – volt néprajzkutató és dramaturg, operatőr és nyelvtanár, újságíró és múzeumigazgató, mindenekelőtt azonban bámulatos nyelvérzékkel megáldott ember, aki bejárta és könyveiben leírta úgyszólván az egész világot. Mert a földrajzi felfedező kora – terra incognita hiányában – alighanem egyszer és mindenkorra lezárult, hasonló veszély azonban a világjárókat, világutazókat, szerencsére nem fenyegeti. Mert látóvilágban, érdekességekben gazdag – s így útra csábító – távoli tájak nemcsak minden időben voltak, de lesznek is!

Székely Tibort mindenek előtt mint világjárót és útikönyvírot tartja számon az emlékezet, s bizony lélegzetelállítóak az őt e téren jellemző számok: kilencvenegy ország földjén járt, s ezekben az általa beszélt huszonnégy nyelv valamelyikét használva több mint hétézer előadást tartott! Írt huszónhét könyvet, melyek – eddig – több mint harminc nyelven jutottak el az olvasókhöz!

Ennyi bevezető gondolat után nézzük immár, hogy élete és tevékenysége jó emlékezetünkre miért is érdemes? Szé-

Emléktáblája a szepesszombati szülőházon

rális anyanyelvévé. Legtöbb könyvét is ezen a nyelven írta. Írói névként a délszláv országban könnyebben kiejthető *Tibor Sekelj* nevet használta. Édesapja kívánságára, aki állatorvos volt, de világléteben vonzódott a bírói pálya iránt, elvégezte ugyan a zágrábi egyetem jogi karát, a paragrafusok világában azonban egyetlen másodpercet sem töltött el.

Arra a kérdésre pedig, hogy ezek után miként is indult el végeláthatatlanul hosszú vándorútjára a nagyvilágba, így válaszolt: „*Tulajdonképpen még kisgyermekként, képzeletben, amikor még olvasni sem tudtam, apám polcáról napoként levettem a Pallas Nagylexikon első kötetét, a szönyegre tettem, nekihasaltam és órákat töltöttem fölötte. Mindenki csodálkozott, hogy miért csak az első kötetet lapozgatom. Nekem pedig ez elég volt akkor, négyévesen, és elég maradt egy életre: benne találtam Afrikát, Amerikát, Ausztráliát, Ázsiát [...] Többre nem is voltam kíváncsi...*” Az újság, amelyenél 1939-ben dolgozott, már akkor is páratlan nyelvtudására figyelemmel kiküldte Argentínába, hogy tudósítson a távoli országba kivándorolt, s ott letelepedett délszlávok életéről. Közben aztán kitört a világháború, s Székely Tibor kinnrekedett. Az előzetesen tervezett néhány hétből pedig tizenöt év távollét kerekedett. E másfél évtized alatt keresztül-kasul bejárta Dél- és Közép-Amerika országait, ekkor szerzett élményei alapján írva meg az 1955-ben az Újvidéken megjelent *Az indiánok földjén* című könyvét.

Egy ismert svájci hegymászó meghívására részt vett Amerika legmagasabb hegycsúcsának, a 6960 méter magas Aconcaguának a megmászásában. A kilenctagú csoportból négyen végleg a vastag hó alatt maradtak, Székely viszont 1944. február 13-án, 32. születésnapjának előestéjén felért a csúcra! Az erről írt sikeres könyvét, a *Vihar az Aconcaguán* (Újvidék, 1960) című Mexikóban sokáig tankönyvként használták a hegymászást elsajátítani akarók.

Következő expedíciója a Mato Grosso vidékére vezetett. Ezen az úton feleségül vette az orosz származású Meri Reznik nevű útitársnőjét, akitől öt év múlva elvált. Bolívia, Venezuela, Guatemala, Panama, Salvador és Honduras bejárása után, tizenöt évnyi távollét után, 1954 őszén érkezett vissza választott hazájába, Jugoszláviába. Belgrádban telepedett le, s megírta újabb kalandjait, élményeit. De csak két évet bírt ki utazás nélkül! Mert 1956-ban ismét útra kelt, következett Ázsia, majd Ausztrália és Afrika.

Nyugtalan vére és a még titokzatos, ismeretlen távoli vidékek „felfedezése” iránti olthatatlan vágya újabb földrészek és újabb országok felé irányították a lépteit. A történesek, amelyek élet útján ezután következtek, egy rövid megemlékezés keretein belül részletesen felsorolhatatlanok. Indiában eszperantista megfigyelő az UNESCO ülésén, Kínában tolmács, Nepálban Mahendra király vendége és egyetemalapító, a Szaharában egy karavánnal tartva keres fel oázisokat. Részt vett krokodilvadászaton, járt emberek között, lakott jurttában a mongolok földjén és volt jogi. S nyelvórákat adott Mahatma Gandhi tanítványának, Vinoba Bhavénak. Hazafelé tartva Ceylon és Izrael földjén időzött, majd Marokkóban tartott előadásokat. Egyéves afrikai útja 1962-63-ban Egyiptom, Szudán, Etiópia, Szomália, Kenya és Tanzánia földjére kanyarodott. Ezt követően született *Gyambo rafiki* (magyarul az újvidéki Fórum kiadónál *Jó reggelt barátom*) címmel 1965-ben megjelent könyve.

Addig-addig járta a világot, míg végül 1972-ben visszatért ugyan Jugoszláviába, de immár magyar környezetben képzelte el hátralevő idejét. Ismét megnősült, második felesége magyar hölgy lett. Kinevezték a szabadkai múzeum igazgatójának, s itt ténylekedett 1976-ig, amikor is nyugdíjba vonult. A várostól lakást kapott, Szabadka sétáló utcájában, a Borisa Kidrica 15-ös számú házban. Ennek szobáiban

kely Tibor bölcsője még a hajdani Nagy-Magyarországon, a Magas-Tátra aljában, az akkori Szepesszombatban (ma Spišská Sobota, Szlovákia) ringott, ahol száz éve, 1912. február 12-én látta meg a napvilágot. (E tényre a városban emléktábla emlékeztet, amely ugyan kizárólag szlovák nyelvű, ám nevét helyesen tartalmazza, s ma már ennek is örülni lehet.) Mindössze három hónapos, amikor családja a Temesvár melletti Csene (ma Ceni, Románia) községbe költözött, ahol tíz évig éltek. Ekkor aztán végérvényesen Jugoszláviába költöznek, s előbb Kikindán végzi a gimnáziumot, majd a montenegrói Nikšicen fejezte be, ahol 1929-ben érettségizik. Tanulmányait így szerb-horvát nyelven végezte, s később, mint írónak is ez vált a kulturális

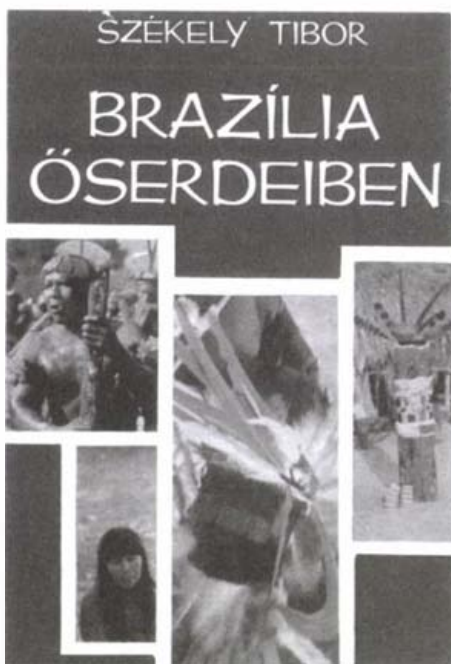
helyezte el egy hosszú és eredményes élet egész világra kiterjedő gyűjtő munkájának eredményét, amely végül hétszázhatvan darab néprajzi tárgyból állt.

Mint maga mesélte, eleinte mindent gyűjtött, amely útjain elé került, ami megtetszett és anyagilag is elérhető volt számára. Ám hamarosan be kellett látnia, hogy ezt így folytatni egyszerűen képtelenség, ezért „szakosodott.” Ezután már csak háromféle tárgyat gyűjtött. Egyrészt fejjedőket, azaz sapkákat és kalapokat. Aztán maszkokat. Végül hangszereket. Igaz, mindezeket aztán a világ minden tájáról...

Nekem még abban a szerencsében volt részem, hogy – 1989-ben, egy évvel a nagy utazó halála után – felkereshettem e házi múzeumot, ahol Székely Tibor második felesége, özvegye, Erzsébet asszony kalauzolt végig a látnivalóktól roskadozó szobákon. Meg-megálltunk egy-egy valamiért különösen kedves tárgy előtt, s Erzsébet asszony már mesélte is a hozzá fűződő érdekes, olykor izgalmas, máskor hajmeresztő történeteket. Megtudtam tőle, hogy a házi múzeumban látható anyagon kívül még két helyen voltak láthatóak (akkor) Székely Tibor gyűjtött tárgyak. Új Guineából hazatérve tizenkét tárgyat eladott a zágrábi Néprajzi Múzeumnak, később pedig tíz tárgyat a szabadkai Városi Múzeumnak ajándékozott.

Erzsébet asszony mesélt, látogatója pedig fülelt, jegyzetelt, s gyakorta kattogtatta a fényképezőgépet. Majd helyet foglaltunk, s a kávé és pogácsa mellé az asztalra kerültek a nagy utazó könyvei, az általa írt és a róla szóló publikációk. Valamennyi könyvének felsorolására nem vállalkozhatunk, ám tény, hogy mint szerzőt, a hazai útleírás-kedvelők elsősorban a budapesti Gondolat Kiadó Világjárók sorozatában 1981-ben megjelent *Éjfélkor dőlnek a pálmák* s az ugyancsak Budapesten, 1988-ban megjelent *Kumevava, az őserdő fia* című könyvei alapján ismerik. Legtöbb művét magyarul az újvidéki Fórum kiadó jelentette meg, így például a *Brazília őserdeiben* (1955), *A pápuák szigetén* (1978), *az Emberevők között* (1984) és a *Patagóniától Alaszkáig* (1988) címűeket.

A magyar állampolgárként született, rendkívül színes és mozgalmas életet élt, s élményeit könyvek, cikkek és előadások révén másokkal is megosztó világjáró nyelvzseni 1988. szeptember 20-án, szívélegtelenségben hunyt el a szabadkai kórházban. Sírja is a szabadkai, bajai úti temetőben található. Közös szabadkai ismerősöktől származó értesülések szerint férje halála után évekkal második felesége Magyarországra költözött, a fejjedő-, maszk- és hangszergyűjtemény a szabadkai múzeum anyagát gazdagítja.

Polgárdy Géza

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Wenzel Gusztáv:

A városi lét jellemzői¹

Városoknak oly községeket nevezek, melyek társadalmi létük teljesebb és több oldalú kifejtése, s közgazdaságilag nem kevésbé jelentékenyebb, mint jogilag fontosabb rendezésénél fogva, a népélet és az államlét egészében nemcsak kitünőbb állást foglalnak el, hanem melyek szemben más községekkel az anyagi és szellemi művelődésnek mindannyi összpontosító fókáit képezik. Csak ezekről áll az, mit 35 évvel ezelőtt Hetényi János egyik akadémiai pályamunkájában mondott, hogy ti. „a városok elejétől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének; ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet ízlését és műiparja fokát; belső életük mutatja a tudományok és művészetek állapotát; nagyságuk és népességük gyaníttatja az ország erejét és népszámát stb.; s hogy „nemcsak tükröi a városok a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is.”

Megjegyzendő:

1) A városi életnek szükségképi feltételezése és alapja a valamely országban fennálló községi rendszer. Ott ahol kifejett községi rendszer nincs, tulajdonképi városok sem keletkezhetnek. Mindamellett megtörténhet az is, hogy vándornépek által elfoglalt vidékeken is találtak városok, és pedig kétféle módon; vagy úgy hogy ezen városok az ily vidékeken már korábban létezett magasabb társadalmi műveltségnek történeti maradványai, melyek hol nagyobb, hol csekélyebb épségben még megvannak; vagy úgy hogy a foglaló nép közléte teljesebb kifejtése által a maga körében alkot társadalmilag nevezetesebb helyeket (p. o. vallásos és egyházi, politikai stb. céloknál fogva), melyek a nemesebb néprédek összpontosítása tekintetéből kitünőbb jelentőséget nyernek, és oly helységekké lesznek, melyek a körülményekhez képest szintén városoknak nevezhetők, sőt különös intézkedéseknek következtében, s kiválólag a nép nemzeti pietásának alapján valóságos városok is.

2) A dolog természetében fekszik, hogy a városok és a városi életnek keletkezésében mindig kettős momentumot kell megkülönböztetni, melyeknek egyikét belsőnek, másikat külsőnek jelezhetjük.

3) A belső momentumok a népéletnek mindazon anyagi és szellemi tényezői, melyek bizonyos helyen a társadalmi lét oly emelkedését és felvirágzását eredményezik, hogy városok keletkezésére ok és alkalom legyen. Közvetlenül az anyagi eredmények jönnek tekintetbe; név szerint az ipar és a kereskedés legtagabb értelmében, s mindazon társadalmi nyilatkozatok, melyek azokkal lényeges összefüggésben vannak. Néha megtörténik az is, hogy a közhatalom összpontosítása, p. o. fejedelmek székhelyein, városok keletkezésére szolgált alkalmat. De magában világos, hogy a társadalmi létnek itt feltételezett emelkedésére és felvirágzására a népszellem oly hatásos lendülete is szükséges, mely a régi költő szavának „Mens agit molem”² megfelel. Különböztetnem azt sem hagyhatjuk tekinteten kívül, hogy a városi élet kifejtésére és jellemére a helyi (geographiai, topographiai stb.) viszonyoknak szintén hatalmas befolyásuk van; úgy hogy a tengeri és a szárazföld belsejében fekvő városok; továbbá azon városok közt, melyek nagyobb folyók partján, vagy terjedelmes síkságon, vagy hegyeken, avagy völgyekben épülnek, szintén nevezetes a különbség.

4) A külső momentumok az államhatalomnak azon határozmányai, s a helybeli szabályozásnak azon intézkedései, melyek egy részről a városok keletkezésében oly társadalmi rendet biztosítanak, mely a városi élet felvirágzásának kívántatósága, s másrésztől maguknak a városoknak fennállását is kellőleg támogatják. S ezen határozmányok és intézkedések az államok alkotmányával és törvényhozási fejlettségé-

¹ Kétszáz évvel ezelőtt született Wenzel Gusztáv történész akadémikus (1812–1891). Reá emlékezve „Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben” c. művéből idézünk rövid részletet (Bp., 1877. 4–6.)

² Magyarul: az értelem (okosság) megmozgatja a tömeget, vagyis az ész uralkodik a világon. Vergilius Aeneidéből vett idézet.

vel, a nemzetek kultúrájával, a kor uralkodó eszméivel, a népek szellemével, vallásával, nemzetiségével stb. állnak legszorosabb összefüggésben; de mindig olyanoknak is kell lenni, hogy midőn a városok lakosainak erkölcsi törekvéseit nemesítik, egyszersmind szellemi és anyagi erejét is gerjesszék és buzdítsák.

5) Ezekhez képest az európai városok létében három történetileg nem kevésbé mint társadalmilag fontos fázist különböztethetünk meg: az alakulás konjunktúráit, a teljes fejlettség stádiumát; s a gyakorlati hatásnak, a nemesebb kultúra terjesztésében, és a vidéki élet szellemi és anyagi érdekei termékenyítésében mutatkozó iránylatait.

Habár fejtegetésemnek fő tárgya itt honi városainknak jogi állapotja a múltban és jelenben, – s ehhez képest az imént kiemelt tekinteteket különös figyelemmel hazánk városi életére vagyok hivatva méltatni: mindamelllett – miután mind a történelem, mind Európa mostani kulturái viszonyai határozott szolidaritást bizonyítanak Magyarországra és a civilizált külföld városi élete közt – itt általánosabb álláspontot kell elfoglalnom, mely ti. ezen szolidaritásnak is megfelelően. S ez a pozitív objektivitásnak álláspontja, mely itt a múltra nem kevésbé mint a jelenre nézve az összehasonlító módszer alkalmaztatásában bírja súlypontját.

Ennek értelmében jogtörténeti fejtegetésem alapjául főképp azon tényezőket kell kalauzul követnem, melyek hazánkban szintúgy mint egész Európában a városok és városi élet keletkezését akképp eredményezték, a mint azok későbbi civilizációknak egyik főtámaszává lettek. A dogmatikus fejtegetés is ugyanazokat, az újabb idők fejleményeihez képest átalakult minőségek szerint, a jelenkor eredményeivel összefüggőleg veszi szemügyre.

A hagyományápolás helyzete és lehetőségei az iskolában¹

Az alap- és középfokú oktatási intézmények feladatai a történelem fejlődése során számos változáson estek át. Kezdetben csak az írás, olvasás, az alapkészségek és képességek elsajátítása volt a kötelezettségük. Ma főként az iskolára hárul az embertársaink, a haza, a kulturális örökség, a természeti környezet megbecsülésére való nevelés. A pedagógusok célja, hogy munkájuk során harmonikus személyiségeket képezzenek, amelybe beletartozik az együttműködésre, a szolidaritásra, a környezettudatos magatartásra és a felelősségvállalásra történő nevelés, oktatás. Különösen nehéz helyzetbe kerülünk azonban e célok megvalósítása során, amennyiben nap, mint nap szembesülünk az értékek válságával, a technika és a média világának devalválódásával. A média reklámvilága sugározza felénk a globalizáció előtérbe kerülését. A globalizációval szembemennünk nem lehet, nem érdemes, bár sokszor tesszük fel magunkban a kérdést, hogy így nem tűnik-e el gyorsan a nemzeti identitásunk. Véleményem szerint nélkülözhetetlen marad a honismeret, mert emberi mivoltunk sajátossága, hogy szeretünk olyan emberi közösségekhez tartozni, mint a család, az iskola, az egyház, egy nyelvközösség vagy egy nemzet. Mindebből az következik, hogy az integráció és a globalizáció nem zárhatja ki világunkból a differenciálódást, azaz a különbségekhez való ragaszkodást. Úgy gondolom, hogy az életünkbe, a mindennapjainkba be kell építeni a hon- és népismeretet, a helytörténettel való foglalkozást, s erre nevelni kell a tanítványainkat is. A Honismereti Szövetség alapszabálya (1998) szerint ez a tevékenység magában foglalja a nemzeti tudat ébrentartását, a hagyományok tudatos ápolását, továbbá értékmentő és értékörző kezdeményezések támogatását és az abban való részvételt.² Úgy vélem, hogy e célok megvalósításában szerepet kell vállalniuk az iskoláknak, ki kell használniuk az intézményük és az ott tanulók és tanítók érdeklődését, valamint tudását. A tanítás-tanulás folyamatának kiegészítésére pedig remek lehetőségeket nyújtanak azok a projektek, amelyeket a közművelődési intézmények kínálnak számunkra. Az utóbbi évek nagy változásokat hoztak az oktatásban, sok hasznos kezdeményezés történt, néhány jól megírt honismereti tankönyv készült, egyre több tantárgy oktatásába vonhatjuk be e diszciplína eredményeit.

¹ A cikk a szerzőnek a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület XII. megyei honismereti találkozóján, Dombóváron 2011. szept. 24-én elhangzott „Honismeret az iskolában” c. előadásának írásos változata.

² Az alapszabályzat a honismeret feladatait és céljait így határozza meg: „A szülőföld, a lakó- és munkahely, a szűkebb és tágabb haza történetének, természeti és gazdasági értékeinek, népletének, kulturális hagyományainak ismeretét, tisztelétét, szeretetét, továbbá mind a szűkebb, mind a tágabb hazához való minél szorosabb érzelmi és érzelmi kötődést jelenti.”

Helyzet és lehetőségek az intézményen belül

Alapvető feltevésünk, hogy az iskolának, az oktatási intézménynek kiemelkedő szerepe van a tehetségek kiválasztásában, gondozásában. Ezt mutatja a Mönks-Renzulli-féle modell,³ melynek lényege, hogy három környezeti tényező játszik döntő szerepet a gyerek tehetségének kibontakozásában: az iskola, a család és a társak. Az iskola adja a motivációt, a család felel a tehetségért, a társak pedig a kreativitást, az együttgondolkodás és az együttes cselekvés örömeit biztosítják. Ezt egészíti ki a Tannenbaum által szerkesztett modell,⁴ amely az egész folyamatot egy tölcserhez hasonlítja, amelyben a végcél a tanuló hatékony, differenciált fejlesztése. Mindkét modell hűen tükrözi azt, hogy a közösségi tevékenység, a közösségi munka nagy lehetőségeket biztosít a tehetséggondozásban, a gyerekek differenciált foglalkoztatásában. A szűrés, kiválasztás számos lehetőséget nyújt a honismerettel foglalkozó szakemberek, tanárok számára, a honismereti ismeretek, képességek fejleszthetők versenyeken, vetélkedőkön, nyári programokon, szakmai kirándulásosokon, egyéni tanulási tervek kidolgozásán, mentorok alkalmazásán keresztül.

Fontos kérdés azonban, hogy mennyire alkalmas a magyar oktatási rendszer a képességek fejlesztésére. Az a véleményem, hogy vannak erősségek és fejlesztendő területek az oktatásunk terén. Erősségnek tekintem a törvényi szabályozást, mert a kereteket meghatározó jogszabályok megfelelőek. Jól működik az országban a speciális tehetségfejlesztés, sok versenyen vehetnek részt tanulóink, logikusan felépített versenyrendszeren keresztül mutathatják meg a képességeiket. Fejlesztendő területek is találhatóak azonban a rendszerben, mint például a komplex, több művelődési intézményt átfogó programok számának növelése, bár ezen a téren nagy előrelépés tapasztalható az elmúlt években. Továbbképzésekre van szükség: az új szerepekre a tantestületnek fel kell készülnie, így a tanórán történő differenciált fejlesztésre, a tehetségkeresésre és azonosításra, az oktatási folyamatok, tanórák, tantárgyak elemzésére, hogy az egyes tantárgyak megvalósítják-e a tantervben előírtakat.

A jelenleg még hatályos törvényi szabályozást a 2007-ben kiadott törvénymódosítás jelenti.⁵ A módosítás szerint az oktató-nevelő munkában kiemelt cél az esélyegyenlőség, a szakszerűség, a minőség és a hatékonyság. Munkánk során – a NAT 2007-es módosítása miatt – fontos terület a kulcskompetenciák fejlesztése. Minden egyénnek szüksége van ezekre a készségekre, hogy a későbbi élete során a tudásalapú társadalomban megtalálja a személyes boldogulását, és sikeres, aktív állampolgárrá válhasson. A készségek és képességek kizárólag a tanulók tevékenységein keresztül fejleszthetők, minél több olyan feladat szükséges tehát, amely a tanulók önálló munkavégzését igényli. A fejlesztendő kulcskompetenciák az anyanyelvi kommunikáció, az idegen nyelvi kommunikáció, a matematikai kompetencia, a természettudományos kompetencia, a digitális kompetencia, a hatékony, önálló tanulás, a szociális és állampolgári kompetencia, a kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, valamint az esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség. Ezen kompetenciák között többhöz is kapcsolódnak olyan követelmények, melyek a honismerethez köthetők. Az anyanyelvi oktatás során a szókinés gyarapítása, a kommunikáció típusaiban és eszközeiben való jártasság fejlesztése érhető el előadások, bemutatók, prezentációk, kiselőadások megtartásán keresztül. A környezettudatos magatartás a természettudományos, a honismereti felkészítés a digitális kompetencia kialakítását és fejlesztését segíti. Természetesen a történelemtanárok mindig is a legfőbb felelősséget vállalják a hon megismerésében; az állampolgári kompetencia és a kulturális kompetencia az ő területük. Ide tartozik például az ember, az embercsoportok iránti tiszteletadásra való nevelés, a patriotizmus (a lakóhely, a haza szeretetének) kialakítása, az iskolatörténet, a kulturális tartalmak, érzések, gondolatok befogadása, kifejezése. A kezdeményezőképeség kialakítása nagyon fontos szelete életünknek. Elérendő, hogy a diákok magukénak érezzék a környezetük szépítését, egy-egy szobor körüli terület rendbehozatalát. Ezt a képességet fejleszthetjük azzal is, hogy őseik, egykori tanáraik sírjainak rendbehozatalában segítjük őket, esetleg csoportosan megyünk sírokhoz, együtt töltünk velük iskolai vagy nemzeti ünnepeket.

Az elemzésből kitűnik tehát, hogy a honismeret több oktatási területen is megjelenik. Mindehhez hozzátartozik, hogy szinte minden tantárgy tantervében található honismereti tartalom. Egy önálló tantárgy jelenik meg a tantervi követelmények között, amelyben két éven át heti félóra áll az általános iskolai oktatás rendelkezésére, ez pedig a hon- és népismeret. A tanórák során foglalkoznak a diákok Magyarország társadalomtörténetével, településtörténetével, néprajzi tájaival, régióival, népcsoportjai-

³ F. J. Mönks – I. H. Ypenburg: A nagyon tehetséges gyerekek. Akkord Kiadó, Bp., 1998. 26.; F. J. Mönks – A. M. P. Knoers: Fejlődéslélektan. Urbis Könyvkiadó, Bp., 2004. 184–186.; Gyarmathy Éva: A tehetség. Fogalma, összetevői, típusai és azonosítása. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2006. 27.

⁴ Falus Iván (szerk.): Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 430.; Gyarmathy Éva: IQ és tehetség. Pszichológiai Szemle Könyvtára 5. Akadémiai Kiadó, Bp., 127–154.

⁵ A Kormány 202/2007. (VII. 31.) rendelete A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról.

val. Mindezek során megismerkednek a magyar paraszti kultúrával, annak szépirodalmi megőrkítésével, a fogyasztói társadalom és a népi hagyományok értékeinek összevetésével, a népi kultúra forrásanyagának feldolgozásával, a népszokásokkal, hiedelmekkel, népmesékkel, népi játékokkal, a népi hétköznappal és ünnepnapokkal. A hon- és népismeret tanítása mellett megtalálhatók a honismereti tartalmak – az alsó tagozattól egészen az érettségig – a történelem, az anyanyelvi nevelés, a természetismeret, a földrajz, a biológia, a vizuális nevelés, az ének-zene, a testnevelés, a társadalomismeret, a technika és az osztályfőnöki órák keretében is. A kérdés, hogy ezek a tantervek valóban beépülnek-e a mindennapokba, az iskolai munkába. Ennek ellenőrzése, véleményem szerint, nagy kívánalmakat maga után.

A következő kérdés, hogy a történelem és társadalomismeret tanító tanárok mennyi időt, szakorát tudnak fordítani múzeum- és levéltár-látogatásra, helytörténetre, iskolatörténetre. Az alábbi táblázat a székszárdi Garay János Gimnázium, iskolám hatályos tantervének és tanmeneteinek áttekintése nyomán készült. Megállapítható, hogy a tömör tananyagok mellett egy-egy tanévben mindössze 2-3 tanórán tudunk ellátogatni művelődési közintézményekbe, ekkor tudunk a tanulókkal beszélgetni a szűkebb és tágabb pátriánk történelméről és hagyományairól.

Hon- és népismeret – 5–6. évf.	0,5 – 0,5 óra/hét	
Tört. és társ. ismeret – 5. évf.	3 óra 3 óra	Múzeumlátogatás Helytörténet
Tört. és társ. ismeret – 6. évf.	2 óra 2 óra	Múzeumlátogatás Helytörténet
Tört. és társ. ismeret – 7. évf.	2 óra 2 óra	Múzeumlátogatás Helytörténet
Tört. és társ. ismeret – 8. évf.	2 óra 2 óra	Múzeumlátogatás Helytörténet
Történelem – 9. évf.	2 óra	Múzeumlátogatás
Történelem – 10. évf.	–	–
Történelem – 11. évf.	2 óra	Levéltári tevékenység, helytörténet
Történelem – 12. évf.	7 óra	Állampolgári ismeretek, helytörténet

A következőkben arra a két kérdésre szeretnénk választ adni, hogy az oktatás során milyen lehetőségek vannak az intézményen belüli, illetve intézményen kívüli hagyományápolásra.

Az iskola épületén belül az egyik legfontosabb feladatunk, hogy megünnepeljük az állami ünnepek túl pl. a honismeret napját (március 24.). Fontos továbbá, hogy az iskolatörténeti kutatómunkába bevonjuk a diákokat. Ehhez célszerű egy honismereti kör létrehozása,⁶ egy iskolamúzeum megteremtése, ahová a gyerekek gyűjthetnek relikviákat, s amit a tanév során bármikor meglátogathatnak az iskola diákjai. Célszerű a honismereti kör tevékenységébe bevonni a helytörténettel foglalkozó kollégáinkat, érdemes e körnek felkészülni iskolai és városi ünnepekre, és lehetőséget nyújt a kör néprajzi értékek, emlékek felkutatására, kézműves hagyományok ápolására is. Mindemellát alkalmanként neves előadók meghívásával színesíthetjük a honismereti munkánkat, az iskolanapok szervezésébe is be lehet vonni a régió kutatóit, e napon, napokon előadások tartására kérhetjük őket egy-egy kisebb, érdekes témában. Hasznos dolog tehát e körrel tudományos vizsgálódást is végeztetni, megtanítani a diákoknak a tudományos dolgozatok készítésének követelményeit (lábjegyzetek, irodalomjegyzék stb.). Ezen megfontolás alapján készült el gimnáziumunk egykori igazgatójának, Zentai Andrásnak az irányító munkája nyomán 16 dolgozat egy iskolatörténeti pályázatra, amelyet a Garay János Gimnázium centenáriuma írt ki iskolánk.⁷ Bekapcsolódhattunk országos diáktagozatok működtetésébe is, ilyen volt a Garay János Gimnázium Széchenyi Köre, mely 1995-től tíz éven át működött a vezetésemmel, vetélkedőkön, kirándulásokon vettünk részt.

Célszerű, hogy a kör játékos programokat, játékos várostörténeti és iskolatörténeti megmértetést szervezzen az iskolanapok során az intézmény osztályai számára. Hasznos, ha a megyei körök honis-

⁶ Országosan 300–500 honismereti szakkörrel tudunk; megszűnnek, újra létrejönnek, átalakulnak, s vannak, melyek évtizedekig működnek. Iskolánkban 1992 és 1996 között működött szakkör, majd e tanévtől kezdve a vezetésemmel működik egy 25 fős csoport, akikkel vállaltuk e tevékenység újraindítását.

⁷ 1996-ban ünnepelte a gimnázium fennállásának 100. évfordulóját. A két legjobban sikerült dolgozat bekerült a nevezetes alkalomra készített centenáriumi évkönyvbe is.

mereti vetélkedőket szerveznek, manapság azonban problémát jelent ezek anyagi támogatásának megoldása. Fontos továbbá, hogy az intézmények a nevelési programjukban hangsúlyt fektessenek a tanulmányi kirándulásokon kiállítások, várak, kastélyok megtekintésére, természetjáró túrák, erdei iskolák megszervezésére. Lehetőséget kell adni a legszorgalmasabb diákoknak, hogy iskolai költségen vehessenek részt nyári táborozásokon. Hangsúlyozzuk a diákok előtt a kirándulás, táborozás jutalom jellegét.

Az igazgatók egyik legfontosabb tevékenységének tartom, hogy készüljenek iskolai évkönyvek, alakuljon egy munkacsoport, amely azokat készíti, s kívánatosnak tartom, hogy a könyvekbe az elkészült honismereti dolgozatok, munkák, programok bekerüljenek. Ehhez kapcsolódva a diákoknak lehetőséget kell adni arra is, hogy a kiemelkedő pályamunkáikat, OKTV dolgozataikat,⁸ versenyfeladataikat az iskola és a város előtt bemutathassák. Jó keretet adhatnak minderre az iskolai napok. Ezen kívül mi a gimnáziumunkban a kultúra napján, az iskola által szervezett „tudomány hete” elnevezésű program során lehetőséget biztosítunk a tehetséges diákjainknak, hogy előadhassák kutatásaik eredményét. Sajnálatos, hogy az értékes, sokszor 30-50 oldalas dolgozatoknak, OKTV-n helyezést elért tanulók pályamunkáinak bemutatására⁹ iskolán kívül kevés alkalom kínálkozik. Létezik a Tolna Megyei Levéltárnak egy pályázata, ahol sok évtizede kutató kollégákkal kell „megmérközniük” a diákoknak, más megkeresés és érdeklődés azonban nem történik.

A középiskolákban a legnagyobb lehetőség arra, hogy bemutassák a helytörténet, honismeret irányában végzett munkájukat, a történelem érettségi szóbeli feleletek kapcsán adódik. A középszintű szóbeli érettségi tételek között van lehetőségük¹⁰ az iskoláknak helytörténeti, iskolatörténeti témákat kijelölni. Tapasztalatom szerint Tolna megyében sok iskola nem él ezzel a lehetőséggel, pedig nagyon fontos lenne, hogy a diákok ismerjenek egy-két helytörténeti időszakot, s tudjanak valamit iskolájuk történetéből. A Garay János Gimnáziumban két tétel e témakörből kerül ki, az egyik elvárja, hogy az iskola történetének főbb eseményeit ismerjék a tanulók, a másik során pedig az 1956-os forradalom Tolna megyei eseményeiről adnak számot a diákjaink.

Az iskolában töltött évek során célszerű, ha több tantárgy óráin is beszélünk az iskoláról, az iskola történetéről, névadójáról. Készíttessünk trikókat, dresszeket, jelvényeket, amelyek az iskolába járókat és az ott tanítókat a közösséghez kötik. Figyeljünk arra, hogy a diákok megismerjék a tanárok publikációit is. Javasoljuk azt is, hogy az évkönyvekben mindig legyen egy kb. 10 oldalas összefoglalás az iskola történetéről, amit a diákok szívesen elolvassanak.

Lehetőségek az iskola és más intézmények kapcsolatában

Az iskolák egyedül nem képesek azonban megoldani a honismerettel, helytörténettel kapcsolatos feladatokat. Nincs is szükség erre, hiszen a közművelődési intézmények egyre inkább teljesítik a kompetencialapú oktatás elvárásait, kiállításait, termékeit átalakítják az új kihívásoknak, diákbárát intézményeket hoznak létre. A közművelődési intézmények és az iskolák együtt tudnak dolgozni, sőt rászorulnak egymás segítségére. Ezt támasztja alá az alábbi táblázat is,¹¹ mely alapján megállapítható, hogy a múzeumi látogatók harmada diák.

Intézményi kör	Összes látogató		Ebből diák		Összesből diák belépők (%)	
	2003	2005	2003	2005	2003	2005
Állami fenntartású múzeumok viszonylatában	2 229 343	3 246 066	755 341	1 093 209	34%	34%
Összes magyarországi muzeális intézmény viszonylatában	10 017 768	11 596 772	3 612 599	4 093 701	36%	35%

⁸ Történelemből az országos középiskolai tanulmányi versenyen a választható három téma közül az egyik mindig helytörténeti.

⁹ Tanítványaim néhány sikeres dolgozatának címe: „A holokauszt Bonyhádon” (3. helyezés); „Az ozorai vár” (5. helyezés); „Az oktatásügy Tolna megyében a dualizmus időszakában” (7. helyezés); „A nőképzés megindulása Szekszárdon” (különdíj a Tolna Megyei Levéltár pályázatán); „Hétköznapok a Duna mentén a XVI–XVII. század fordulóján” (OKTV 17. helyezés); „Adalékok a Bátaszék-Mohács vasútvonal történetéhez” (TUDOK 1. helyezés); „A szekszárdi Kaszinó” (diákköri dolgozat, a bírálók által azonnali megjelentésre javasolt).

¹⁰ A VII. témakörben 2-4 tétel (legalább 2-nek kell lennie) lehet helytörténeti. E témakör azonban kihagyható, szabadon választható.

¹¹ www.erikanet.hu/system/adatbazis_fajl.php?fajl_id=36167

Egy 1995-ben készült vizsgálat alapvető problémákat vetett fel az közművelődési intézményekkel kapcsolatosan.¹² Megállapították ugyanis, hogy a kiállítások inkább a felnőtteknek, felnőttekhez szólnak, semmint a gyerekekhez. Nincsenek feldolgozási módszerek, nincs a diákoknak sem személyes, sem iskolai, sem pedig múzeumi motivációjuk. A foglalkozások hagyományosak, kézműves vagy történelmi kort megidéző munkálkodások. Sok intézményt inkább rendezvények, hangversenyek, előadástek megvalósítására használnak. A foglalkozások során nincs interaktivitás, kreatív foglalkozások keltenek inkább, illetve a látványelemek alkalmazása. További lehetőségeket lát a tanulmány abban is, hogy a diákok megtapogassák, megérezzék azokat a tárgyakat, amiket megnéznék, ezt nevezzük a „Látom, hallom, érzem” effektusnak. A tanulmány nyomán a következő években konferenciákon tárják fel a megoldási lehetőségeket,¹³ s megszületik a múzeumpedagógia fogalma, amely új módszereket, célokat fogalmaz meg, előtérbe kerül az intézményekben a gyerekekkel való foglalkozás: „A múzeumpedagógia oktató, nevelő és ismeretterjesztő céllal közvetíti a látogatók számára a múzeumokban felhalmozott tudást és ismereteket, az életkori sajátosságoknak és a célsoportnak megfelelő módszerekkel. A múzeumpedagógiai tevékenység célja, hogy a múzeumok gyűjteményei, kiállításai értelmezhetővé és hasznosíthatóvá váljanak a látogatók, jelen pályázat keretében kiemelten a formális oktatásban részt vevő gyermek- és ifjúsági korosztály számára.”¹⁴

A múzeumpedagógia tágabb értelmezése szerint minden múzeumlátogató csoportra hatni kell a múzeumpedagógia nevelési eszköztárszerével, szűkebb értelmezése szerint viszont a tanulócsoporthoz részre múzeumi foglalkozások – múzeumpedagógiai órák és múzeumpedagógiai foglalkozások – tartását irányozza elő. A múzeumpedagógiai órákon a tematikus tárlatvezetést, az ahhoz kapcsolódó beszélgetést, számítógépes (power point) anyagok, videofilm megtekintését, illetve az ismeretek feladatlapos feldolgozását ajánlják föl. A tematikus múzeumpedagógiai órán elsősorban az ismeretszerzést, az ismeretek rögzítését tűzik ki célul. A múzeumpedagógiai foglalkozások, foglalkozás-sorozatok során viszont a résztvevők ősi mesterségek munkáját elevenítik fel tematikusan; rajzokat, festményeket készítenek, élethelyzeteket mutatnak be, helytörténeti emlékeket tekintenek meg, filmvetítést tartanak, feladatlapokat töltenek ki, régi szokásokat elevenítenek fel, adott korban használt tárgyakat készítenek, amelyeket haza is vihetnek a tanulók. A tematikus múzeumpedagógiai foglalkozásokon gyakorlati feladatok megoldása, élethelyzetek bemutatása a cél. Természetesen ez nem jelenti a hagyományos, korábban megszokott előadások teljes mellőzését, de a diákok korához, érdeklődéséhez közelebb álló módszerek kerültek előtérbe.¹⁵

A művelődési intézmények, közgyűjtemények – múzeumok, levéltárak, könyvtárak – így válnak a tanulás fő színterévé. A tanulás iránt elkötelezett diákok számára az önálló tanulást kínálják, további kutatásra ösztönöznek, ezáltal áthelyeződik a hangsúly a tudásról, az ismeretek megtanulásáról a képesség és készség fejlesztésre, a motiváltság kialakítására. A kreatív környezet a gyengébb képességűek részére is inspiráló hatású az ismeretszerzésre, élményszerűsége pedig maradandó hatással van a gyerekekre. A pedagógusok számára pedig – az élményeken túl – saját önképzésük, illetve szervezett továbbképzésük egyik fontos helyszínévé válnak a városi intézmények, amellet, hogy saját diákjaik komplex megismerését segíti a múzeumban töltött idő.¹⁶ E célból folytatni kellene a II. Nemzeti Fejlesztési Terv (2007–2013) egyik oktatási célkitűzését, ti. hogy a budapesti Csodapalota mellett megvalósuljon az 50–70 csodapalotából álló hálózat. Ugyanígyen nagyszerű kezdeményezés a természettudományos tárgyak iránt érdeklődők számára az egrí Eszterházy Károly Főiskola főépületének tornyában létrejövő „Varázsterem”.

Az iskola és az intézmények közös munkájának, a sikernek a legfőbb záloga az iskolákkal való folyamatos együttműködés, a múzeumi foglalkozások tervezhetősége, a tanulók céltudatos felkészítése, valamint a múzeumpedagógus szakszerű felkészülése a múzeumi foglalkozásokra. A pedagógusok fel-

¹² www.anyegina.freeblog.hu. 2008. jan. 28. Múzeumpedagógia.

¹³ A konferenciák címei: „Múzeum az iskolában”; „Iskola a múzeumban”; „Kicsomagolt Múzeum”; „Kortársak a múzeumban”; „Ingeny se kell”. A felnőttnevelés kérdése is felmerült 2009 májusában Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumban tartott első múzeumandragógiai konferencián.

¹⁴ A múzeumpedagógia fogalmának meghatározása a TÁMOP-3.2.8/B Útmutatójában.

¹⁵ A Wosinsky Mór Megyei Múzeum (Tolna megye) évek óta remek éves tematikát készít a gyerekeknek, amelyeken minden korosztály részt vehet. Például: Interaktív foglalkozás óvodásoknak; múzeumi órák (6 alkalom); múzeumi szakkör (7–8. osztályosok számára 10 alkalom). Mindez a múzeumi szakágakra épül: régészet, néprajz, irodalom, újkortörténet, képző- és iparművészet. Van emellet múzeumi nyári tábor, játszóház, múzeumi szabadegetem 14–18 éveseknek, egész napos családi foglalkoztató, játszóház. Lásd: www.wmmm.hu.

¹⁶ Ez segíti az „Lifelong learning” stratégia megvalósulását a pedagógiában.

adata, hogy a múzeumban töltött órák ne a félév vagy a tanév végére essenek, hanem az adott tananyag elvégzéséhez kapcsolódóan tervezzük azokat, annak kiegészítései legyenek. A tanár készítse elő, hogy mit fognak látni a diákok, majd a látottakat, a tapasztalatokat rögzítsék egy záró óra keretében.

Összefoglalásként azt állapíthatjuk meg, hogy a múzeumok, a közintézmények, a település összefogására van szükség a modern múzeumpedagógiai tematika elsajátításához. Első lépésként együttműködési, partnerségi megállapodást kell kötni a régióbeli iskolákkal, pedagógus-muzeológus munkacsoportokat kell létrehozni, korosztályokra, tantárgyakra lebontott foglalkozássorozatokot kell hirdetni, az utazáshoz meg kell teremteni az infrastrukturális és anyagi hátteret, módszertani kellékeket, segédanyagokat kell készíttetni, s hasznos, tudatosan felépített továbbképzési rendszert célszerű létrehozni.¹⁷ A megállapodás értelmében évente minden tanuló legalább kétszer jusson el valamilyen közgyűjteménybe, a múzeumpedagógusok vállalják, hogy kihelyezett foglalkozást tartanak az iskolában. Mindezek által az intézmények társadalmi beágyazottsága és elfogadottsága a településen és a régióban megnövekszik. Elkerülhetetlen, hogy a jövő intézményei szolgáltató, élményszerű és látogatóbarát egységek legyenek.

Az iskolán kívüli hagyományápolásra még más lehetőségeink is vannak. Célszerű a diákokkal elmenni városi rendezvényekre, az anyagi lehetőségek függvényében kirándulásokat szervezni, megtekinteni a közeli, majd a távolabbi, híresebb történelmi-irodalmi emlékhelyeket. Érdemes a közelben folyó híres mesterek műhelyeit, a település üzemeit is felkeresni. Úgy vélem, hogy fiatalítás céljából be kellene vonnunk a középiskolásokot tagként a szervezett honismereti munkába. S hagyományainkhoz híven támogatni kell a megyei legjobb, legszorgalmasabb diákok eljuttatását a korosztályos legnagyobb rendezvényre, az Országos Honismereti Ifjúsági Akadémiára.

Reményeim szerint dolgozatomban rávilágítottam, hogy a törvényi háttér biztosítja a honismereti tartalmak gyakorlását és megvalósítását az iskolában. A szakemberek felelőssége, hogy a globalizáció fontossága mellett életünkben szerepet kapjon a különbözőségeink megőrzése és a hagyományok ápolása. Megváltozott világunk, nehéz anyagi helyzetünk ellenére sok lehetőségünk van arra, hogy diákjainkban tápláljuk a hazaszeretetet, a közeli és távoli tájak megismerésének elengedhetetlen igényét. Honismereti szakköröm első perceiben Cassiodorust, az ókori íróit idéztem, mert szavai hűen tükrözik, hogy mit veszíthetünk, ha nem figyelünk kellőképpen a honunk megismerésére: „*Óseid emléket éjjel-nappal idézd fel, kutasd néped bölcsőjét, őrizd meg a történet tények és évkönyvek okmányait, mert nem szép dolog az, ha saját hazádban, mint idegen jársz.*”

Gesztesi Enikő

„ÉLETÚT”

Önéletírói pályázat időseknek, nyugdíjasoknak

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézettel közösen pályázatot hirdet 60 év feletti természetes személyek számára. A pályázat során a pályázóktól *önéletírásokat, visszaemlékezéseket* várnak az alábbi témakörök valamelyikében: személyes múlt, az életút egy-egy eseményének, valamely emlékezetes pillanatának, esetleg egy történelmi pillanatnak a megírása.

A pályázó egy témakörben adhat be pályázatot levélben vagy elektronikus úton (e-mailben). A pályázat úgy is benyújtható, ha azt a nagyszülő unokája segítségével valósítja meg. Ebben az esetben a nagyszülővel – a fenti témakörökben – készített interjú formájában is elfogadjuk pályaművet, melyet a nagyszülő nyújthat be.

A beérkezett pályaműveket szakmai bírálóbizottság bírálja el, a legjobb pályázatot beküldők pénzjutalomban, illetve ajándékcsoomagban részesülnek.

A pályázatok beadásának határideje **2012. február 15.**

A részletes pályázati felhívás az alábbi honlapról tölthető le:

<http://nyugdij.kormany.hu/palyazatok>

¹⁷ Ilyet indított a Wosinsky Mór Megyei Múzeum 2011 novemberében „Iskolák és múzeumok partnersége – pedagógus továbbképzés” címmel.

HAGYOMÁNY

Bandázás Sióagárdon

A faluban élő emberek összetartó ereje a közösség, ezt meghatározza az azonos életmód, az anyagi javak előállításának módja, a paraszti gazdálkodás. A létező vagyoni különbségek ellenére a családi birtokokon élő embereket összefogja a nemzedékek hosszú során át kialakult szokásrend. A faluközösség többé-kevésbé zárt rendet alkot, néha annyira, hogy lakói más településekkel szinte csak formális kapcsolatot tartanak. Ebből adódóan a falvakban kialakult kultúra sajátos színeket mutat. A több települést magába foglaló földrajzi vagy etnikai csoportok – például a Palóc vidék vagy a Sárköz – falvai között az etnikai jelleget kifejező azonosságok mellett kimutathatók az egyes falvakra jellemző sajátosságok. Elvértve, de akad a magyar nyelvterületen olyan falu, amely egymagában képvisel egy etnikumot, ilyen az én szülőfalum, Sióagárd.

Az elsődleges közösség a család, amely természetesen több generációs. Működése, egész élete a nemzedékeken át kialakult racionális munkamegosztáson alapul. Az összehangoltság alapja az évszakok változása során egymást követő tennivalók rendje és az ezzel folyamatos összhangban lévő szokások. A családnál tágabb közösség a rokonság, melynek összetartozása az ünnepek megtartásában és a nagyobb, főleg a betakarítással kapcsolatos munkák közös végzésében nyilvánul meg. Ennél valamivel lazább összetartozás a komaság. Katolikus vallású falvakban van „körösztvízről való” meg bérma-komaság, amely nem vérszerinti kapcsolat alapján jön létre, de egész életre szóló összetartozás. Ennek főleg az ünnepek megtartásában van szerepe. Összetartanak az egy utcában lakók, az egy fonóházba járók, akik a mindennapi élet folyamán kisebb-nagyobb dolgokban kisegítik egymást.

A fent említett közösségeken túl van egy közösségi forma, amely természetesen a szokásrend alapján, de spontán szerveződés útján jön létre. Kezdeté még a gyerekkorra tehető és a szó szoros értelmében a siring tart. Ez a *banda*.

A falusi közösségekben felnövő gyermeket minden és mindenki neveli. Az élete csupa tanulás. Attól a pillanattól, hogy világra nyitotta a szemét, gyűjti az ismereteket, raktározza el folyamatosan a tapasztalatokat és közben beleerősödik a családi munkamegosztásba. Gyorsan elérkezik az idő, amikor munkát biznak rá. Először a libákat őrizheti, aztán tehenet legeltethet, majd a lovak mögött a kocsideszkára ülve megfoghatja a hajtószárat. Ahogy lábrakap és kinyílik előtte az utcaajtó, más gyerekekkel találkozik, az egy utcában lakó más-más korú gyerekek játszótársak lesznek, alkalmi közösségekben élnek. Aztán elérkezik az idő, amikor a gyereket beültetik az iskolapadba. A falu azonos korú gyerekeit, mint mozaikkockákat rakják egymás mellé, létrehozva a család után egy második közösséget. Játék és munka teremti meg az összetartozást, de az iskola befejezésével a szálak meglazulnak, idővel elszakadnak.

Amikor a gyerek a tizenkettedik éve felé közeledik, rányílik a szeme a világra. Ez idő tájt alakul ki a banda. Az azonos évben született, egy iskolai osztályba járók spontánul is szervezkedni kezdenek, de a szülők, nagyszülők tudatosan is terelgetik a gyerekeket egymás felé. Többször is elmondják a gyerekeknek, hogy kik az ő pajtásai és megszervezik az első közös együttléteket. Szokás szerint az első ilyen alkalom a húshagyó, azaz a farsang. Magam is így emlékszem, hogy farsang vasárnapján az egyik pajtás házában igazgattak össze bennünket a szülők. Marhapörköltet ettünk, és ez az első közös ebéd volt jelképes kovásza az összetartozásnak. Ettől kezdve vasárnap délutánonként együtt töltötte az időt a banda. Noha természetesen érződtek a vagyoni különbségek, a kialakult bandába szegény és gazdag egyformán beletartozott. Az első időben még a játék, ami közös, de idővel, ahogy belenőnek a paraszti munka mindennapjaiba, kialakul a közös munkavégzés szokása. Az ami a formálódó közösséget igazán összetartja, a lányokhoz való közeledés. A legények bandája csak fél alakulat a lányok nélkül. A lányokat is a szülők igazgatják össze és szokás szerint a két évvel idősebb legényekhez csatlakoztatják. A legény és leánybanda viszonylag zárt közösséget alkot. Más korosztályból valót nem fogadnak be.

A bandázás ideje kezdetben csak vasárnap délután, a litánia befejezése és az estéli harangszó közötti idő. A lányok „lányokhó” mennek. A helyszín a templom és a „hősiszobor” közötti tér, ahol minden leánybanda elfoglalja a maga helyét. Kezdetben csak játszanak, de látva a nagyobbakat, az alakuló leány-

banda is gyorsan megtanul karikázni. A karikázó archaikus körtánc, amit a lányok énekszóra járnak. Lassú és gyors részre tagolódik. Az 1950-es években még felemelő látvány volt, amikor vasárnap délután a gyönyörű népviseletben egyszerre, egymástól alig 20-30 méter távolságra, három, nemritkán négy karikában szólt a nóta. Természetesen ide érkeztek a legények is. A legfiatalabbak valakinek a házánál gyülekeztek, a nagyobbak a kocsmában hangolták magukat. Megérkezés után bekapcsolódtak a lányok játékába, be-beállva a lányok karikájába, hogy azt szétszakítsák. A bandázásnak ez a formája hivatalos lehetőség volt az ismerkedésre, a barátkozásra és természetesen az udvarlásra is. Itt szövődtek a szerelmek, melyekből néha még házasság is lett. Azért csak néha, mert a házasságkötést a paraszti világban főképpen a „föld a földhöz” szemlélet irányította.

A gyerekeknek alkalmi táncmulatságot is szerveztek, ahol nagyobb testvérek vagy felnőttek segítettek megtanulni a táncolást. Ez az együttlét kiváló lehetőség volt arra is, hogy a gyerekek gyakorolva megtanulják a magatartásformákat, amelyeknek íratlan, de szigorú szabályai voltak és a közösség megkövetelte azok betartását. Eljött az ideje, hogy az erősödő közösség önálló bandaként jelenhetett meg a bálban. Minden lánybanda külön karikában várta a zene megszólalását, a legények az ivóban hangolódtak a táncra. A legények általában a hozzájuk tartozó lányokat táncoltatták, természetesen akadt kivétel is.

Őszől tavaszig a lányok valakinek a házánál gyűltek össze vasárnap délután, a legények ott keresték fel őket. Télen a legények ablakra mentek. Ott ahol a fonóházban bandabeli lány is volt, rendszeresen megjelentek az ablak alatt. Hangoskodtak, jobb esetben énekeltek, de nem volt ritka, hogy kisebb-nagyobb csinytevéseket követtek el. Bemenni nem szoktak, legfeljebb csak az a legény, akinek gyűrűs menyasszonya volt a fonóházban. A gazdának ilyen alkalommal illett kitenni egy üveg bort a küszöbre.

Minden banda életének jelentős eseménye volt a szüreti bál. A házasodáshoz korban legközelebb álló banda joga volt a szüreti mulatság megrendezése, de volt olyan év, hogy három banda is rendezett szüreti bált. Maguk közül választottak bírót, bírónét, jegyzőt, jegyzőnét. A legények bandabeli lányokat hívtak csöszlányoknak. Megmutatták magukat az egész falunak, a bál bevételével maguk gazdálkodtak.

Legénybanda az 1930-as években

A bandázás leglátványosabb megmutatkozása a farsang és a lakodalom. A lakodalomban a menyasszony pajtásai és a völgegy bandája látványos módon mutatja meg összetartozását. Erre nemcsak a legényeknek van lehetősége, mert az örömapa bandájának külön szobában szoktak teríteni, ahol ők koruknak megfelelő méltósággal szoktak mulatozni. A farsangolás még kamaszkorban elkezdődik és évente ismétlődve szinte kihalásig tart. A legények farsang vasárnapjának reggelén hangos nótaszóval járkák végig a falut, minden lányos házat felkeresnek és begyűjtik az egész évben való táncoltatás adóját, ami rendszerint egy tyúk, jobb esetben kakas. A házasságok is farsangolnak, a férfiak külön, de egyik nap a feleségekkel együtt is mulatnak. A férfiak bandája a házasság után is együtt marad, de a lánybanda felbomlik, mert nem törvényszerű bandabeli lányt venni el feleségül. Az asszonyok a férfiak bandájához csatlakoznak.

A banda összetartozásának csak az egyik formája a mulatozás. A paraszti gazdálkodásban a munka dandárját a család végzi el, vagy nagyobb gazdaságokban fizetett napszámosok. De sok olyan munka van, amit közösségekben szokás elvégezni. Ilyen például a kaszálás, a szénagyűjtés, szénahordás, a takarodás, vagy a szüret. Ebben az egy bandába tartozó legények kisegítik egymást, nem is kell hívni a segítséget, az összedolgozás iratlan szabályok szerint szerveződik. Vagy ilyen a házépítés, amely egyszer-egyszer fordul elő az ember életében, de akkor hivatlanul is ott vannak a pajtások, ha szükséges, akkor még a feleségek is.

Az összetartozást nem koptatja az idő múlása. Pajtásnak szólítják egymást még nagypapa korokban is, és ha közülük valakit kiszólítanak az árnyékvilágból, az élők ássák meg az eltávozott sírját és vállukra véve viszik a Szent Mihály lovára tett koporsót.

A XX. század derekától kezdve drasztikus változások indultak meg a világon. A változást jól példázza az én bandám. 1948-ban ettük azt a bizonyos marhapörköltet, de nem sokáig pajtáskodtunk együtt. 1951-ben fejeztük be az általános iskolát és mert adódott az alkalom, a korosztályos társak közül többen középiskolába mentünk. Még hagyományos módon kezdtünk legénykedni, de hamarosan megtörtént a szakadás. Kialakult a diákbanda, tagjai fokozatosan kiszakadtak a hagyományos paraszti életből. Nem volt dolgunk a szántás-vetés, összetartó erőként kiesett életünkéből a fizikai együttműködés. Nap mint nap együtt utaztunk az autóbuszon, azonos feladataink, azonos gondjaink voltak, de már nem pajtások, hanem inkább haverok voltunk. Másként jártunk a lányok után, mint elődeink tették. Érettségi után pedig szétszéledtünk az ország más-más főiskolájára, egyetemére. Hogy azért ez is közösség volt, az bizonyítja, hogy túl a hetvenen egyszer összetalálkoztunk, szinte mindenki eljött, aki még él, és a beszélgetések odaig vezettek vissza, amikor még a hősi szobor tövében karikáztak a lányaink.

A paraszti gazdálkodás megszűntetésével kikoptak az életünkéből azok a szokásformák, amelyek meghatározták a faluban élő emberek életét. Felbomlottak a hagyományos közösségek, már nincs bandázás sem szórakozásban, sem a munkavégzésben. Szegényebbek lettünk. Természetesen vannak most is baráti közösségek, de azok már nem a régi alapon, nem a régi tartalommal szerveződnek.

Szabadi Mihály

Értékes néprajzi gyűjtemények Székelyudvarhely környékén

2011 gyönyörű októberi őszén részt vehettem az Udvarhelyszéki Népművészek Egyesületének a környék tájházait látogató tanulmányútján, s az ott szerzett tapasztalatokat és megfogant gondolatokat igyekszem összefoglalni. A felkeresett létesítmények természetesen nem mindegyike felel meg egyértelműen a „tájház” kategória szakmai feltételeinek,¹ de a mindennapi szóhasználatban tájházaknak nevezik és tekintik őket, függetlenül attól, hogy jellegzetesen paraszti környezetben, a táji építészeti képviselő épületben rendezték be, vagy éppenséggel vendégházként is működő iskolapadláson, netán eredetileg jegyzőlakásnak készült helyen. És mivel itt, a Székelyföld kellős közepén is – bár nem számbeli,

¹ A tájházak vagy falumúzeumok olyan szabadtéri néprajzi gyűjtemények, amelyek a helyben összegyűjtött és megőrzött tárgyakkal az adott település vagy tájegység hagyományos tárgyi kultúráját reprezentálják, a népi építészeti szempontjából jelentős (esetleg népi műemlékeknek minősített) épületekben berendezett lakásbelsőket, olykor a műhelyeket, a gazdasági épületeket vagy a kezdetlegesebb ipari létesítményeket mutatják be. Ezek a gyűjtemények az utóbbi évtizedekben a hagyományápolás, valamint a falusi turizmus kedvelt színhelyei.

Tájház a Székelyudvarhely melletti Máréfalván (Balázs Ödön felvétele)

de közjogi – kisebbségben él a magyarság, ezek a „tájházak” közművelődési és tudományos szerepük mellett a nemzeti identitásnak, megmaradásnak is fontos örökhelyei.

Szám szerint öt és fél tájházat látogattam meg, a Máréfalván, Kápolnásfaluban, Szentegyházán és Lövétén lévő, továbbá Homoródalmáson azt a „félkész tájházat”, ami még „csak” az épület önkormányzat általi megvásárlásnál tart, de mert sokszor ez a legnehezebb lépés, akár félsikernek is tekinthetjük. Mindegyik tájház más és más szempontból érdekes és tanulságos, s bár igazán nem az elnevezés a fontos, szívem szerint – talán a kifejezés hangulata miatt – inkább falumúzeumnak nevezném őket.

A látottak közül talán a havasalji *Maréfalván* látott valósítja meg legteljesebb mértékben az effajta létesítmények lehetséges funkcióit: az állandó tárgybemutatót, az időszaki kiállításokat és a többé-kevésbé rendszeres kézműves foglalkozásokat. Az autentikus tárgyak, az archív fotók a kiállított anyag hitelességét sugallja, s mindezt kiegészül az intézményhez kapcsolódó KÖLIK Hagyományörző Művelődési Egyesület által kiadott, többcélú (néprajzi módszertani, honismereti, kiállítási útmutató, krónika) szép kiállítású füzet sorozattal. Ezek a füzetek jól mutatják, hogy nem üres beszéd a tájház szellemi mindenesége, a kiállítások szervezője s a kézművestáborok lelke, a máréfalvi székelykapuk szellemi örökségét kutató és sorsukat is szíven viselő *Kovács Piroska* tanárnő szándéka: olyan tájházat szeretne, amelyben élethelyzetek láthatók, s „minden olyan, mintha élő lenne”.

Kápolnásfalu tájházában a hozzáértő tekintet megláthatja az ígéretes kincseket, amelyekből a helység-gondok kedvezőbb alakulása esetén – mint a bábból a pillangó – létrejöhet egy minden tekintetben értékes anyagot méltó környezetben bemutató helytörténeti gyűjtemény.

Nem először jártam *Szentegyháza* Gyermekfilharmonia együttesének is otthont adó, a Homoród-mente zenei életének központját jelentő, de idegenforgalmi célokat is szolgáló iskolakomplexumban, ahol a világhírű gyermek ének- és zenekar hangversenyei éppúgy helyet kapnak, mint a táj történetét és népiéletét illusztráló, dokumentáló tárgyak, fényképek és más képzőművészeti alkotások, melyek mind egyikének megvan a maga meseje, egyedi története, személyes varázsa. Ami elsősorban az intézménynek rangot és patinát adó Haáz Sándor zenetanár képletes és valóságos karmesteri pálcája nyomán elevenedik meg, s hogy maradandó élményt minden látogatóban. Világos, hogy itt a hangok világa a meghatározó, s a gyűjtemény tárgyai ehhez szolgáltatnak visszafogott, de értékes keretet.

Lövéte tájházának otthont adó épület, a két Homoród-mente népi építészeti stílusát magán viselő lakóház, mondhatnánk valóságos kis kúria. A tájházban kiállított tárgyak anyaga két gyűjteményből származik: az egyik a néhai Tornay Gergely esperes hagyatéka, a másik pedig a helyi Székely Mózes Általános Iskola gyűjteménye. A tisztaszobában vetett ágyat láthatunk, szedett párnafejekkel, igen szép festett bútorokkal – a legrégebbi az 1840-es évekből való. A tájház egyik termében kézműves-foglalkozásokat is tartanak választható tantárgyként, itt Ádám Gyula fotókiállítása látható Lövéte népi építészetéről.

Ennyi érték és szépség bőven elegendő lett volna egy amúgy is kurta őszi napra. Nekem azonban baráti szálak révén módom volt másnap ellátogatnom a Lövétevel szomszédos *Homoróddalmás* leendő tájházába is. Nemrég vásárolta meg az önkormányzat az épületet, s bár egyelőre meglehetősen leromlott állapotú, szép tervekkel hallottam helyreállítására és berendezésére. Az egyik mennyezetgerendába vésett 1645-ös évszám mutatja, hogy a háznak legalábbis ez a darabja a XVII. századból való.

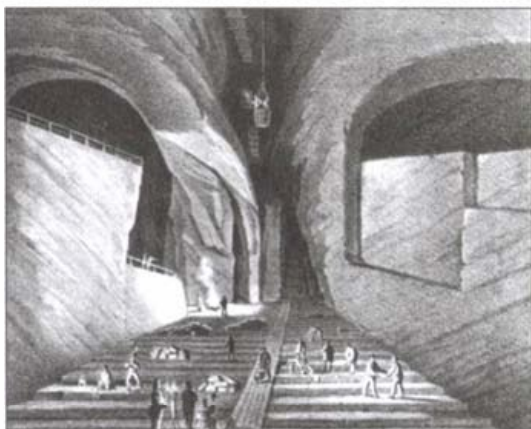
Sokféle tanulsággal szolgáltak a tájházuk különböző állapotát és műfaját képviselő települések. A legfontosabb talán az, hogy rendkívül nagy elszántságra, leleményességre és számottevő kompromisszumkészségre van szükség ahhoz, hogy egy-egy székely közösség a különböző adottságok és az eltérő lehetőségek között tájházat, falumúzeumot hozzon létre és tartson fenn. A tökéletességre kell törekedni, de nem mindenáron. Széchenyi István mondta volt a XIX. század első felében: *örültség semmit sem tennünk, ha mindent nem tehetünk*. Ez a bölcs gondolat jutott eszembe, mikor a máréfalvi Kovács Piroska kimondta: *„Tudjuk, hogy mi volna való az első házba, de a múzeum lehetőségeihez kell igazodnunk”*. Mindnyájan tudjuk, hogy ezek a többé-kevésbé bizonytalan egzisztenciájú helyi gyűjtemények mennyire személyfüggők, sorsuk közvetlenül az ott dolgozó személy helyi hierarchiában betöltött szerepétől, állásának, kapcsolatrendszerének, s – mondjuk ki – egészségi állapotának biztonságától függ, ezért nagyon fontos olyan leltár készítése, ami tetelesen felsorolja a tárgyakat, lehetőleg formájának, leltárhelyének, használatának pontos leírásával. Ennek természetesen ki kell terjednie a gyűjtemény „lát-hatatlan” – raktáron lévő – részére is.

Mert a falumúzeumot vagy tájházat nem elég egy szerencsés pillanatban, kedvező csillagzat alatt végrehajtott rohammal létrehozni, azt működtetni is kell – lehetőleg életszerűen –, vagyis az adott kereteket valamilyen élettel kell megtölteni. Úgy, ahogyan azt a Székelyudvarhely környéki tájházakba látogatva – eredmény vagy törekvés formájában – láhattuk.

Halász Péter

Sóbányászati ősi dal

Máramaros megye évszázadokon át a sóbányászatáról volt híres és ismert. Erről olvashatunk Pesty Frigyes 1864. évi máramarosi helynévtárában is, mely a következő sóbányászati központokat említi: Aknasuhatag (Ocna Șuhatag), Aknaszlatina (Szolotvina), Rónaszék (Coștini). Ma két falu Romániában, egy pedig Ukrajnában van. A leírás tartalmazza a működő, az ideiglenesen szünetelő és a használaton kívüli sóbányákat is, mint Aknasuhatagon: Adalbert-akna, Albert-akna, Erzsébet-akna, Gábor-akna, Hojpa-akna vagy Striga-akna, János-akna, Mihályi-akna (Mihályi aknája), Péter-Pál-akna (kútakna); Aknaszlatinán: Alberti-akna, Krisztina-akna, Kunigunda- vagy Kinga-akna, Ferenci-akna, Josephi-akna, Ludovika-akna, Nikolaj- (később: Miklós-) akna; Rónaszéken: Antal-akna, Apafi-akna, Ferenc-akna, Ferdinánd-akna, Keresztelő János-akna, Kuruc-akna, Mária-akna, II. József-akna, Miklós-akna, Rákóczi-akna, Szentháromság-akna, Terézia-akna, Víz-akna. Eléggé egysíkú a névadás: többnyire az uralkodóház tagjait vagy vallási indíttatású neveket találunk itt, eset-

A Kinga-sóakna 1853-ban

leg a sóakna megnyitójának a nevét. Az elnevezések utalhatnak a munkálatok megkezdésének az idejére is.

Legrészletesebb leírást Szabados József Aknaszlatina jegyzője adja. Beszámol a sóbányászok mindennapi életéről, a kibányászott só különböző fajtáiról, stb. Megemlíti, hogy a Nikolaj- (Miklós-) akna mélysége 60 öl, azaz több mint száz méter és itt volt Ferenc József sópiramisa. Egy vers is született a sóvágók életéről, munkájáról (ezt választottam címül), mely képet adhat az 1864. és az azt megelőző évtizedek, talán évszázadok nem éppen könnyű sóbányászatáról.

Mivel a versben vannak olyan, többnyire szakszavak is, amelyek ma már nem vagy csak kevesek által ismertek, célszerűnek látszik, hogy megadjam a jelentésüket, mert csak így válik érthetővé az egész szöveg: Schacht=sóakna, ferst=mennyezet, Verhau=vágtér, pászmás erek=olyan erek, amelyek a nagy esőzések után megtelnek vízzel, stoll=bányamenet, stét=tartós, állandó. A versben természetesen több helyesírási hiba is akadt, ezeket kijavítottam, a népi kifejezéseket, mondatfűzést pedig megtartottam.

*Ott mélyen a sötét helyek közt
légy velünk szerencse, légy mivelünk,
ha parlagos földekbe levert Schachtok közt
az iszonyatos mélységbe lépünk,
hol szörnyű halálnak ki-ki veti ki,
csak az Isten vezérli és mentheti ki.
Éjjel után alig hogy hármat ütött,
a kolomp kongása dolgra hivat,
a csákányt stétre vesszük s az ütőt,
s folytatni megyünk kicsi dolgainkat,
öt pislogó gyertyavilágunk után
az aknába ereszkedünk egymás után.
Sorsunkat a végzés határozta ott,
hol mindenünnen rettegésbe vagyunk,
hol a napfény még soha bé nem hatott,
csak örökös éj sötétségben lakunk,
hol sokezer szegletekből a halál
integet – s keservesen öl, ha talál.
A fers alatt nyílt meg az akna üreg,
a kimunkált iszonyú Verhaukkal,
hosszába keresztbe a pászmás erek
mindenütt felvágva kinyílt stollokkal,
több munka keservesebb nincsen ennél,
a szegény sóvágó izzadva így él.
Teremtő nagy Isten, légy vezetőnk,
kit mélyen a föld alatt is imádunk,
hogy a szörnyű haláltól légy őrizőnk,
Fejedelmünknek életét hosszabbítsd,
mi magyar hazánkkal együtt boldogítsd.*

A vers, mely az 1700-as években keletkezhetett, nem tartozik a népköltészetünk kiemelkedő darabjai közé. Már az a tény is, hogy versbe szedte az ismeretlen költő a sóbányászat mindennapjait, dicséretes teljesítmény. Ráadásul hasonló nincs is az irodalmunkban. Talán azt is megkockáztathatom, hogy ez a vers is lehetett a mai Bányász himnusz egyik őse.

Mizser Lajos

EMLÉKHELYEK

Két ferences kolostor a déli végeken

A középkori Magyarország déli határvidékén jelentős szerepet játszottak a Ferenc-rendi szerzetesek. 1316-ban 43 rendházuk volt az országban, s ebből tíz a Szerémség és Bácska térségében. Ezek a kolostorok a magyar rendtartomány szerémségi őrségéhez tartoztak. Közöttük Bács és Újlak rendháza volt a legjelentősebb, túléltek a török hódoltságot és napjainkban is működnek. A két kolostor alig 25 kilométerre van egymástól, a Duna, mint országhatár azonban ma elválasztja őket, Bács Szerbiához, Újlak Horvátországhoz tartozik.

Bács az egyik legrégebbi település a Délvidéken. Nevét magyar személynévből, valószínűleg első ispánjáról kapta. A Szent István által alapított Bács vármegye nyugaton és délen a Duna, keleten a Tisza folyóig terjedt, északi határa nagyjából a löszhátság meredek pereménél húzódott. Székhelye a mocsárral körülvett bácsi földvár lett. A kalocsai érsekség székhelyét Szent László helyezte át Kalocsáról Bácsra, 1090 körül székesegyházat épített és székeskáptalant alapított. A XII. században az érsekek döntően Bácsban tartózkodtak, s hol kalocsainak, hol bácsinak nevezték magukat. 1266-ban egy pápai irat említi először a „kalocsai és bácsi érsek” megnevezést. Az érsekség kétközpontúsága az egész középkorban megmaradt és úgy tűnik, mindvégig Bács lehetett a jelentősebb. Ennek oka termékenyebb földterületei és kedvezőbb fekvése lehetett. A település tehát jelentős szerepet töltött be a középkorban. A városban több templom is volt.

A ferences templom a legrégebbi, ma is álló templom a Délvidéken. Építése a XII. században kezdődött, román stílusban. Ekkor épült a mai templom ötszög alakú szentélye, három boltszakaszos hajóval. A térség másik hasonló korú műemléke az aracsi templom, részleteiben is nagyon hasonlít hozzá. A bácsi templom apszisának kialakításában valószínűleg az aracsi volt a követendő példa. De míg Aracs a török kor után rom maradt, a bácsi templomot mindig újjáépítették. A ferences hagyományokat leíró XVIII. századi kolostori krónika szerint a templomot a Szent Sír kanonokrend építette, s azt 1169-ben fejezték be. Más történeti forrás azonban nem igazolta a rend létét Bácsban.

A tatárjárás során elpusztult templomot és kolostort az 1300-as évek elején a ferencesek kapták meg. A magyar rendtartomány az enyhébb irányzat, a konventuálisok életmódját követte. Bács szerepe a század második felétől válik jelentőssé. 1360-ban, 1378-ban és 1419-ben is itt tartották a magyar rendtartomány gyűléseit. A szerémi őrség kettéválásakor létrejött új kusztódia központja Bács lett. Az 1370-es évekre tehető a templom gótikus átépítése. A ferences hagyományoknak megfelelően ekkor építették a szentély mellé az ötemeletes tornyot és a templom déli oldalán a kolostort. A templomot freskókkal díszítették, melynek néhány maradványa a szentélyben látható. A falképek teljes feltárása azonban várat magára. A XV. század közepén a konventuálisok a déli határvidékről lassan visszaszorultak, és átadták helyüket a rend szigorúbb, obszerváns ágának. 1451 után az újlaki kolostorból is ide telepednek át a barátok.

Ferences templom, Bács

A török hódoltság előtti évszázadban két híres ferences tartózkodott a kolostorban. Marchiai Jakab a régió pápai inkvizitoraként 1435 és 1444 közt élt itt. Kapisztrán János a török ellen gyülekező kereszties hadak vezetője 1456-ban többször is járt itt. A kolostor refektóriumában egy XVIII. századi olajfestmény emlékezik rá. Kezében keresztet tartva védekezik egy szablyát emelő török ellen. A mohácsi csatában Tomori Pál bács-kalocsa érsek, a magyar sereg fővezére holtan maradt a csataterlen. A Budáról hazatérő törökök a kolostort feldúlták, de a várat és a várost csak 1529-ben foglalták el. 1533-ban feljegyezték, hogy nincs itt szerzetes, s a kolostor romokban áll. A hódoltság idején mecsetté alakították, tornya minaret lett. A templom török kori emléke egy mihrab, a mekkai irányba kialakított ovális fallülke, imafülke, valamint a bejáratnál egy kurna, kézmösö medence. A hódoltság idején a ferencesek a környékbeli erdőben lévő régi templomot használták, de a törökök engedélyével kis kápolnát is építhettek Bácsban.

A törökök kiűzése után, 1688-ban a boszniai Tuzla melletti Gradovar ferences kolostorának szerzetesei vezetésével sokárok költöztek ide, és elkezdték a helyreállítást. Jó ideig egész Bácskában ez volt az egyetlen templom. 1699-ben szentelték fel Nagyboldogasszony tiszteletére, de a Rákóczi szabadságharcban újra leégett, még a harang is megolvadt. 1711 és 1716 közt állították helyre. 1734 és 1761 között a templom déli oldalán új kolostort építettek, amivel az épület elnyerte mai formáját. A kolostor négy oldalról egy belső udvart zár körbe. A templomot 1764–65-ben kiszélesítették, meghosszabbították és barokk stílusban átalakították. A teljes berendezés is ebből a korból származik. Ugyanakkor téglafalai, tetőzete és kőfaragásos részei archaikus középkori hatást tükröznek.

A Boszniából érkező ferencesek egy csodatevő Mária-kegyképet hoztak magukkal, melyhez azonnal zárandokolni kezdtek a környékbeliek. Hátere relief-szerű. A krónikák szerint egy 1392-ben készült ikonra 1684-ben festettek rá egy Eleusza Istenanya képet. Ezen az ikontípuson a karján ülő Jézus arcaival anyja arcához simul. A kép a templomhoz csatlakozó kis kápolnában, aranyozott keretben van, mellette két oldalról egy-egy rokokó üvegfedélű ereklyetartó függ, amiket egykor a képkeretre szögezték.

A kolostorban számos barokk olajkép látható, köztük legnagyobb a refektóriumban lévő *Utolsó vacsora* kép. A könyvtárban ösnyomatványok és kézírásos könyvek is találhatóak. Az itt őrzött kolostori krónikák egyebek mellett megemlékeznek az 1732-ben kitört pestisjárványról, az 1771. évi nagy árvízről és egy 1782. év nyarán történt szokatlan sáskajárásról is. A templom a XVIII. század derekáig egyben Bács plébániatemploma is volt. A kolostor később novíciusház lett, 1842-ben a ferencesek elemi iskolát is indítottak.

Trianon után, 1923-ban a zágrábi Szent Cirill és Metód ferences provinciához került. A második világháború után elvették a birtokait, iskolai- és gazdasági épületeit. Jelenleg egyetlen horvát szerzetes szolgálja ki a mintegy ötszáz horvát (sokác) és négyszáz magyar lakost. Az utóbbi években állagmegőrzési munkákat végeztek, de nemzetközi támogatással folyamatban van az épületegyüttes teljes felújítása, kincseinek múzeumi bemutatása.

A középkori **Újlak** a Duna feletti teraszon emelkedő vár körül épült ki. A várat Csák Ugrin vajda építette a XIII. század végén, a XIV. század elején. Védművei még ma is mintegy 800 méter hosszan állnak. A városfalakon belül több temploma is volt.

A ferencesek XVIII. században írt krónikája szájhagyományokra hivatkozva állítja, hogy a ferencesek Szűz Mária templomát és kolostorát is Ugrin emeltette, a XIV. század elején. 1316-ban említik először. Az első templom 21 méter hosszú és 7 és fél méter széles volt. A kolostor a városi erődítésrendszer része volt. A várfal mentén az északi saroktoronyhoz csatlakoztak a rendház helyiségei. 1451-ben a kolostort a helység ura, Újlaki Miklós kérelmére a pápa átadta az obszervánsoknak. A tényleges átadás 1454-ig húzódott. Újlak ekkor Valkó megye legnépesebb városa volt, 3-4 ezer főnyi, zömében magyar lakossággal.

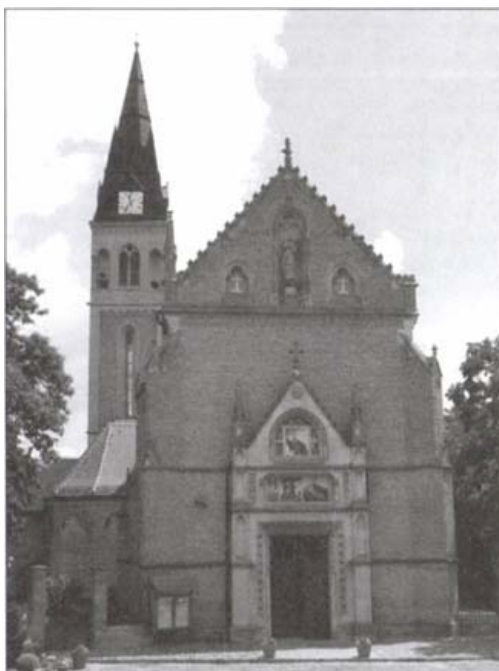
Az 1456-os nándorfehérvári diadal után a pestisjárvány Hunyadi Jánost is utolérte, aki Zimonyba vitette magát. Kapisztrán János haláláig mellette tartózkodott, elbúcsúztatta, de már őt is láz gyötörte. Az öreg szerzetes súlyos betegen, legyengülve még elment Újlakra, hogy felkerje Újlaki Miklóst, álljon Hunyadi helyére. A haldokló Kapisztránt ferences testvérei a kolostorban ápolták, ahol még V. László király is felkereste és saját orvosát rendelte mellé. Itt halt meg október 23-án. Ravatalához hatalmas emberáradat indult Újlakra, hosszú sorokban kígyózott a nép, hogy megérinthesse földi maradványait. Sirjánál számos csodás gyógyulást jegyeztek fel, mindenki szentként tisztelte. Először a kolostor kertjében kapott nyughelyet, koporsóját öt lakattal zárták le, nehogy az ereklyevadászok hozzáférjenek. Újlaki Miklós utasítására később a templom Szent Katalin-kápolnájában helyezték el. Sirja a déli országrészben hamar zárandokhely lett. Újlaki Miklós és Hunyadi Mátyás király is kérte szentté avatásának megindítását. Nem rajtuk múlt, hogy ez csak több mint két évszázaddal később történt meg. Újlaki

Kapisztrán János síremléke az újlaki ferences templomban

1468-ban, minden bizonnyal Kapisztrán sírjának kialakítása során hosszabbította meg a templomot. A hajót az eredetivel azonos hosszúságban megnyújtották, de az új rész valamivel szűkebb lett. Az átépítés után is megőrizte eredeti egyhajós szerkezetét, de hossza mintegy kétszeresére nőtt. Az egész templomot újraboltozták, olyan bordás keresztboltozattal, melynek bordái az oszlopfőkre és konzolokra támaszkodtak. A szent ereklyéit az egyre közeledő törökök elől 1524-ben menekítették el Újlakról. Pontos helyét sajnos ma sem ismerjük. Újlakot még a mohácsi csata előtt, nyolcnapos ostrommal 1526. augusztus 8-án foglalták el a törökök. A hódoltság alatt hatalmas pusztítást élt át a település, a templomot mecsették alakították.

Az 1688. évi felszabadulást követően birtokosa, Odelscalchi Ágost szász herceg boszniai katolikusokat telepített le. Az újlaki kolostor 1757-ben került az újonnan megalapított Kapisztrán Szent János nevét viselő rendtartományba, és a templom is ezt a titulust kapta. A XVIII. században barokk stílusban alakították át a templomot, a hajó barokk boltozatot kapott, s ekkor semmisült meg a középkori faragások nagy része. 1906-ban neogótikus stílusban teljesen felújították. A műemléknek csak néhány eredeti része maradt meg, a hajó egyik oszlopfő-

*Az újlaki ferences templom
(Udvarhelyi Nándor felvételei)*

jén az alapító Ugrin címer, vele átellenben az Újlakiak címere, alatta az 1468-as évszámmal és két, a szentélyből a hajóba áthelyezett feliratos faragott oszlopfő. A templomból 16 faragott homokkő oszlopfőt és gyámkövet szállítottak el Zágrábba, melyek jelenleg a Horvát Történeti Múzeum gyűjteményében találhatók.

A ferences templom egyhajós, sokszögű lezárással. A déli bejárat két oldalán Újlaki Miklós (1417–1477) és fia, Lőrinc (1459–1524) vörös márvány síremléke látható. Újlaki Miklóst, Bosznia királyát páncélban ábrázolták, országalmát tart kezében és lábai alatt oroslán fekszik, a bátorság és erő szimbóluma. Lőrincet lánzsával és karddal a kezében ábrázolták, lábainál a hűséget jelképező kutya fekszik. A felirat befejezetlen évszáma arra utal, hogy még Újlaki életében készült. A két kölap elkészítése közt fél évszázad telt el. Főoltárán Kapisztrán Szent János XVIII. században készült képe látható, amint a zászlóval a kezében a keresztiesek élén harcol. Az oltár előtt üvegkoporsóban a szent szimbolikus síremléke látható. A szentélyből nyíló kápolnában az oltár fölött a szerzetes halálát ábrázoló festmény, az oldalfalon ismét csak a szent portréja látható.

A XX. század végi szerb-horvát háború miatt Újlak lakói elmenekültek, s csak évek múlva térhettek vissza a városba. Napjainkra a háború sebeit sikerült eltüntetni, Újlak műemlékei kezdik visszanyerni régi fényüket.

Udvarhelyi Nándor

Az „ördöglovas” halála és temetése

Szeifried Zoltán: Gróf Sándor Mór

A Honismeret 2011/6. számában megjelent egy írásom, mely gróf Sándor Mór születéséről szólt.¹ Az alábbi publikációban az „ördöglovas” haláláról és temetéséről – pontosabban temetéseiről –, illetve ezen események forrásairól szeretnék röviden beszélni.

A legfrissebb hazai genealógiai szakirodalom szerint Sándor Mór a Bécs melletti Döblingben hunyt el 1878. február 23-án.² Ezzel szemben a legújabb magyar és osztrák életrajzi lexikonok azt állítják, hogy Sándor gróf Bécs városában halt meg.³ A 2010-ben *Legendák lovasa* címmel az „ördöglovasról” megjelent kötetben pedig – gróf Széchenyi István kapcsán – az olvasható, hogy „ugyanúgy Döblingben végzi majd be földi pályafutását, ahogy ő”.⁴

A fentebb említett ellentmondások miatt tehát kénytelen voltam átlapozni a korabeli bécsi lapokat. A Wiener Zeitung 1878. február 27-i számában meg is találtam az „ördöglovas” gyászírét. E szerint „Sándor v. Szlawnicza Moriz, Graf, k. k. Kämmerer” (szlawniczai gróf Sándor Mór császári királyi kamarás) az I. kerületi Seilerstätte 21. szám alatt 1878. február 23-án hunyt el.⁵ Egy másik bécsi lap, a Wiener Sonn- und Montags-Zeitung 1878. február 25-i száma pedig arról számolt be, hogy az elhunyt „Graf

¹ Merényi-Metzger Gábor: Hol született az Ördöglovas? In: Honismeret 2011/6. 41–42.

² Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. köt. Bp., 1993. 312.; Szluha Márton: Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Felvidéki nemes családok. I. köt. Bp., 2006. Sándor családfa, VI. tábla.

³ Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. Főszerk.: Markó László. Bp., 2004. 933.; Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. IX. köt. Wien, 1988. 412.

⁴ Legendák lovasa. Jelenetek Buda, Pest, Bécs albumából. Szerk.: Buza Péter. Bp., 2010. 58.

⁵ Wiener Zeitung, 1878. 48. sz. 4.

Sandor” (Sándor gróf) földi maradványait az I. kerületi Seilerstätte 21. szám alatt, február 25-én délután 3 órakor fogják ünnepélyesen beszentelni.⁶

Ezután kiderítettem, hogy a bécsi Seilerstätte az I. kerületi Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) területéhez tartozott, ezért a Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) folytattam tovább a kutatást, ahol meg is találtam gróf Sándor Móríc német nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzését. E dokumentum szerint a bécsi Seilerstätte 21. szám alatt 1878. február 23-án délelőtt 11 órakor, „Progression Paralyzen” (előrehaladott bénulás) következtében elhunyt 72 éves, római katolikus vallású „Sándor von Slawnicza, Graf Moritz, k. k. Kämmerer, Wittwe, von Ofen in Ungarn gebürtig” (Szlavniczai gróf Sándor Móríc, császári királyi kamarás, özvegy, magyarországi, budai születésű) holttestét Magyarországra, a bajnai temetőbe szállították el 1878. február 25-én.⁷

Ugyancsak ezeket az adatokat közli „Hochgeboren Herrn Moriz Grafen Sándor von Slawnicza” (méltóságos szlavniczai gróf Sándor Móríc úr) 1878. február 23-án kiadott német nyelvű gyászjelentése is.⁸ Időközben azonban a család – valószínűleg Paulina lánya – másképpen döntött és ezért került sor arra, hogy egy második gyászjelentést is kiadjanak. Ezen az 1878. február 27-én kelt magyar nyelvű nyomtatvány szerint „Méltóságos Szlavniczai Gróf Sándor Móríc Úrnak, Ő Cs. és Ap. Kir. Felségének Aranykulcsos hive, Aranysarkantyús vitéz, a Szász-Weimar hercegi fehér sólyom rend Középkeresztes vitéze, Bajna, Bia és Both magyarhoni uradalmak örökös ura, és Kowalowitz morvaországi birtok tulajdonosának” a „hült tetemei e folyó év Februárius hó 25-én ünnepélyesen beszenteltetvén és egyelőre a bécsi Sz. Mihályról nevezett templom sirboltjában letétetvén, egy később kijelölendő napon fognak Bájnára átvitetni és az ottani családi sirboltban örök nyugalomra ünnepélyesen letétetni.”⁹

A bécsi Seilerstätte 21. számú ház a XIX. század végén

⁶ Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, 1878. 16. sz. 3.

⁷ Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLVI. Fol. 237.

⁸ Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK. PéKt). Moritz Grafen Sándor von Slawnicza gyászjelentése (Wien, 1878. február 23).

⁹ OSZK. PéKt. Szlavniczai Gróf Sándor Móríc gyászjelentése (Bécs, 1878. február 27).

Sándor Móric bajnai temetéséről életrajzírója, Lestyán Sándor a következőképpen emlékezett meg: „1878 február 23-án, 73 éves korában az Ördöglovas kilehelte hősi lelkét, mert hősi lélek volt, kétségte-
lenül rendkívüli az emberek között. Három nap mulva temették a bécsi palotából. ... Azok a bécsiek,
akik látványosságot vártak a temetésen, nem láthattak mást, csak a gyász komor fenségét. A látványos-
ság a bicskei [helyesebben a bajnai] temetőnek jutott, március 3-án [helyesebben április 30-án]. Odavit-
ték a koporsót a családi sírboltba, hogy szlavniczai Sándor Móric gróf, cs. és kir. kamarás, aranysar-
kantyús, a weimári nagyhercegi Sólyom-rend vitéze, s a bécsi szépművészeti akadémia tagja az ösök
mellett aludja örök álmát, mint utolsó férfitagja nemzetségének.”¹⁰

Mivel gróf Sándor Móricot Bajnán temették el, ennek megfelelően a halálesete a bajnai római kato-
likus plébánia matrikuláiban – melyek másodpéldányai a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat
Levélárchívában találhatóak – is szerepel. Ezen, magyar nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzés szerint az
1878. február 23-án, 73 éves korában, szélhűdés következtében elhunyt Bécs, I. kerület, Seilerstätte 21.
szám alatt, illetve a Bajnán lakó „Gróf Sándor Móricz (: Szlavniczai :)”-ot „Bajnán Apr. 30.”-án temet-
te el Mezey Rudolf plébános.¹¹

Sándor Móric földi maradványait azonban közel másfél évvel később exhumálták és átszállították a
szomszédos Gyarmatpusztára (ma Gyermely község része), az eredetileg 1774-ben emelt, de 1879-ben
sírkápolnává átépített római katolikus kápolnába.¹² Erről az eseményről a patinás Vasárnapi Újság
1879. szeptember 28-ai számában a következőket olvashatjuk: „Sándor Móricz gróf, a már régebben
meghalt ismert főur holttestét f. hó 22-én szállították át a család bajnai [helyesebben gyarmatpusztai]
kriptájába. A beszentelés nagy pompával és fényes egyházi szertartással ment végbe, számos főuri csa-
lád tagjainak jelenlétében.”¹³

Említésre méltó adalék még, hogy ugyancsak ekkor, azaz 1879-ben kerültek a gyarmatpusztai
kriptába az „ördöglovas” feleségének és Leó fiának a földi maradványai is. Hármuk közös, latin nyelvű
sírfelirata – melyet Paulina lánya készítettet – a következőképpen szól:

REQUIESCANT HIC IN PACE DILECTI
MEI IN CHRISTO RESURRECTURI
PATER MEUS:
COMES MAURITIUS SANDOR
DE SZLAVNICZA
NATUS 23 MAYI 1805 ET DENATUS
23 FEBRUARII 1878. STIRPIS SUAE
PERILLUSTRIS ET ULTIMUS
MATER MEA:
COMITISSA LEONTINA SANDOR
NATA PRINCIPESSA
A METTERNICH-WINNEBURG
NATA 18 JUN. 1811. OBIT 17. NOV. 1861.
FRATER MEUS:
COMES LEO SANDOR
DE SZLAVNICZA
NATUS 16 OCT. 1837. OBIT 15 MAYI 1843.
S. E. T. L.

azaz, „Itt nyugszik békében, Krisztusban a föltámadást várva. Édesapám: szlavniczai gróf Sándor Mó-
ric, született 1805. május 23-án és meghalt 1878. február 23-án, családfájának igen tekintélyes és utolsó
tagja. Édesanyám: gróf Sándor Leontina született Metternich-Winnenburg hercegnő, született 1811. jú-
nius 18-án, meghalt 1861. november 17-én. Testvérem: szlavniczai gróf Sándor Leó, született 1837. ok-
tóber 16-án, meghalt 1843. május 15-én. Hiszem, hogy viszontlátlak benneteket.”

Merényi-Metzger Gábor

¹⁰ Lestyán Sándor: Gróf Sándor Móric az Ördöglovas. Bp., 1942. 43–44.

¹¹ Magyar Országos Levéltár. X 2023. A bajnai római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. XXIII. köt. 1878/66. fsz.

¹² A gyarmatpusztai kápolnáról ld.: Magyar Kastélylexikon. Komárom-Esztergom megye kastélyai és kúriái. Szerk.: Virág Zsolt. Bp., 2003. 53.; Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye. Szerk.: Bardoly István és Haris Andrea. Bp., 2006. 69.

¹³ Vasárnapi Újság, 1879. 39. sz. 628.

Volt egyszer egy falu: Iharkútnak nevezték

2010-ben a kolontári-devecseri vörösiszap-katasztrófa egyszerre volt természeti és emberi tragédia. Egy év kellett ahhoz, hogy végképp csillapodjon, megszűnjön az a lélektani dráma, amely először teljesen kilátástalanná tette azok életét, jövőjét, akiket közvetlenül érintett a tragédia. Amikor a sajtóban, televíziókban, rádiókban szinte óránként szóltak a hírek, a nyilatkozatok, a segítséget sürgető felhívások, teljes volt az egyetértés abban, hogy ez a katasztrófa nem ismétlődhet meg újra, és minden lehetséges logisztikai, erkölcsi és anyagi támogatást meg kell adni azoknak, akik (csaknem szó szerint) földönfutókká váltak. Szerencsére, hazai és nemzetközi összefogás eredményeként nagyrészt megoldódtak a problémák.

E tragédiának azonban volt egy előzmény-oka, amely harmincegynéhány évvel ezelőtt történt. A helyszín egy bakonyi kis falu, Iharkút volt. Ez az erdők övezte település az Eszterházy-család udogi birtokrészén jött létre a XIX. század elején, amely erdőmunkásoknak: favágóknak, fuvarosoknak adott otthont. Nevét egy bővizű forrásból kiépített kútról és a körülötte lévő ihar-, más néven juhrafákról kapta. A falu lakói (alig százötvenen-kétszázán, kisebb tragédiákat megérve: a két világháború, a német ajkúak részbeni kitelepítése ellenére) viszonylag csendességben éltek, még a termelészövetkezet sem tudott meggyökerezni: csak egy évig működött, mert az erdő szinte a házakig ért. Ez életmód azonban, ha lassan is, de változott: megszűnt az 1873-ban létesült, az akkor még német tannyelvű iskola, az erdei munka mellett egyre többen dolgoztak távoli bányákban, különböző üzemekben, s a fiatalok közül sokan tanultak közép- és felsőfokú iskolákban.

Ez az elzártság (mert a faluba vezetett műút, de tovább már csak erdei úton lehetett menni Bakonyból, Nagytevel és a többi bakonyi falu felé) meg is maradt volna (ma bizonyára egy csendes, gyönyörű üdülőfaluba lenne, mint a szomszédos Némethánya), de a hazai ásványipar nyersanyag-éhsége rávette magát erre a tájra is: bauxitot kerestek. S találtak is, éppen a házak és a kertek alatt, ahol a fehér fém, az alumínium érce alig fél-egy méter mélység után millió tonnaszámra kínálta fel magát a markológépeknek, dömpereknek, a Kamaz szállító-gépkocsiknak. Ekkor 1974-et irtak.

S megkezdődtek a műszaki munkák. Geofizikai mérésekkel behatárolták a bauxit-lelőhelyet, elindultak a kutatófúrások, s egy év múlva már 110 ezer tonna bauxitot vittek a timföldgyárakba. Az itt lakóknak ezzel kezdődött a kálváriájuk, amely 1979-ig, az utolsó lakó elköltöztetéséig tartott. Ez a közel fél évtized maga a pokol volt: az omlasztásos robbantások zaja, a háztetőket is beszakító, égből hulló kövek, a csukott ajtókon és ablakokon át a lakásbelsőket ellepő vörös színű bauxitpor (amely bőven hullott-szállt a falun végigrobogó teherautókról), a félelem, hogy mi lesz velünk – legalább olyan lelki trauma volt, mint amit a kolontáriak és a devecseriek éltek át. Súlyosbította ezt a helyzetet, hogy a költöztetés éveken át tartott. Markológépek döntöttek romba a házakat, az iskolát, a falu kis harangját tartó haranglábát, az erdei emberek egykori víznyerő-helye, a forráskút gémjét és kávját, a kerítéseket és a pajtákát, istállókat, ólakat, s lett belőlük meddő a hányók valamelyikében. Teher- és személyautók, lovaskocsik, traktorok vitték az ingóságokat az új otthonok felé. Sajgó szívvel, könnyezve búcsúztak ősök lakhelyétől, saját szülőföldjüktől.

A családokat kártalanították: lakásokat vásárolhattak vagy építhettek más településeken. A legtöbbben Farkasgyepűn telepedtek le, ahol új utca lett a házaikból, amely Iharkútra emlékezve az egykori település nevét kapta. A közel kétszáz éves temető is áldozatul esett: az itt nyugvók is szétszórtak: egy részüket más települések temetőjébe vitték, a legtöbbben a németbányaiban kaptak új nyugvóhelyet (egy iharkútnak nevezett részben), s a már nem azonosíthatók ugyanitt közös sírba kerültek.

Ami viszont akkor, s máig elmaradt: a faluközösség kárpótlása. Mert ennek a falunak a lakói is megérdemelnék (akár még napjainkban is, utólag), hogy az egykori lakók erős kollektív emlékezete ében tartásához megeremélhessen egy olyan közösségi tér és berendezett épületegyüttes, ahol megőrizhetnék tárgyi emlékeiket, s alkalmas lenne találkozások megtartására. Mert lenne mit így is kárpótolni: nagyrészt társadalmi munkában épült fel az új iskola, ugyanígy a vízvezeték, a villanyhálózat, a bekötőút, s a különböző cégek ide vezényelt munkásait heteken-hónapokon át a családok látták el étellemmel, lakással.

Ma is fájó emlékek ezek a számukban egyre fogyó egykori lakosoknak. Pedig ők megértették az idő szavát: tudták, hogy az ország gazdasága nem nélkülözheti a bauxitot, de elvárták volna, hogy őket se nélkülözze a haza, s ha már megfosztotta őket falujuktól, méltó emlék maradjon utánuk.

S ha már a „haza” nem gondoskodott erről, hát gondoskodtak ők maguktól. Igaz, már csak jóval később: a kétezres évek elején, amikor egy volt iharkúti születésű lakos, ma már nyugdíjas főerdész, Bakonyi Lajos javaslatára, szervezésében „összeállt a csapat”, hogy jelképekben és találkozásokban újra

Iharkút emlékpark

lis műsorral, tánccal, jó ízű beszélgetésekkel, helytörténeti kiállítással, előadásokkal, köszöntőkkel idézik a múltat, s teszik kellemessé a jelent. Ezeken már nem csak az egykor itt élők, hanem a már máshol született gyermekek, unokák és az új rokonok is részt vesznek, s hazajönnek még a tengeren túlról is, hogy itt emlékezhessenek. E találkozók olyan lelki erőről, hagyományörzésről, együvé tartozásról, egyéni és kollektív emlékmegőrzésről tanúskodnak, amelyek máshol így bizonyára nem létezhetnek.

Az egyesület tagjai emlékparkot létesítettek, amelyben ott látható a magmaradt körtefa, két emlékereszt, szimbólumokat, évszámokat, jelmondatokat tartalmazó harangláb, egy stilizált gémeskút és pihenőpadok. A találkozókra újságcikkek, rádió- és tévéinterjúk tudósítanak. Két képeslap készült: az egyik az emlékparkot, a másik az emlékművet ábrázolja. Eddig két kötet készült el: az *Iharkúti emléképek*, amely a falu lakói fotóit tartalmazza a faluról, a családtagokról, a különböző munkaalkalmakról, ünnepekről, s más eseményekről, valamint a *Bevezetés Iharkút történetébe*, amelyet majd egy falumonográfia követ. A további kötetek sorában lesz az, amelyik a faluról, lakóiról újságokban, folyóiratokban megjelent írásokat tartalmazza, külön kötet mutatja majd be az iskola történetét, lesz életrajzi lexikon és anyakönyvi adattár, az egykori falu környékének természetrajzát bemutató mű, s megőrkítik az első tíz falutalálkozó történetét is.

Rendeződött az emlékpark körüli terep: a kitermelt meddőközzel betemették a bányagödöröket (néhányik 80–90 méter mély volt), s a felszínt facséméttel ültették be. E reorganizáció révén megszűnt az a tájseb, amelyet több kilométer távolságból is látni lehetett. Egy nyitott tereprész azonban megmaradt, de ez egy másik történet. Ősi Attila ősrégész figyelt fel arra, hogy az egyik bányahomlokfal-réteg olyan őslény-maradványokat tartalmaz, amely a dinoszauruszok korából való. Csapatával évek óta visszajár, hogy feltárja e maradványokat. Iharkút beírta nevét a természettudományba, pontosabban az őslénytörténetbe (a paleozoológiába), ugyanis több olyan maradványt találtak, amelyet új fajként írtak le, s természetesen, a kutató nevezhette el őket, s ezzel a megnevezéssel vonulhattak be a nemzetközi szakirodalomba. Iharkút neve így lett világhírű a paleozoológusok között. Sőt, a geológusok egy olyan egyedi kőzetréteget találtak, amelyet iharkúti formációnak neveztek el.

Több, mint másfél évszázadon át lakták Iharkutat. Egyik nemzedék sem sejtette, hogy milyen kincset őriznek a föld alatt: bauxitot, dinoszaurusz (és más korabeli) őslénymaradványokat és egy ritka kőzetréteget. Mára ezek tették híressé az egykori falu nevét. De a legnagyobb értéknek mégis azokat az embereket kell tartani, akik másfél évszázadot meghaladóan itt éltek, dolgoztak, nevelték gyermekeiket, s megteremtették a maguk békés kis világát ebben a Bakony sűrűjében megbújó kis faluban.

Tölgyesi József

TERMÉS

Liszt Ferenc magyarságtudata

Egészséges, érett emberek, a megélhetést szolgáló szükségletek és célkitűzések mellett, saját egyéni megvalósítandó célokat, feladatokat tűznek ki maguk elé, és tevékenységüket egy életen át ezen célok megvalósításának szentelik. Ők az „autotelikus” emberek, akik kialakítják a saját, mindenki másától eltérő én-jüket, és a megvalósítás során megélik az önmagunkká válás élményét.

Liszt Ferenc érett, egészséges ember volt. Sikeresen valósított meg egy egyedi, mindenki másától eltérő – és tegyük hozzá: kiemelkedő – „én”-t, egyén-iséget. Ez azért valósulhatott meg, mert voltak célkitűzései, melyek egy életen keresztül meghatározták tetteit. Ezek a motivációk tartósan beépültek én-tudatába, olyannyira, hogy Liszt én-tudata és alapvető motivációi nem is szétválaszthatók. A zenésztudat és a vallásos tudat mellett a magyarságtudat is alapvető motivációja volt, mely érzelmekben (hazaszeretet) és tettekben valósult meg egy életen keresztül.

A magyar nyelvben a Haza, Hon szavak a szülői házra vezetődnek vissza, ahol otthon vagyunk, ahová hazamegyünk. És ebből származik a hazafi, honfi. Liszt Ferenc a Sopron vármegyei Doborjánban született, melyet ma Raiding-nek hívnak. (Trianon óta az ausztriai Burgerland/Őrvidék tartomány része.) Egész életében magyarnak vallotta magát, a magyarokat honfitársainak, Magyarországot a hazájának nevezte.

Liszt Ferenc felmenői Németországból Keletre vándorolt és Magyarország nyugati sávjában megtelepedett földnélküli zsellérek voltak. Fokozatosan emelkedtek intellektuális pályára és fokozatosan magyarosodtak el. Az apa még List Adam-nak született, gimnazista korától írta nevét sz-szel, ennek hatására a nagypapa is magyarosítva írta nevét: Liszt György Ádám. Az édesanya osztrák származású: Lager Anna. Ferenc németül tanult meg beszélni. Az apa magyarnak nevelte a fiát. Első pesti hangversenyének (1823. május) hirdetésményét nyilván az apa fogalmazta: „Magyar vagyok, s nem tudok nagyobb boldogságot, mint azt, hogy neveltetésem és tanítatásom első zsongéit [...] drága Hazámnak tiszteletteljesen felajánljam [...] és talán egykor abba a legboldogabb helyzetbe hoz, hogy én is Hazám díszének egyikévé lehetek.”

12 éves korában került ki Párizsba és 27 éves koráig Franciaországban, Svájcban és Itáliában élt, francia lett a második anyanyelve. Magyarországra így emlékezik: „... távoli országból jövők, amelynek leghalványabb emléke is kiveszett belőlem...”. A döntő fordulatot az 1838-as nagy pesti árvíz hozta meg, amikor rádöbbsent magyar voltára. Velencében egy német újságból értesült az árvízről. Azonnal döntött, hogy jótékonsági hangversenyt tart Bécsben az árvízkárosultak javára. Végül is nyolc hangverseny lett belőle és 25 ezer Ft adomány gyűlt össze, ez óriási összeg volt. Indulása előtt újságcikket jelentetett meg Franciaországban a Gazette Musicale-ban és a magyar sajtóban „Hazám” címmel: „... Óh, én távoli és vad hazám! Ismeretlen barátaim, óriás család! Fájdalmad kiáltása visszahívott hozzád, egész bensőmet felkavarta a részvét és én lehajtottam a fejemet szegyenemben, hogy ily sokáig megfeledeztem rólad...” Bár tervezte, de ekkor még nem látogatott haza Magyarországra.

Egy év múlva 1839. decemberben ismét Bécsben hangversenyezett, Gróf Festetics Leó a Hangászegylet nevében meghívta Magyarországra. Liszt a meghívást elfogadta és két hónapot töltött hazájában, számos hangversenyt adott. Ebben az időszakban életre-szóló, sorsdöntő kapcsolat jött létre hazájával és magyarságtudata végérvényesen megszilárdult. Megismerkedik Széchenyivel, Batthyányival, Esterházy Kázmérral, Fáy Istvánnal és Károlyi gróffal.

December 20-ai hangversenyén játszotta először a Rákóczi indulót. (Kottakiadását a cenzúra megakadályozta, kéziratát a Széchenyi Könyvtár őrzi.) Negyven magyar főúr kezdeményezte az uralkodónál, hogy emelje nemesi rangra. Elutasította. Ettől függetlenül a magyar nemesség egy egyszerű, de nagyon is szimbolikus gesztussal Liszt Ferencet a nemesség soraiba emelte azzal, hogy díszkarddal övezték fel, mivel kardot csak nemes ember viselhetett! (A gesztus is mutatja milyen „harcias” fázisban volt ekkor a magyar reform-nemesség.) Az eseményre Budán a Magyar Színházban 1840. január 4-én, a színház javára adott jótékony hangversenyen került sor, ahol Liszt szintén eljátszotta a Rákóczi-indulót.

A kardot hattagú küldöttség élén gróf Festetics Leó adta át (báró Bánffy Pál, gróf Teleki Domokos, Nyári Pál, Augusz Antal, Eckstein Rudolf társaságában). Liszt franciául elmondott köszönő beszédét Augusz Antal tolmácsolta (részletek): „*Drága honfi társaim – mert itt lehetetlen pusztán közönséget látnom! – a kardot mely nekem oly nemzet képviselőitől nyújtatott, kinek vitézsége s lovagiassága oly közönségesen bámulatik, egész életembe őrzeni fogom, mint a legbecsesb, szívem előtt legdrágább kincsét. ... Minden erőmet arra fordítandom, hogy... hálámat tettek, cselekvések által bizonyítsam be, mint illő ahhoz, ki arra, hogy Önök közt született, büszkélkedhetik...*”.

Az eseményt a sajtó Európa-szerte ismertette. Különösen Franciaországban általános értetlenség, félreértelmezés fogadta és gúnyos karikatúrák, cikkek jelentek meg. Az egyikre a *Revue des Deux Mondes*-ben megjelent cikkre Liszt Ferenc határozottan és önérzetesen válaszolt és kérte válaszában közzétételét. Részlet a Válasz-ból (1840. október 26.): „... *Magyarországon, ebben az ősi és lovagias szokásokot őrző országban a kardnak hazafias jelentősége van. Az igazi férfiasság jele, minden olyan férfi fegyvere, akinek joga van fegyvert hordani. Mikor hazám legjelesebb fiai közül hatan, honfitársaim általános ünneplése közepette átadták nekem, míg ugyanekkor Pest és Sopron városa díszpolgárrá választott és Pest megye nemesi levelet kért számomra öfelségétől – ez azt jelentette, hogy 15 évi távollét után újra elismerték magyarnak. Jutalma volt ez apró szolgálatomnak, amiket hazámban a művészetnek tettem, főleg pedig – és ezt én is így éreztem – az volt a célja, hogy dicsőségesen magához kapcsoljon és ezzel komoly kötelességeket rójon rám, egész életemre szóló kötelezettségeket, mint emberre, és mint művészre...*” (magyarul: Regélő 1841. január 3.).

* * *

Elhagyva Magyarországot megkezdődött nagy hangversenykörút-sorozata. De bárhol járt is, mostantól kezdve büszkén vallotta magát magyarnak és Magyarországot mindig hazájának, a magyarokat pedig honfitársainak nevezte. Az 1848. március 15-ei magyarországi „békés forradalom” híre Lengyelországban érte el Lisztet. Így írt d’Agoult grófnőnek március 30-án Krzyzanowicz-ből: „*Nos hát, az én honfitársaim nagyon egyszerűen nagyon nagy dolgokat csináltak, szívem mélyéből örülök neki.*”

Az 1876. évi pesti árvíz idején felajánlja Trefort Ágoston oktatási miniszternek, hogy jótékonyági hangversenyt ad. Levelét így zárja: „Magyarország sírig hű és hálás fia maradok”. 1878-ban Trefort Ágoston felkérte, hogy képviselje Magyarországot a Párizsi Világkiállításon: legyen tagja a hangszereket bíráló nemzetközi bizottságnak. Nem szívesen ment el, de ahogy Augusznak írta „Magyarország iránti hazafias szíveségből” vállalta el.

Első magyarországi tartózkodása idején már rabul ejtették a jellegzetes magyar dallamok. Ezekből két csokorra valót már 1840-ben meg is jelentetett: *Magyar Dallok I-IV. füzet* (1–11 darab), *Ungarische Nationalmelodien* (1–3). Az 1846–47 évi utolsó nagy hangversenykörútja során ismét visszatért Magyarországra, és 1846. augusztus 3. – december 15. között számos hangversenyt adott magyar városokban (útvonala: Sopron – Kőszeg – Dáka – Pest – Szekszárd – Hőgyész – (Mecsek)–Nádasd – Pécs – Mohács – Eszék – Zimony – Bánlak – Temesvár – Arad – Temesvár – Lugos – Temesvár – Szeben – Kolozsvár – Nagyenyed – Bukarest). E négy és fél hónap alatt ismét elragadta a városi muzsikusok (zömében szép magyar ruhákba öltözött cigányok) által játszott zenék; nóták, népies műdalok, verbunkosok és csárdások. Sokat hallás után lejegyzett, de gyűjtötte a szerzők nevével jelzett vagy szerző nélküli egyszerű kiadványokat is. Hangversenyein el is játszotta őket, néhány dallamot csokorba fűzve improvizált, virtuóz betétekkel, cimbalom-utánzással fűszerezve. Folytatta korábban megkezdett munkáját, a Magyar Dalokat és füzetekbe adta ki őket, de ekkor már Magyar Rapszódiaiknak nevezte (*Magyar Rapszódia V-X. füzet* 1847.). Végül 1851–53-ban jelent meg a *15 Magyar Rapszódia*. Ezekben 54 dallamot dolgozott fel. Van közöttük 6 valódi magyar népdal, 11 olyan népies műdal, melynek szerzői ismeretek (Erkel, Thern, Rózsavölgyi, Chlopitzky, Szerdahelyi, Egressy, Kossovítsh), 4 olyan, melynek szerzője ismeretlen, de Liszt idejében kottakiadványa létezett, az összes többi ismeretlen, ezeket Liszt halálom után jegyezte le.

A Magyar Rapszódiaikhoz bevezető tanulmányt szeretett volna közzétenni, melyre d’Agoult grófnő kérte fel 1847-ben, aki azonban nem működött közre. Lisztet továbbra is foglalkoztatta a gondolat, hogy a kompozíció-sorozatnak mély és benső értelmét kifejtse a közönségnek. Végül Weimarban Wittgenstein hercegnő közreműködésével maga Liszt írta meg. A könyv 1859-ben jelent meg franciául Párizsban: *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, majd 1861-ben magyarul: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Hogy az évek alatt Liszt Ferenc fejében hogyan lett a magyar zenéből cigány zene – ez a mai napig érthetetlen. Sajnos száz oldalakon keresztül ezt fejtegeti, és azóta a mai napig él a közhiedelemben, hogy a magyar rapszódiaiban cigány zenét használt fel Liszt. A figyelmes olvasó azonban sorai között éppen az ellenkező megállapításokat találja: „... *távol vagyunk attól, hogy a magyarok zenei tehetségét megtagadnók*” „... *a magyarok voltak, kik saját énekeiket s táncz-nótáikat*

a cigányoknak betanították... egyedül a cigányoknak köszönik azt, miszerint azokat azon darabos és szegényes töredékkállapotból, melyben a nemzeti zene legtöbb hagyománya más országokban maradt, a cigányok által mentették meg."

Kár, hogy Liszt magyarországi utazásai során arisztokrata vendéglátóinál mindig kiváló cigányegyüttesektől hallotta a „magyart”. Ha valóban batyúval a hátán beutazta volna a legtávolabbi tájakat, talán hallhatott volna magyar népzenei, parasztdalt, netán ősi kvint-váltós ereszkedő pentaton dalt, és meghallotta volna a „cigány skála” két bővített szekundjának eredetét a magyar népzeneben. Talán felismerte volna a magyar zenében a ritmusok gazdagságát, sőt a jellegzetes tempo-ingadozást: rubato, parlando, szemben a tempo giusto-val. Ha Tolnában, vagy még inkább Erdélyben részt vett volna parasztlakodalomban, talán hallotta volna a magyar paraszt-zenészek kiváló virtuozitását és a cifrázatok bőségét. Nem is beszélve a táncművészet gazdagságáról. Akkor nem gondolta volna, hogy ez csak a cigány zenészek és táncosok sajátja.

Az igazsághoz tartozik, hogy a magyar zenének cigány zenévé minősítése nem egyedül Liszt hibája. Az „úri osztály” cigány-zenészekből álló együtteseket „alkalmazott”, a városi kocsmákban, éttermekben cigány-bandák szolgáltatták a magyar muzsikát. Maguk a magyarok, a mai napig szinonimaként mondják: „magyar nótá”, „cigány-zene”. Liszt Ferencet nemcsak a magyar nóták, táncok zenei anyaga ejtette rabul, hanem a cigányzenészek színvonalas előadói képessége, mindenekelőtt a virtuóz hegedűsök és cimbalmosok játéka, a zenei elemek improvizatív kombinálása. Hogyne nyűgözte volna le a virtuozitás és az improvizálás Lisztet, kora legnagyobb zongora-virtuózát, aki opera-fantáziáiban és parafrázisáiban az improvizálás technikáját a legmagasabb fokon művelte!

A könyv megjelenése Magyarországon óriási felháborodást váltott ki, nemcsak a tartalma miatt! A Bach korszakban a nemzeti elnyomás idején a magyarságnak még a zenéjét is elvittatta. És éppen Liszt Ferenc! A sajtó és a magánlevelek tele voltak a felháborodott és sokszor durván sértő mondatokkal. Ezek felidézését mellőzzük, pusztán Jókai Mór – Kakas Márton álneven megjelent – versikéjéből idézünk pár sort: „Et tu mi fili Brute! Még Te is / Ellenünk fordulsz, oh nagy zenész? ... Azt beszéled: – s szavad messze hangzó, / Hogy e méla dallam nem a miénk, / Hogy az nem a magyar ősi bűja / És jó kedve benne, ami zeng, / Csak egy vándor, züllött népcsaládnak / Hangja az, mely jött hazátlanul? ... Mit tudod te, mi egy nemzet kincse, / Hogy mik annak ősi szentei? / Te, ki anyád édes, drága nyelvén / Egy igét ki nem tudsz ejteni!”

Bartók Béla epésen mondja ki az igazságot: „*Miért háborodtak fel a magyarok? Egyszerűen azért, mert arról, amit a magyarok cigányzenének neveznek, Liszt azt merészelt a könyvében állítani, hogy az csakugyan cigányzene!... elmulasztottuk őt az igazság útja felé vezetni...*”.

A weimari korszakban nemcsak a magyar rapszódiaik végleges megfogalmazása kapcsolta Lisztet hazájához, hanem hét nagyszabású zenemű is: *Magyar fantázia zongorára és zenekarra* (1852); *Hungaria, szimfonikus költemény* (1848–1854); *Héroldé funébre – Hősi sirató, szimfonikus költemény* (1848–1854); *Funérailles* (Gyászpompa) zongoramű (1849. október); *Esztergomi mise* (1856); *Szent Erzsébet legendája* (Bemutató 1865); *Magyar Koronázási Mise* (1867).

Bár 1840-ben Liszt nem kapta meg a magyar nemességet, 1859-ben Ferenc József azzal „kárpótolta”, hogy neki adományozta az Osztrák Vaskorona rend 3. fokozatát és ezzel osztrák lovag lett: Ritter von Liszt. Ezt a címet Liszt nem használta. Mivel örökíthető volt, fiára akarta átruházni, aki azonban fiatalon meghalt. Végül unokatestvérére Liszt Eduárdra íratta át, aki Bécsben bíróalmi főügyész volt.

Magyarországhoz való kapcsolatában 1870-ben következett be döntő fordulat. August Antal kezdeményezésére Andrassy Gyula és Deák Ferenc működött közre, hogy Liszt Ferencet hazacsisbítsák. Hazafiúi érzelmeire hivatkoztak és azt a feladatot bízták rá, hogy szervezze meg a felsőfokú zeneoktatást Magyarországon. Liszt levele August Antalnak: „... vajon belső hivatásomat betöltöm-e? A budapesti Zeneakadémia alkalmat ad-e majd nekem arra, hogy jó szolgálatot tegyek hazámnak s ott a zeneművészet iránti érzéket, és annak gyakorlatát fölemelhessem?”. Liszt Ferenc Magyar Királyi Tanácsos titulusot kapott (évi szerény 600 Ft járandósággal), és ő lett a Magyar Királyi Zeneakadémia elnöke, amely feladatot ingyen látta el. A Zeneakadémia 1875-ben nyitotta meg kapuit, 1880-tól a ma is fennálló „Régi Zeneakadémia” épületben működött. Liszt haláláig, 1886-ig volt az Akadémia elnöke és kb. 70–80 magyar növendéket tanított. Mai szóval „posztgraduális” képzésben részesültek nála a legkiválóbb növendékek. 1886. március 10-én tartotta az utolsó órát – július 31-én halt meg. A zongora szak professzora Erkel Ferenc volt, Liszt „zenélést” tanított, ahogy egyik tanítvány Müller Eugénia fogalmazott: „tudást és hangszerkésztséget Erkelről lehetett szerezni, művészhitelt és fanatizmust Lisztől.”

Belegondolni is háborzongató, hogy micsoda „spirituális gén-transzplantáció” valósult meg a Zeneakadémián. Liszt apja még muzsikált abban a zenekarban Eszterháznál, melyet Haydn és Hummel

irányított! Liszt Ferenc Czerny tanítványa volt, Czerny pedig Beethovené! Erkel Hummel tanítványa volt, Hummel pedig Mozarté! Liszt egyik legkedvesebb, leghetségesebb tanítványa Thomán István volt, aki Bartók Béla és Dohnányi Ernő tanára lett!

* * *

1870-től 1886-ig Liszt minden év harmadát Magyarországon töltötte. 1873-ban ünnepelték 50 éves művészi jubileumát. A hivatalos ünnepségen Liszt csak ennyit mondott: „Az Önöké vagyok, az Önöké tehetségem, Magyarorszáé vagyok, amíg csak élek.” 1875-ben pedig így ír: „*Ami a magyar zenét illeti, barátaim azt állítják, hogy meglehetősen hozzájárultam elterjesztéséhez... Egyes – szomorú és nemes – magyar hangnemek velem születtek és én egész szívemből teszem hozzájuk azt a kis tehetséget, amit több mint ötven esztendő szakadatlan munkájával még szereztem...*”. És valóban, időskori művei között ismét megszorodtak a magyar zenék: újabb négy (16.-17.-18.-19.) *Magyar Rapszódia, Csárdás, Csárdás macabre, Csárdás obstine, Öt magyar népdal, Magyar királydal, Sunt lacrimae rerum magyar stílusban* stb.

1885-ben elsiratta a magyar reformkor nagyjait (*Magyar Történelmi Arcképek: Széchenyi István, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Teleki László, Deák Ferenc, Petőfi Sándor, Mosonyi Mihály*). Ezek a zenék csak részben gyászzenék, siratók! Inkább makacsul dübörögnek, páros ütemben, egyenes derékkal eszímásan, néha csárdásos tánclelésben, máskor indulószzerűen menetelnek makacsul a történelmi múltból, a XIX. századból a jövőbe, a XX. századba. Zeneileg a végsőig lecsupaszított két bővített másodlépéses magyar skála, a szélsőségesen átértelmezett szűkített szeptim, a sűrűn előforduló kvart-hangköz és néhány bokázó verbunkos elem emlékeztet a nemzeti jellegre. A hangközők tágitása-szűkítése, az egészhangú skála és egyéb különleges skálanemek alkalmazása, a terc-rokon hangnemi váltások és nón-akkordig tornyosuló hangzatok, itt-ott a politonálisan szerkesztett harmóniak disszonanciát provokáló egymásra-rakásával az atonalitásig elbizonytalanított hangnemiség és szikár, csontvászzerű uniszónó menetek, sokszor a zongora kalapácszerű használata – mutatnak a jövőbe, a XX. századba.

Nem igazi portrék ezek. Az arcok, az alakok csak néhány vonással vannak ábrázolva. Olyanok, mint Michelangelo kései szobrai: a nyers, durva vésetekkel szabdaltságból tűnik elő egy-egy arc, bizonytalan alak, torzó. De súlyos, végtelenül expresszív. Ahogy később Illyés Gyula faragja meg figuráit a Reformáció genfi emlékművénel: úgy állnak ők... „*feszesen-katonásan kilépvén... a háttérül kapott nagy sziklafalból, s abból a másik, épp oly teli tömbből, a mögöttük kövesedett időből.*” Ezek a portrék inkább önarcképek. Liszt időskori fényképein az elmosódott sötét háttér előtt fekete reverendában feszesen, egyenes derékkal ülő alak. Keze lazán a zongora billentyűin nyugszik. Csak a fehér papi gallér és az ezüstös fehér haj világít. És a ráncosodó, bibircsókos arcból két delejes szikrázó szempár tekint ránk, hol jószágosan, hol látnokian, jövőbe tekintően. De más vonatkozása is van ennek a történelmi arcképsorozatnak. A Cigánykönyv 1882-es második megjelenésekor sokan még a magyarságát is megkérdőjelezték. Liszt nem tudott azonosulni a sújtásos magyar ruhába öltöztetett cigánybandák magyar nótaí hallgató urakkal, akik ha polgárok voltak – Kossuth-kabátot viseltek, ha nemesek vagy főnemesek voltak – cobolyprémes kacagányt és darutollas kalpagot viseltek és oldalukon ott lógott a kard. Nem, Liszt a díszkardját vitrinben tartotta és szerény reverendát viselt. Haláláig azonosult a reformkori magyarsággal, de a kiegyezés utáni magyarkodásban nem érezte igazán jól magát.

Még 1863-ban írt egy különös zeneművet: *La Notte* (1979-ben publikálták először!) középhésze lassú verbunkos, melynek indításakor Liszt a kottába beírta Vergilius Aeneis-éből az alábbi sort: „*Dulces moriens reminiscitur Argos*” (haldokolva visszagondol az édes Argosra), és itt az édes Argos a Hazát, Liszt esetében Magyarországot jelenti. A kézirat címlapjára ezt írta: „*Ha temetésemkor zenélni kell – azt szeretném, hogy ezt válasszák – a magyar kádencia kedvéért.*” Képletesen szólva zeneileg zsinóros magyar ruhában kívánt a ravatalon fekdüdni. (Nem így történt: Bayreuthban a gyászszertartáson Bruckner orgonált: Wagner műveire improvizált.)

Liszt Bayreuthban halt meg, ott is van eltemetve. Halála után ismételtelen felmerült, hogy végső nyughelye Magyarországon legyen. Az ügy a Parlament elé került. Tisza Kálmán miniszterelnök akadályozta meg a hamvak hazaszállítását, mert Liszt azt állította a világ előtt, hogy a magyarok zenéje a cigányoké. A hazaszállítás leszavazták. Így aztán a magát magyarnak valló, a díszkarddal képletesen magyar nemessé emelt, 19 magyar rapszódiaíró, a Magyar Királyi Zeneakadémia elnöke és Magyar Királyi Tanácsos azóta sem nyugszik magyar földben.

Liszt alkotásokban és tetteiben volt magyar. A nemzeti érzést úgy élte meg, mint Széchenyi vagy Deák; a békés építkezés híve volt, mintha ismerte volna Kölcsey híres verssorát: „*Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!*” Nem rohant kivont kardjával a csatamezőre – ahogy gúnyversében Heine elvárta tőle –, és más nemzetek túlzott nemzeti öntudatát is kritikusan szemlélte. 1870-ben, a né-

met-francia háború idején nincs kedve Weimarba, a „germanizmus ünneplésének kellős közepébe pottyanni”, és Franciaország bukásának okát is a „nemzeti hiúságok erjedésében” látta. Ugyanakkor örömmel üdvözölte az orosz zenészek, vagy pl. Grieg, Smetana vagy akár Erkel, Mosonyi esetében a nemzeti kolorit megjelenését zenéjükben.

Liszt magyarságtudatának nem mond ellent, hogy Európa szülötte is volt, műveltsége mélyen beágyazódott Európa művelődéstörténetébe. Éveket töltött Franciaországban, Svájcban, Itáliában, Németországban, utazásai során megismerte Angliát, Spanyolországot, Németalföldet, Oroszországot, sőt Törökországot is. Beszélt franciául, németül, angolul, olaszul és valamelyest tudott latinul, sőt magyarul is. Liszt igazi európeér volt a szó legnemesebb értelmében. Magyarságát és európaiságát századokra előremutatón, példaértékűen tudta harmonikus egységben megélni.

De azért magyar emberként akart meghalni. Megírta saját gyászzenéjét. Temetésén koporsóját egy lassú magyar verbunkos hangjaira kellett volna a sírhoz kísérni!

Szilágyi András

Országgyűlés a Magyar Nemzeti Múzeumban

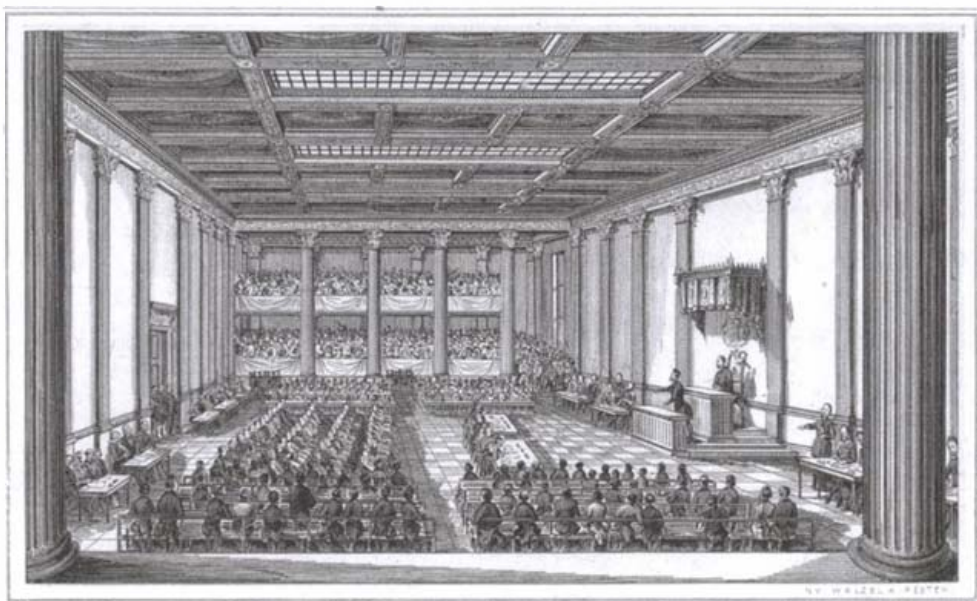
Az 1848-as magyar forradalom egyik legnagyobb eredménye a magyar történelem első népképviselői országgyűlésének összehívása, illetve az országgyűlésnek felelős kormány felállítása volt. A forradalom országgyűlése – a rendi hagyományokat követve – szintén kétkamarás lett. Ennek megfelelően törvényalkotást a képviselőházban és a kormány tagjain kívül az uralkodó és a felsőtábla vagy főrendiház is kezdeményezhetett, illetve a törvények érvényességéhez mindkét ház jóváhagyása szükséges volt. A magyar forradalom egyik különös sajátossága, hogy a tulajdonképpen feudális jellegűnek megnevezett főrendiház, amelyben a születési arisztokraták mellett a tisztségük miatt kijelölt tagok, mint, pl. az egyházak képviselői és a főispánok kaptak helyet, egyáltalán nem akadályozta a forradalmi törvényhozást. 1848 magyar forradalma persze önmagában is elég különös volt, hiszen nálunk a polgári forradalmat lényegében a feudális nemesség hajította végre.

Az áprilisi törvényekben a népképviselői országgyűlés székhelyéül Pestet jelölték ki, de a városban nem volt alkalmas épület egy kétkamarás parlament számára. A Szépitő Bizottmány április 24-i ülésén tehát úgy határoztak, hogy a képviselőházat a Redout (régii Vigadó), a főrendiházat pedig a Nemzeti Múzeumban helyezik el. A Nemzeti Újság meglehetősen tiszteletlen kommentárja szerint „világos jelölés annak, hogy a felsőtábla, úgy, mint most van, többé nem az életbe, hanem a régiségtárba tartozhatik”. A határozatnak megfelelően a belügyminiszter, Szemere Bertalan, valamint a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, gróf Széchenyi István kiigényelték, István nádor engedélyezte, Kubinyi Ágoston főigazgató pedig átengedte a Múzeum központi termeit a felsőház részére.

A Múzeum, mint az ország elsőként létrehozott nemzeti intézményének székhelye a forradalmi Pest meghatározó épülete volt. A középkori városfalakon kívül – már ez is tekinthető jelképesnek – hatalmas tömege kimagaslott a földszintes házak közül. A reprezentatív homlokzata, a szónoki emelvénynek is használható lépcsősora, valamint az előtte elterülő jókora tér és az állatvásár közelsége a forradalmi népgyűlések ideális helyszínévé tették. A Múzeum elvi alapítása, gróf Széchenyi Ferenc adományával már 1802-ben megtörtént, ám az épület csak 1846-ra került tető alá. A Pyrker János érsek képtárát bemutató első kiállítás is ekkor nyílt meg, viszont az új múzeumpalota első látogatási szabályzata, nyitvatartási rendje csak 1848-ban látott napvilágot.

A Múzeum ekkor még jórészt berendezetlen dísztermét előbb alkalmassá kellett tenni a főrendek fogadására. A főleg asztalosmunkákból álló mintegy 5000 ezüst forint költséget felemészítő átalakítást a fiatal Hild József irányította és Széchenyi István felügyelte. A sietségi miatt azonban a munka eredménye felemás maradt. A falakat pompás műmárvánnyal borították ugyan, ám padozatként csak gyalulatosan deszkapadlóra feszített viaszosvászon került és a karzatmellvédek is csak festett deszkákból voltak kiképezve.

Miután a belügyminiszter 50-50 nemzetőrt rendelt ki az épületek védelmére, az új országgyűlést július 5-én a Redoutban nyitották meg, bár előtte már mindkét ház tartott egy-egy előkészítő ülést is. A felsőház július 4-i alakuló ülésén báró Sztójka Imre, mint korelnök üdvözölte a megjelent főrendeket, majd a Ház négy legifjabb tagját, Chotek Rudolf gróft, Podmaniczky Frigyes bárót, Andrássy Gyula

A Felsőház ülésterme a Nemzeti Múzeumban 1848-ban
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

gróft és Podmaniczky Ármin bárót megbízták a jegyzői teendők ellátásával. Ezt követően hirdették ki azt a királyi rendeletet, amely a felsőház alelnökévé báró Perényi Zsigmond ugcsoi főispánt, elnökévé pedig gróf Majláth György országbíróat nevezte ki.

A Felsőház megnyitására Walzel Ágost Frigyes kiadásában egy érdekes leporelló is készült, amely az egyik oldalán könyvomasos képpel mutatta be a Múzeum dísztermet, a felsőházi üléstermet, a másikon pedig a földszintet és a két emeletet bemutató három színes alaprajz a belső közlekedési útvonalakat ábrázolta. A felirat szerint: „... az itt látható rajz által adja ezennel mindenkinek tudtára, miképp fog mind a törvényhozó testület, mind a hallgatóság kiszabott illő helyeire juthatni, s ott tartózkodhatni, miszerint sem a szabad tanácskozás, sem nyilvánosság csorbát ne szenvedjen”. A felsőház tagjai számára egy fő- és egy mellékbejárat, valamint egy-egy kizárólagos közlekedési útvonal volt biztosítva. Más útvonalakon lehetett eljutni a díszterem két végén a vendégek számára létesített karzatokhoz. Az egyik közkarzatnak minősült, pl. a hírlapi tudósítók számára, a másikra viszont csak belépőjeggyel lehetett bejutni. Jellemző módon, mivel a felsőház munkája a képviselőházénál csak jóval kisebb érdeklődést válthatott ki, nem került sor olyan tömegjelenetekre, mint a Vigadóban, ahol előfordult, hogy a nemzetőröknek kellett kordában tartani a karzat közönségét.

A plenáris ülésekre a díszteremben, az alkalmi tanácskozásokra a teremhez csatlakozó kandallótermekben került sor. Az utóbbiakhoz tartozó folyosórészeket képezték ki ruhatárakká. A díszteremben a főbejárattal szemben helyezték el az elnöki széket, amelytől jobbra és balra foglaltak helyet a jegyzők, illetve távolabb a gyorsírók. Az elnök mögött a falat a nemzeti címer és egy későbbi leírás alapján esetleg nemzeti zászlókkal körülfogott 1848-as évszám díszítette. Az elnökkel szemben nagyjából „U” alakban helyezkedtek el a felsőházi tagok zöld posztóval bevont padjai. Az 1848–49. évi országgyűlés felsőháza az összesen mintegy 62 üléséből negyven alkalommal a Múzeum dísztermében ülésezett. A Múzeum és a törvényhozás kapcsolata később sem szakadt meg, hiszen 1861-ben és 1865–66-ban is itt ülésezett a képviselőház, majd 1867-től 1902-ig, majdnem négy évtizeden keresztül ismét a felsőház otthona volt a díszterem.

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum nem egyszerűen csak egy nagy kulturális intézmény, hanem egyben a magyar államhatalom, a törvényhozás történetének is fontos helyszíne. A Múzeumot a nemzeti történeti szerepének elismeréseként a kulturális örökség védelméről szóló törvény módosítása 2011-ben, tíz másik helyszínnel együtt, nemzeti emlékhellyé nyilvánította.

Baják László

Az építő Fekete-család Dombóváron

Mivel a Teremtő úgy rendelte, hogy nagy magyar írónkkal, Fekete Istvánnal egy faluban, a Somogy megyei Gölle községben születünk, már tízéves koromtól foglalkozhattam írói munkásságával. *A koppányi aga testamentuma* című könyvet áldott emlékü szüleimtől kaptam karácsonyi ajándékként tízéves koromban. Ez volt az első könyv, melyet Fekete Istvántól olvastam. Később Keszthelyre kerültem, ahol középiskolai, majd főiskolai és egyetemi tanulmányaimat végezhettem.

Gölle község vezetése és lakossága 1971-ben az író halálának első évében az országban elsőként emlékezett Fekete Istvánra, ekkor emléktáblát helyeztek el szülőházán. Ünnepélyes tanácsülésen emlékeztek az elhunyt íróra, amelyen özvegye, Piller Edith is jelen volt. 1976-ban kezdtem el írni szülőfalunk, Gölle község krónikáját. Ekkor vettem fel a kapcsolatot az özvegygel, akivel végül is 18 éven keresztül leveleztem és számtalanszor meglátogattam budai otthonában. Ennek köszönhetően avathattuk fel 1987-ben a szülőházban berendezett emlékszobát.

Ugyan jómagam 1979-től élek Dombóváron, de csak ebben az időben derült ki, hogy a Schwartz (Fekete) család itt tevékenykedett. Piller Edith hívta fel a figyelmemet arra, hogy az író édesapja, Fekete Árpád itt született: „*Kedves Imrénke! Úgy emlékszem, hogy az apósom Dombóváron született. Nézd meg a plébánosnőt*” – írta egyik levelében. Farkasdi András dombóvári apát-plébános készséggel állt rendelkezésemre. A plébániai anyakönyvekből kiderült, hogy Fekete Árpád kántortanító a településünkön született (Dombóvári Római Katolikus Plébánia Keresztelési Anyakönyv IV. kötet 163. lap, 1863. év, 67. folyószám): „*A születés éve, hava, napja: 1863. október 5. A keresztelt neve: Árpád, Ferenc; neve: férfi, származási állapota: törvényes. A szülők vezeték és keresztnéve: Schwartz Antal, John [vagy Pohj] Betti, vallása, polgári állása: rom. kath., – rom. kath., lakhelye: Dombóvár 12. A keresztszülők vezeték- és keresztnéve: Farkas István, Vendel Aloysia, vallása, polgári állása: ispán, rom. kath., rom. kath. A keresztelő vezeték-, és keresztnéve, hivatala: Kutor Ferenc plébános. Megjegyzések: Névváltoztatási engedély »Fekete«-re a M. Kir. Belügyminisztérium rendeletének kelte: 1883. május 2-án sz. 26482 VII.b.*” Amikor mindez kiderült, elhatároztam, hogy Dombóváron is méltó emléket állítok a Fekete-családnak. 1995-ben a Gondviselésnek is köszönhetően megnyithattuk a város első látogatható közgyűjteményét.

Természetesen a család történetének kutatását folytattam, annál is inkább, mert köztudott volt, hogy Fekete Árpád kántortanító 1889-ben került a Somogy megyei Gölle községbe, aki édesanyjával érkezett a településre. Tehát a nagyapa már nem élt. Így ismét felkerestem a dombóvári plébániát. 1998-ban a következő adatokra bukkantam: Fekete Antal uradalmi építész Dombóváron hunyt el 1889. március 28-án, abban az évben, amikor Árpád nevű fia elfoglalta a kántortanítói széket Gölleben (Halottak Anyakönyve IV. kötet.) Az anyakönyv szerint Jón Borbála férje 54 éves korában bélülszög nevű betegségben hunyt el. Utolsó kenetben részesült. Fekete Antal építész 1889. március 29-én temették el a dombóvári temetőben. Kertész Elek segédpap temette. Egyébként az akkori plébános Gazics József volt.

Sajnos sírját, siremlékét nem találtam meg. Akkoriban még nem vezettek katasztert a temetőkről. Az anyakönyvből ugyancsak nem derült ki születési helye és pontos ideje sem. Az anyakönyvből csak az vehető ki, hogy 1835-ben született (IV. kötet, 274. oldal, 23. tétel.) Fekete István író a *Ballagó Idő* című életrajzi művében többször is megemlíti a dombóvári nagypapát: „*Nagypám imakönyvében találtam aztán egyszer egy névjegyet: Fekete Antal hercegi építész. Ma sem tudom, hogy nagypám hivatalosan a Dombóvár egész környékének tulajdonosa, a mérhetetlenül gazdag Eszterházy herceg uradalmi építész-e volt-e, vagy csak kapta ezt a titulust, mert az uradalmi épületeket, tisztí lakásokat, de a dombóvári templomot is ő építette, a Korona Nagyszállót is, de sorjában a negyvennyolcas események után talpra álló falvak templomait is*” (279–280).

Dombóvár és környéke 1691-ben került az Eszterházy család tulajdonába. Az 1700-as évek elején nagyarányú építkezésbe kezdtek, melynek következtében kialakult a dombóvári uradalom. A hitbizomány kerületei középpontja Dombóvár lett. Az 1700-as évek végére már mintegy 200 házból álló falu volt Dombóvár.

A katolikus templomok építésével, újjáépítésével most nem kívánok foglalkozni, mindössze annyit jegyeznek meg, hogy az 1700-as évek elején Dombóvár a szomszédos Döbrököz község plébániájához tartozott. Ekkor még csak egy kápolnájáról tesz említést a Historia Domus: „*alapja téglá, a többi válogból, boltozatja pedig deszkából vala*”. Ezt a kápolnát Szent László király tiszteletére szentelték fel. Ebből is láthatjuk, hogy Dombóvár az Eszterházy családnak köszönhetően, mint „*építő család*” indult rohamos fejlődésnek. Azután később a Döry család is birtokközpontjaként választotta, de az igazi

mezővárosi fejlődést a vasút kiépítése (1872) hozta meg településünk számára. Ettől kezdve indult meg az izraelita vallású kereskedők és iparosok, gyárosok megtelepedése is. A XIX. végére Dombóvár mezővárossá nőtte ki magát. E fejlődés és építkezés közepébe csöppent bele a Schwartz, azaz a Fekete család. Fekete Antal építész az 1850-es évek közepén került Dombóvárra és a 12. számú házban élt, mely minden bizonnyal hercegi épület volt és egyben szolgálati lakás is. A későbbi hercegi építész haláláig, 1889-ig szolgálta az Eszterházy-családot.

Amit biztosan tudunk, az 1810-es években épült Korona Szállót ő építette át az 50-es évek második felében. Az előző dombóvári barokk templomot nem építhette, csak az átépítésben, annak megújításában működhetett közre. Ugyanez mondható el a központi hercegi épületről is, amely ma Szociális Otthon. Az Arany János téren, az Erzsébet, a Baross és a Kossuth Lajos utcában lévő hercegi lakásokat viszont neki tulajdoníthatjuk. A régi templomtól északi irányban épült hercegi ház (ma orvosi rendelő) átépítése szintén az ő nevéhez fűződik. Az 1870-es évektől kezdődtek el a nagyarányú építkezések a pusztákon is. Gondolok itt a magtárak, istállók és a cselédházak megépítésére. Mintegy 12 pusztát tartozott a dombóvári uradalomhoz.

A Somogyi Honismeret (2008/1.) folyóiratban emlékezett meg Sánta Gábor szegedi irodalomtörténész Fekete Ágoston tolnai prépost halálának 85. évfordulójáról. Cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy a prépost és szülei a dombóvári temetőben pihennek. Ezután kezdtem el ismét komolyabban foglalkozni a Schwartz (Fekete) család ősi „fészkeként” felkutatásával. Kiderült az is, hogy Fekete Ágoston prépost édesapja György és Fekete Antal testvérek voltak. Schwartz (Fekete) György 1839-ben született a Tolna megyei Tevelen – írja megemlékezésében Sánta Gábor. Mint azt már említettem Schwartz Antal 1835-ben született, de hogy hol, arról 2008. november 8-áig nem állt rendelkezésre adat. Ezen a napon felhívtam Simon János akkori teveli plébánost, aki készségesen állt rendelkezésemre, annál is inkább, mivel Fekete István író nagy tisztelője. Bizonyos voltam abban, hogy a Schwartz, azaz Fekete-család származási helyét Tolna megyében, ezen belül katolikus német (sváb) faluban kell keresni. Ilyen települések a környékünkön a következők voltak: Mágocs, Mucsi, Tevel, Zomba, melyek akkoriban is a legnépesebbeknek számítottak. A teveli anyakönyv a következőket tartalmazza: „*Schwartz Antal Kelemen 1835. november 23-án született (1880-tól használta a Fekete nevet), Schwartz György 1839. szeptember 25-én született (1881-től használta a Fekete nevet). Szülei: Schwartz György és Majer Mária voltak.*”

Tehát a család Tevelről származik. Akkoriban ez a falu szintiszta német község volt. Az első telepek Badenből és Breisgauból jöttek – olvashatjuk Szauer János Fejezetek Tevel története című könyvében. Itt találtam meg Fekete István író dédanyjának felmenőit, Georg Májert néven, akik az első telepekkel érkeztek Tevelre. A Schwartz család betelepülésére ebből az időből nincs adat. Valószínűleg később érkeztek a településre, mert azt is a Tevel történetéről szóló könyvből tudom, hogy három alakalommal érkeztek telepesek a faluba.

Fekete György és családja síremléke Dombóváron (Bodó Ákos felvétele)

Fekete István író dédszülei jómódúak lehettek, hiszen két gyermeküket taníthatták. Valószínűleg iparosok és egyben gazdálkodók is voltak. Sánta Gábor állításával ellentétben nem György, hanem Antal használta először a családban a Fekete nevet (1880). Fekete Árpád, az író édesapja pedig 1883-ban változtatott nevet (1883. május 3.). A névváltoztatási adat a dombóvári születési anyakönyvből való. Fekete Árpád, a néhai göllei kántortanító és Fekete Ágoston tolnai prépost tehát unokatestvérek voltak. Fekete Ágostonról (Gusztai bácsi) és édesapjáról, a gazdatisztról több Fekete-műben is olvashatunk.

Sánta Gábortól származik az az információ, mely szerint Fekete Ágoston prépost szülei, Fekete György gazdatiszt (ispán) és Eibeck Johanna szintén Dombóváron pihennek. Fekete Györgyöt itt anyakönyvezték: „*Eibeck Johanna férje. † 1888. december 17. 50 éves. 1888. december 19-én temetve. Gazics József plébános.*” Ő Dombóváron hunyt el. Feleségét, Eibeck Johannát 1901-ben temették el, de őt nem itt anyakönyvezték. Tehát máshol, valószínűleg Zombán hunyt el, mivel a férje ott volt a Döry birtokon gazdatiszt. Fekete Ágoston fiuk Zombán született 1864. október 15-én, 1923. szeptember 23-án 59 éves korában temették szülei sírjába. Itt

jegyzem meg, hogy Tevel is és Zomba is a Döry uradalom birtokaihoz tartozott, de a birtok központja Dombóváron volt. Ezért is temethették Dombóvárra hűséges gazdatisztjuket és feleségét, majd Ágoston nevű fiukat. 2008. november 2-án jómagam is megtaláltam az eléggé megviselt síremléket, melyen halványan, de még olvashatók a nevek és a dátumok is.

Ez év nyarán látogatást tettem Tevelen. Felkerestem a község első emberét, Héri Lászlóné polgármestert, aki meglepődve vette tudomásul, hogy Fekete István felmenői ebből a Tolna megyei faluból származnak. Ezután kimentünk Ákos fiammal a temetőbe és megkerestük a régi temetőt. A sok száz síremléket ugyan nem tudtuk átnézni, de a polgármester asszony ígéretet tett arra, hogy elkészítik a régi német temető kataszterét is. Természetesen a további kutatást nem hagyom abba, mert a teveli temető reményeim szerint tartogat még meglepetéseket számomra és a község helytörténészei számára is, de talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy a Dombóvár történetével és nagy magyar írónkkal, Fekete István életével és munkásságával foglalkozók számára is.

Tevel, most már többnemzetiségű lakossága büszke lehet arra, hogy a nagy magyar író, Fekete István felmenői ott éltek és dolgoztak e hazáért. De büszke lehet Dombóvár is, mert itt talált munkát, megélhetést és végső nyughelyet Fekete Antal uradalmi építész, akinek fia, Árpád a szomszédos Somogy megyei Gölle községen oktathatta, nevelhette a göllei parasztgyerekeket. Majd 1900. január 25-én ott a színmagyar faluban született meg Fekete Árpád és Sipos Anna első gyermeke, István, akinek a könyvein nemzedékek nőttek fel.

Bodó Imre

Egy grófkisasszony hozománya 1689-ben

Fényes esküvő lehetett 1689. augusztus 3-án Kassa városában. E napon kötött házasságot körösszegi és adorjáni Csáky István gróf Barkóczy Máriával.

Az esemény előtt, július 20-án kelt az a pecsétes okmány, amely felsorolja a házasulandó menyasszony hozományát. Eredetije fennmaradt papíron írva, Barkóczy János családi levéltárában, Pálocon az 1232. szám alatt.¹ A levél tartalmának ismertetése és a benne olvasható tételek rendszerezése előtt kívánom bemutatni azokat az adatokat, amelyeket ismerünk a párról.

Az ara, Barkóczy Mária azonosítása több szempontból is nehézségbe ütközik. A családi genealógiák szűkszavúan bannak a női leszármazottakkal, mivel azok nem vitték tovább a családnevet.² A nagy korülönbségek miatt olyan ritka esetek is előfordultak, hogy az úgynevezett nagynéni fiatalabb volt az unokahúgainál. Gyakran előfordult az is, hogy ha a férjnek több házassága volt, s ezekből nagyon sok gyermek született, akkor nagyok voltak a korülönbségek. Ilyen például az itt említett völegény esete is, akinek életére még kitérek. A családfakutatókat megtévesztheti a gyakori Mária név is. Ráadásul a nemesi családokban igen gyakori volt, hogy az újszülött több keresztnévet kapott, s ezek közül nem mindig az elsőt használták a mindennapi életben. Másrészt bizonyos utónevek generációkon át való öröklése szinte törvényszerű volt. Így a Barkóczyak családjában a férfiaknál a László és a Ferenc, a nőknél pedig kiugróan első volt a Mária (15 adat), amelyet az Éva és a Julianna követ öt-öt előfordulással.³

Jelen ismereteink szerint a menyasszony édesapja Barkóczy Ferenc kállói kapitány és zempléni főispán volt (*? – †Páloce 1709),⁴ akinek két feleségéről van tudomásunk. Az első gersei Pethő Zsuzsanna, a második csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Anna, akinek nevét olvashatjuk Éva és Klára formában is a családfákon. Hogy Mária melyik feleség gyermeke volt, a bizonytalan adatok alapján nem derül ki. Az sem, hogy hány éves lehetett a frigy megkötésekor.

A völegény a házasságkötés idején már egyáltalán nem volt fiatalnak mondható. Sőt, ebben a korban a maga 54 évével már szinte öregnek számított. Csáky István (*1635. 04. 15. – †1699. 12. 04.) apja ugyanezt a nevet viselte, édesanyja pedig Forgách Éva volt. Legmagasabb rangként az országbírói tisztséget töltötte be. Háromszor nősült meg (első felesége: Lónyai Margit; a második Melith Klára), s e má-

¹ Barkóczy Mária hozománya. Közli: *Véghelyi Dezső*. Történelmi Tár. Pest, 1880. 189–191.

² *Barkóczy László: A Barkóczy család genealógiája és névadási szokásai*. Szakdolgozat. Melléklet: családfa. Kaposvár, 1997.

³ *Barkóczy László: A Barkóczy család névadási szokásai*. Névtani Értesítő 20. Bp., 1998. 33. és 36.

⁴ *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pótlék-kötet. Pest, 1868. 83.

sodik nejeének halála után vette nőül Barkóczy Máriát. A három házasságból összesen 25(!) gyermeke származott, ezek közül öt született a harmadikból (Miklós, Ádám, János, Ferenc és Erzsébet), akik közül az utóbbi négy korán meghalt. Miklós viszont (* 1698. 12. 05. † 1757. 05. 31.) fényes egyházi karriert futott be, 1751-től esztergomi érsek, primás lett.⁵

Az itt bemutatottak alapján már nem csodálkozhat az olvasó, hogy Barkóczy Mária milyen mesésen gazdag hozománnyal ment a házasságba, s azt tételelesen felsorolva írásban rögzítették is 1689. július 20-án. Az okirat végig magyar nyelven íródott, csupán a végén lévő, néhány hitelesítő sor latin nyelvű, beleszöve a tanúk nevét. Mindketten ismert, megkülönböztetett egyének voltak; egyikük Benkovich Ágoston nagyváradi püspök, a másik Barilovich Lajos, a remete Szent Pál rend helyettes főnöke.

Mit is nevezett és nevez a magyar nép mind a mai napig hozománynak? Szótáraink szerint a menyasszony ingó vagyona, azaz a férjhez menő leánynak a ruha- és féméből, ágyneműből álló hozománya.⁶ Más szóval kelengyének, németül stafirungnak is szokták említeni. Maga a jelenség több évszázados, sőt évezredes hagyomány a magyarságnál. Hogy ki mit kapott és vitt kelengyeként a házasságba, az koronként, vidékenként, de főleg társadalmi rétegenként nagyon eltérő volt és lehetett. A meghatározásból elsőként az ingó jelzőt érdemes kiemelni. Vajon mennyi lehetett az ingatlan vagyon, amit magával vitt a házasságba Barkóczy gróf leánya, Mária? Gondolok itt olyanokra, mint kastély, kúria, udvarház, falu, erdő, szőlő, föld – s az itt felsoroltak mindegyikét nyugodtan többes számba is tehetjük. Másodsorban pedig azt érdemes megfigyelni majd, hogy az ingóságoknak körülbelül a fele ékszer volt, mint azt a későbbiekben olvashatjuk.

A magyar nyelv ismeretének és használatának szempontjából nagyon lényeges, hogy a XVII. század végén kelt okirat milyen sok archaizmust, azaz ma már nem használt szót, kifejezést tartalmaz. Ezek között vannak kiavult szavak (*reszkető tű, szkófum, tabit*), olyanok, amelyek magával a fogalommal tündek el (*boglár, násfa, karmazsin*), majd azok, amelyeknek a jelentése változott meg (*vállas, recés, kibben*), s végül a formai archaizmusok, amelyeknek a hangalakja módosult a századok folyamán (*veres, kláris, kajszin, fejér*) stb.⁷ Ezekben kívül megemlítendő a sok, idegen nyelvből átvett kifejezés, amelynek magyar megfelelője nem is volt.

Az alábbiakban csoportosítva és összesítve mutatom be Barkóczy grófkisasszony kelengyéjét. A pecsétes levélben leírtakból csupán az előbb említett archaikus szavakat, szókapcsolatokat magyarázom meg, amelyeknek jelentését a hazánkban megjelent szótárakból gyűjtöttem össze (ezekre a lábjegyzetben nem hivatkozom).

Ékszerek

Az arany *nyakláncokból* (nyakra való) öt darabot sorolnak föl a kelengyék közt. Ezek díszítése változatos. Van, amelyikben 23 darab boglár található. A boglár ötvösmunka, díszített, ékköves, általában arany vagy ezüst fonállal átszőtt gomb. Ezekben ékköként rubint (ez a korundnak – kemény, üvegfényű ásvány – a vérvörös változata) vagy öreg, azaz nagy szemű gyöngy található. Egyiken például 16 gyöngyöt írnak le. Talán a legértékesebb a nyolcvan aranyat nyomó lánc. Súlyának pontos meghatározása az idő távlatában már nehézkes. Azt tudjuk, hogy 1325-től vertek aranyat Magyarországon, s egy arany súlya 3,52 gramm volt, nagysága pedig a mai öt forintoséval volt egyenlő. Ha ezt a mértéket vesszük alapul, akkor a lánc súlya körülbelül 282 grammnyi volt. A másik értékes és szép darab a három soros gyöngylánc, amelyben 300 öreg (nagy) szem volt felfűzve. Talán e korban is ritkaságnak számított a kláris (kaláris), amely 34 „szál” korállból készült füzért, nyakláncot jelentett.

Egy darab arany *fűgő* szerepel csupán a levélben, amelyben szintén rubintok voltak, valamint egy pár fülbevaló és egy násfa szintén ilyen kövekkel kirakva. A *násfa* abban a korban nagyon divatos volt, nyakláncon viselték ezt a drágakövekkel kirakott arany ékszert. Olvashatunk egy darab rubintos *reszkető tűről* is, amely valószínűleg hajtű szerepét töltötte be. Kettő kontyra való bogláról, melyet a rubintokon kívül kilenc-kilenc gyöngy is ékesített.

Végül öt arany *gyűrű* zárja az ékszerek sorát, ebből a legértékesebb a hét gyémánttal kirakott lehetett. A gyémántkő megmunkálására utal, hogy a gyűrűk egyikébe hegyes, a másikba metszett gyémánt volt belefoglalva.

⁵ Nagy i. m. 82–85.

⁶ Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 183.

⁷ A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Bp., 183.

A hozományban olvasható egy olyan darab, olyan használati eszköz, amelyet sehova nem lehet besorolni, ezért emlitem itt, ez egy *ezüst palack*. A szót ma a hosszú nyakú üvegre használjuk, mint látjuk, akkor ez nemesfémű készült italtartó volt.

Ruhanemük és tartozékaik

A leírásban és a bemutatásban egy körülbelül háromszáz évvel ezelőtti főúri, női divatot ismerhetünk meg, amely finom, többnyire külföldi kelmékből készített darabokból állt. Mégpedig abból is két-félét: a lányokét és az asszonyokét. Így például Barkóczy Mária magával vitte a lányként és menyasszonyként viselt pártát, de már a főkötőt is, amelyet ifjú asszony korától illet hordania. Csak általában írom most le, hogy a párta régi magyar viselet volt, a hajadon lányok félhold vagy korona alakú fejéke. A főkötő pedig az asszonyok viselete, általában kendőből sapkaszerűen formált fejfedő volt a népi változata. Természetesen a nemesek körében sokkal diszesebb volt a kialakítása.

Itt három gyöngyös pártáról olvashatunk, melyekre arany boglár, rubint került, sőt az egyikre négy zománcos arany boglár. Főkötőből eleve több kellett, ezért is sorolnak föl nyolc különböző diszítésűt és alapanyagút. Külső formáját tekintve van rózsza és virág alakú, valamint kontyra való. Természetesen mindegyikük a már felsorolt drágakövekkel díszített. Van köztük arany skófiummal (hímzésre használatos arany- vagy ezüstszálból) kötött, ezüstből szőtt, sőt lószőrből kötött főkötő is. Ez utóbbinál a ló sörényének vagy farkának a szőrét feltehetően a fejké merevítése céljából használták. A kontyra való köztül kettő kajszin (kazin) selyemből készült, egyik arany, a másik ezüst díszítéssel. A kajszin ~ kazin jelzöt mára már csak a kajszibarack előtagjában használjuk. A sárga ezen színárnyalatát ma az utótag felhasználásával barackszínek mondjuk. A *kayisi* oszmán-török jövevényszó a nyelvünkben, régi szótáraink *kajszin barack* szókapcsolatban írják le.

Jellegetes női felsőruha a szoknya, ebből nyolcat sorolnak föl. Közülük öt vállas, azaz felső, úgynevezett vállrésszel kiegészített. Színük különböző, valószínűleg más-más alkalomra használta őket viselőjük. A leírt színek: vörös, kék, narancsszín, hollószín, karmazsin. Az utóbbi értelmezésében vannak némi különbségek szótárainkban, ezek: vörös; karmazsinpiros; élénk, kissé lilás árnyalatú; haragos sötétvörös – tán ez utóbbi a legpontosabb meghatározás. Csupán egy mintás a szoknyák közt, a *tecin atlas* virágos. Az atlasz nehéz, tömör, fenséges felületi hatású selyem kelmét jelent, a *tecin* ~ *tacit* ~ *tásli* pedig azt, hogy a vállas rész közeljére (mandzsetta) csipke, fodor volt rávarrva. Szerepel még anyaguk közt a *tabit* ~ *tábit*, amely egyfajta habos selyem szövet (1503-ban színjászó selyemként írták le). Kétszer olvasható a *tercenella* ~ *tercenalla* megjelölés a szoknyák anyagául. A szó nyelvtörténeti írásos alakjai nagyon eltérők.⁸ Mind a latin, mind a német megfeleltetésben egyfajta speciális kelmének fordítják le.

A mai értelemben vett kabátfélék közül kettő volt a hozományban. Az egyik a mente, amely prêmes, bélelt (később zsinóros, régi magyaros) rövid felsőkabát volt. Barkóczy Máriaé karmazsin színű bársonyból készült, nyusztal volt bélelve, arany csipke volt rajta és rubintos arany gomb. A nyuszt (menyétféle erdei ragadozó) kikészített gereznája a legdrágább szőrmék közé tartozott akkor is. A másik egy nyári palást (hosszú, bő, ujjatlan, köpenyforma ruhadarab), amelyet három sor ezüst és arany kötés díszített.

A kiegészítők a gallérok, csipkék és fátylak voltak. A gallérok selyemből készültek, mind arannyal vagy ezüsstel kivarrva. Őt fátyolról tesz említést az okirat, ezek mind fehérek vagy feketék. Anyaguk selyem, csipke, „szőr selyem” és varrott cérna. A csipkéket többször említik, az eddig bemutatott ruhadarabok bármelyikének lehetett díszítő eleme.

A felsorolt, változatos színek mellett érdemes figyelni arra, hogy a fekete szoknya, fátyol, főkötő, csipke együttest alkot. Egy ilyen népes, nagy rokonsággal rendelkező családban gyakori volt a haláleset, s az elhunytat a gyász színével illetet meg tisztelni.

Mint tudjuk, a magyar női gyászviselet kezdetben fehér (néhány vidéken ez az ősi szokás még ma is él). Később a fehér főkötő fekete fátyollal, a fehér ing (blúz) fekete vállfűzővel (vállas) szerepelt.⁹ A XVI. századtól terjedt el a fekete gyászruha, és a XVII. századra a fekete Európa-szerte ünnepi szín és elfogadott gyászszín lett. Erre utal a *talpig feketében* vagy a *nagy gyászba öltözött* szólásunk. A kelenyét, mint több rendbéli ruhát többféleképpen lehetett összeállítani, hogy viselője az öltözeteit alkalmassá tegye későbbi társadalmi életének, személyes életútjának és szertartásainak jelölésére, így a gyász fokának elkülönítésére is.¹⁰

⁸ *Szamota István*: Magyar oklevél-szótár. Bp., 1902–1906. 980.

⁹ *Balogh Csaba – Varga Márta*: Kárpáti Igaz Szó. A hónap témája. A gyász. 16856. szám

¹⁰ Magyar néprajz IV. Életmód. Anyagi kultúra 3. Főszerk.: Balassa Iván. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. 757–767.

Asztalra valók és ágyneműk

Ezt a csoportot fejér ruha néven foglalta össze a megfogalmazó. Ebben 25 asztalra való abroszt, kilenc alsó abroszt (?), asztal „kerületire” való kendőket, valamint 30 *asztal keszkenőt* (ez valószínűleg ruhaszalvéta) emlitenek. Köztük van recés (hálószerű, kézimunkával készített) és arannyal varrott is. Az asztalterítők száma arra enged következtetni, hogy nemcsak a mindennapos váltás miatt volt szükség ennyire, hanem bizonyára a gyakori, népes vendégsereg miatt is.

A legegyszerűbb lepedőt paraszt lepedőként említik, ebből van egy tucatnyi, 12 darab. Ezen kívül arannyal varrott hat, selyemmel négy, recés tíz került a leltárba. Vánkos hajból (másképp héj; ma párnahuzat) 35-öt számlálhatunk össze, ezeknek díszítéséről nem tesznek említést. A két paplan közül az egyik vörös bársony közepén vont arannyal, a másik zöld atlasz közepén fehér anyaggal. A hat egyszerűbb *kendő keszkenőt* (zsebkendő) kiegészíti még öt, arannyal és selyemmel varrott törülköző is.

A kor szokásainak megfelelően az egyik legrégebbi, mára már elavult szobai darabbal is találkozunk az olvasó, ez a *tecin rabit szuperlát*. A szuperlát tulajdonképpen valamit eltakaró függöny, ilyenekkel díszítették a függönyös ágyakat. Tehát nagyon dekoratív lehetett ez a selyemből készült, arany csipkével bevont kárpitfüggöny.

Érdemes megemlíteni, hogy a kelengye nem tartalmazott díszes evőeszközöket, poharakat, tányérokat, amelyeket az étkezésnél használtak. Talán ebben a korban, vagy éppen ezen a vidéken ezek nem tartoztak a személyes ingósághoz.

A leírak alapján gróf Barkóczy Mária hozományára nagy értékű, gazdag volt akkori és mai szemmel nézve is. Valóban méltó volt egy országbíró leendő feleségéhez. A bemutatás alapján elképzelhető, hogy milyen pompás lehetett a Kassán tartott esküvő és az azt követő lakodalom a népes Csáky és Barkóczy család tagjaival, a távoli rokonokkal, barátokkal, s mindazokkal, akiket illetett meghívni egy főúri menyegzőre.

Fülöp László

Egy kecskeméti tudós tanár, Dékány Rafael

1828. március 15-én született Kecskeméten *Dékány Rafael*. Munkásságának nagy része szülővárosához kötődik. Családjának őse, András 1650-ben nyerte el armálisát, amelynek kihirdetésére 1652-ben került sor. A család közvetlen őseinek tekinthető György – András fia – az 1675-ös években talált otthonra a Duna-Tisza közének legjelentősebb mezővárosában, Kecskeméten. Édesapja, Dékány László kecskeméti gazdálkodó volt.

Dékány Rafael a gimnázium első osztályát Kecskeméten a nagy múltú piarista iskolában végezte. A második osztálytól a hatodikig Budán tanult. 1848-ban hazatért Kecskemétre és gyógyszerészyagorok lett. Tanúja volt Kossuth Lajos 1848. szeptember 25-én, a kecskeméti vásártéren elmondott toborzó beszédének, „*alig csüggött a nép lelke szentebb áhitattal az örök igazságok szent igéin, mint csüggött e nép Kossuth szónoklatán*” – írta. Maga is csatlakozott a népfelkelőkhöz családjának kilenc férfitagjával egyetemben. A 19 éves fiatalember az újoncok névsorában az első sorszám alatt található: római katolikus, nőtlen, gyógyszerész, szülőhelye Kecskemét, Pest megye, magassága 5 láb 4 hüvelyk 3 vonás. Ugyancsak az első helyen található a dr. Csikányi Károly orvos által 1848. szeptember 30-án aláírt jegyzéken, valamint a honvédeknek elfogadott és felesküdt katonák jegyzékén.

A kecskeméti Ceglédig gyalog tették meg az utat, onnan pedig „a tüzes bika” röpitette őket Pestre. Októberben 6-án tették le a katonai esküt és átvették a 25. számú fehér selyem zászlót, amelynek egyik oldalán a boldogságos szűz, a magyarok védasszonyának képe volt látható, zászlóját pedig vörös-zöld „farkasfogas pártázat” díszítette. A kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi, kiskunfélegyházi és kalocsai újoncokkal Pesten a 25. honvéd zászlóalj kötelékébe kerültek.

1849. május 25-én Dékány Rafaelt örmesterré nevezték ki. A világosi fegyverletétel híre mélyszéges letargiába döntötte a csapatot. 1849. október 3-án Komáromban várvedői feladatokat láttak el, 4-én megtörtént a kapituláció. Október végén távozott a komáromi várból, menetlevéllel hazaindult Kecskemétre, ahol édesapját már a temetőben találta.

1850–51-ben folytatta tanulmányait Pesten, 1852-ben érettségi vizsgát tett. Az orvosi tudományokat a bécsi egyetemen sajátította el, ahol 1857-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. Orvosi gyakorlat miatt tért haza szülővárosába, szülővárosa azonban az alreáliskola megszervezését bízta rá, és megválasztották az összes természettudományok tanárává. Kecskemét városa a jól működő piarista iskola megmentését olyan módon tudta elérni, hogy felajánlotta segítségét, biztosította a tanárok fizetését az alreáliskolához, amely 1857-ben nyílt meg a piarista gimnázium épületében. Az iskola létrehozásában nagy

szerpe volt az önkényuralmi időszak tanügyi törekvéseinek, amely szerint a piarista gimnáziumot kellett volna alreáliskolává alakítani.

1862–64 között a Pozsonyi Főreáliskolában tanított, 1864 és 1870 között a Budai Királyi Főgimnáziumhoz került. Közben 1864. május 30-án a tanári képező vizsgákat is letette. A pesti tudományegyetemen megszerezte az oklevelet a történelem és a földrajz tantárgyak magyar és német nyelvű oktatására. 1865-ben Pesten jelent meg *A természetan alapvonalai* című tankönyve, amelyet Schubert Károly után dolgozott át és a Bopp-féle táblák magyarázatával látott el. 1868-ban adták ki *A természetan elemei* c. tankönyvét, ezt Crüger János után fordította magyarra. *Az elemi vegytan, kísérleti módszerben* 1871-ben Pesten került kiadásra.

1870-ben Eötvös József báró megalapította a Kecskeméti Magyar Királyi Állami Reáliskolát és igazgatói minőségben Dékány Rafaelt bízta meg annak megszervezésével. Az eredetileg 3 osztályosra tervezett tanintézetet szívsó kitarító munkával 8 osztályos főreáliskolává fejlesztette. Az első osztály 1870. október 1-jén nyílt meg egy harmadik tizedben lévő magánháza ötven növendékkel. A következő tanévtől folyamatosan gyarapodott mind a tanulók, mind a tanárok létszáma. Szántó Kálmán írja: „Maga az igazgató, Dékány Rafael, pennás ember volt: abban az időben fél Magyarország, ha nem az egész, az ő természetrajzi könyveiből tanulta az állat-, növény- és ásványvilág középiskolai ismereteit.” Tanári munkája mellett tudományos előadásokat, felolvasásokat szervezett. A római katolikus egyháznál kieszközölte, hogy a szegény tanulók számára tápintézet létesüljön.

Kecskeméten az iskola gondjai mellett a közügyekkel is foglalkozott. Szerkesztette a Kecskeméti Lapokat, melynek 1872. április 27-től december 29-ig egyedüli szerkesztője volt, majd 1880. január 4-től 1881. december 25-ig Horváth Jánossal és Tassy Pállal együtt szerkesztették a lapot. A lapba száznál több cikket írt a népnevelés, oktatás, egészségügy, általános közművelődés, kiseddóvók, árvaház, szegény gyermekek menhelye és más humanista intézmények érdekében.

1876-ban adták ki *Kecskemét város szellemi művelődésének fejlődése* című művét. Ez évtől 1883-ig évente megjelentette *A kecskeméti reáliskola története* c. évkönyvet. 1877-ben jelentette meg a *Kecskemét sz. kir. város szellemi fejlődéséről s reáltanodájának történelmi vázlatát* című programtervezését a Kecskeméti Főreáliskola Értesítőjében. Közben 1880-ban Budapesten jelent meg *Kecskemét sz. kir. város vidékének földrajza elemi iskolák számára*. A reáliskolák II. osztályos tanulóinak készült *Állat- és növénytan* c. tankönyve két kötetben Budapesten 1887–1888-ban került kiadásra.

Dékány Rafael feltehetően 1870 és 1885 között Kecskeméten és Budapesten rendszertelen időközben 34 mesét jegyzett el 291 oldalon. Az 1880-as évek végén jelentette meg a *Kecskeméti és szabadságharcban III., Tizenkét hónap* címmel. *Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóalj* című visszaemlékezését. Az 1848-as visszaemlékezések a Kecskeméti Lapok hasábjain jelentek meg (Rokonai megjegyzéseiből tudható, hogy „Rafi bátyánk jó katona volt, amelyet az is mutat, hogy Budavár bevételét után őrmesterré léptették elő.”)

1881-ben jelent meg a Kecskeméti Főreáliskola Értesítőjében a *Néhány szó a természetrajz módszer tanításáról* szóló programtervezése. 1882-ben a *Kecskemét sz. kir. város vidékének földrajza az elemi iskolák III. osztálya számára* írott könyve a honszeretetre nevelést és a tanlakóhely környékének a megismerését szolgálta. 1884-ben pedagógiai cikkei jelentek meg a közoktatásban: *Reáliskoláink küzdelme és veresége, Egyleti élet, Érettségi vizsgálat* címekkel.

13 évig tartó munkával az iskola életét megalapozta. Tanári működésének 25 éves jubileumát 1883. október 1-jén ünnepelték a főreáliskolában. Ekkor lemondott igazgatói állásáról címének, illetményének megtartása mellett, és rendes tanárként dolgozott tovább. Az év augusztusában családjával Budapestre költözött és saját kérelmére a Budai II. kerületi Főgimnáziumhoz helyeztetett, ahol történelemtanári teendőket látott el. 1887-ben a Komárom Megyei Közlöny 9. számában írta meg *A komáromi kapituláció. Karczolat az 1848–49. 25. honvédzászlóalj élményeiből* című cikkét. 1890-ben a főgimnáziummal kapcsolatban lévő Ferencz-József nevelőintézet tanára lett.

1893. november 7-én befejezte tanári pályafutását, mert súlyos betegsége megakadályozta a tanításban. 1895. április 4-én halt meg Budapesten, a szíve felmondta a szolgálatot, két nappal később április 6-án helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben. Családjának tagjai, rokonai és az ország különböző részeiből odasereglett tisztelői búcsúztak tőle.

Dr. Dékány Rafael egész életét áthatotta az a gondolkodás, amelyet az „Isten ójjon szülőtt helyem” és szülőföldért való tenni akarás jellemezte. Életművéből látható, hogy fontosnak tartotta a teremtő munkát. Egy-egy téglával, másokat melengető szeretettel, a korparancs szolgálatával, tisztos polgárok nevelésével szolgálta szülővárosát. Bár neve már feledésbe merült, azonban nekünk, utódoknak kötelességünk, hogy a múltat megismerjük és abból táplálkozzunk. Csak vele igaz és teljes Kecskemét történelme. Nekem különösen fontos a Dékány Rafaelre való emlékezés, mert a férjem révén, akinek a nagyanja Dékány Ilona volt, én is ehhez a családhoz tartozom.

Molnár Péterné

Jelentés Klézséről, 1972

Jelentést a nyitott szemmel járó ember csak valami nagyon fontos újról szokott küldeni annak a személynek vagy azoknak az érdeklődőknek, akik különös figyelemmel kísérték útját, vagy nagy érdeklődést tanúsítanak annak eseményei iránt. A jelentés célja mindig a tájékoztatás valakikről, valamiről. Jelen esetben a Kárpátokon túl, a folyók, patakok völgyeiben élő csángó-magyarok közül egyetlen közösségről, az egykor Petrás Ince János által pásztorolt klézseiekről szólunk, felvillantva életüknek egyetlen rövid időszakaszát. Mozaikhoz hasonlatos ez a visszatekintés, de benne talán az értő számára megsejthető az egész.

A több mint három évtizede megtett klézsei út emlékeinek és élményeinek felidézésére P. Jáki Sándor Teodóz bencés tanár készítetett, akinek *Csángókról, igaz tudósítások* címmel megjelent kötetét olvasva ezek a majdnem elfeledett emlékek meglevenedtek. Megköszönöm férjemnek, Sonnevend Imrénének akkor, 1973-ban készített értékes feljegyzéseit. Ezek kiegészítették az enyéimet. Köszönettel tartozom továbbá az akkor ott készített nagyszámú fényképéért, amelyek most komoly segítséget jelentettek írásom elkészítésében.

A moldvai csángó-magyarokkal, nehéz sorsukkal a szakirodalmi ismereteknél először 1968-ban Marosvásárhelyen találkozhattam, rokonom Sípó Lajos, Bartis Árpád és Kiss Ferenc tanároknak köszönhetően, akik Lészpeden, Lujzikalagorban és Csöböröcsökben jártak, feljegyzéseket készítettek. Ők hívták fel figyelmünket, Forrai Ibolya évfolyamtársamét és az enyémet a diószíni származású Kancsal Rózára, aki már Székelyföldön, Parajdon élt akkor, és aki megrázóan emlékezett vissza életének elmúlt évtizedeire. Legfájdalmasabb élménye volt az anyanyelven való megszólalás tiltása. Halálán lévén édesapja, utóljára csak azt kérte mellette virrasztó lányától, hogy üljön a fejéhez és magyarul énekeljen neki, hogy „*halálában is hadd hallja a szép magyar beszédet*”. Ők, a marosvásárhelyi tanárok bízták ránk Lakatos Demeter verseinek kéziratát, amelyet sikerült áthoznunk, de szomorúan tapasztaltuk, hogy akkor a debreceni egyetemen teljes értetlenséggel fogadták és nem tartották érdemesnek foglalkozni vele. A kézirat azután kalandos úton jutott Illyés Gyulához. 1971-ben Balás Gábor, a székelység sajátos jogállását, életét kutató jogász kötötte lelkemre, hogy Erdélyben járva, el ne mulasszam felkeresni a moldvai csángókat, amire 1972-ben sort kerithettem. Két alkalommal tölthettem hosszabb időt, vagyis több napot Moldvában, jelesen Klézsen, 1972-ben, majd 1973-ban. Később rövidebb utakat tettünk ugyan még Moldva felé, de ezen a Kárpátokon túli területen legtöbbször csupán Gorzafalvaig jutottunk el, elsősorban az ott élő, dolgozó fazekasokkal folytatva beszélgetéseket. Utunk mindig elakadt az észak- és dél-erdélyi magyar szörványoknál, valamint a székelyföldi, kalotaszegi, mezősegi közösségekben.

Első alkalommal, egy augusztusi napon autóbuszra szállva, Sepsiszentgyörgyről Bákóba mentünk Gazda Klárával, a Székely Nemzeti Múzeum akkori néprajzosával, későbbi kolozsvári egyetemi oktatóval, hogy onnan tovább utazzunk Klézsére, ahova ismerős házaspárhoz, Cs. Antal tanítóhoz és feleségéhez igyekeztünk. Utóbbi ugyanis Gazda Klára gimnáziumi osztálytársa volt. Tisztában voltunk azzal, hogy teljesen ismeretlenül rendkívül kockázatos felkeresni a moldvai magyar közösségeket, bajba sodorva őket is, magunkat is, sőt, akár célhoz sem érhetünk volna az akkori körülmények között.

Bákóba megérkezve kiderült, hogy bőven van idő a klézsei autóbusz indulásáig, így egy XIX. századi betyársárdának is beillő vendéglőbe ültünk be valamit enni. Miközben a *mititét* (az egész Balkánon ismert román étel, darált húsból készült, apró kolbász megsütve) fogyasztottuk és beszélgettünk, oda-jött hozzánk egy középkorú munkás-ruhás férfi és figyelt. Egyszer csak tört magyarsággal megszólalt, örömet fejezve ki, hogy „*a kisasszonyok az ő nyelvén beszélnek*”. Szóba elegyedtünk, és így derült ki, hogy Tyetresbe (Ketris vagy Petris a Szeret partján, ahol Jerney még 298, Domokos Pál Péter 98 tisztán beszélő magyart talált¹) való, ahol már kevés a „római katolikus”, azaz a magyar, ezért nincs kívül beszéljen, mert ahogy panaszolta: „*enyém kölykek csak oláhul mondják*”. Bocsánatot kért nehezen érthető beszédéért, majd keseregve, keserűen magyarázta, hogy mekkora fájdalom neki, ha gyermekeihez magyarul szól és ők csak kinevetik, azután „*mondják oláhul*”, hiába üti ezért fejbe őket. Megrendítő volt számunkra látni, hallgatni ezt a könnyező, haldokló anyanyelvével és sirásával küszködő embert.

Az autóbusz-pályaudvaron egy népviseletbe, katrincába és himzett vállú ingbe öltözött asszonycsoportra figyeltünk fel. Boldogan mentem közéjük, hisz csángó-magyarok voltak. Amikor magyarul köszöntöttem őket, gyanakodva összenéztek, senki nem szólalt meg. Azonban mihelyt az egyik menyecske-kének megdicsértem a kislányát és ingének himzését, kész volt válaszolni kérdéseimre, ami után a többiek is nekibetörték. Kiderült, hogy valamennyien bogdánfalviak. Szívesen beszéltek az ingek dísz-

¹ *Lükő Gábor: A moldvai csángók Bp., 2002. 218.*

téséről, a különféle himzsekekről. Egymás szavába vágva mondták el, hogy milyen az idős asszonyok ingének mustárja, a menyecskeké és a *lihányoké* (leányoké), akik a régít már nem igazán becsülik, nekik csak a cifra *buzsarózsás* (bazzarózsza) kell. Különös öröm volt számomra e nyelvújítás előtti beszédnek a megértése. Egyre többen gyűltek körénk, boldogan újságolták egymásnak, hogy „*az úri kiszasszonyok isz római katolikusok*” (vagyis magyarok), és értik a csángós beszédet, ők pedig a miénket. Közben bejött az autóbuszunk, így új ismerőseinktől búcsúznunk kellett, akik közül az egyik menyecske boldogan adta meg a címét, hogy keressük fel őt.

Az ütött-kopott autóbusz nekiiramodott a poros moldvai útnak Klézse felé. Egy szomorú arcú asszonytól kérdeztük meg, hol kell leszállni, ha a tanítóékhoz megyünk. Készségesen mondta, hogy ő is arra megy és megmutatja, hol lakik „domnu Cs.” Úgy tudta, hogy a felesége nincs otthon, ami kérdésessé tette Klézsen maradásunkat, de mégis megpróbáltuk és kísérletünk eredményesnek bizonyult. Az autóbusról a falu Alexandrina-nak nevezett részén szálltunk le, amikor megcsapott a forró, füledt moldvai szél. Ez a táj, ez a levegő más volt, mint amivel eddig találkoztunk. Olyan érzésem támadt, mintha kétszáz esztendőt visszamentem volna az időbe, a történelembe. Mindent belepett a por. Egy patakon mentünk át, amelynek nem volt neve sem. Elcsodálkoztunk ezen, ugyanis eddigi tapasztalataink azt igazolták, hogy ezzel szemben Erdélyben a magyar, a székely ember minden pataknak, érnek nevet ad. A bennünket kísérő asszony szép arcú, tiszta tekintetű, halk szavú teremtes volt. Elmondta, hogy a bákói korházból jön, ahol hasi daganattal operálták, de nincs jól és nem is tudja, meggyógyul-e? Viszont tovább mégsem maradhatott bent, mert az ura és négy apró gyermeke várják otthon. Karján egy vászonbatyuba kötve vitte a holmiját. Szívszorító látvány volt ez a szelíd, beteg asszony, aki elkísért bennünket Cs. Antalék sátorotős házához, majd kérte, maradjunk kint, amíg bemegy megnézni, otthon van-e „az úr”, és fogad-e minket? Ez is meglepő volt számunkra, hisz megszoktuk, hogy Székelyföldön nyomban betessékelik a vendéget. Később azonban mindent megértettünk és természetesnek találtuk a kezdeti bizalmatlanságot. Kifelé az asszonnyal együtt Cs. Antal is jött. Behívott ugyan, de barátságatlannal, bizalmatlanul fogadott. Kedves kísérőnkől elköszönve tértünk be a házba. A tanító felesége Rózsika két gyermekükkel éppen Erdélyben tartózkodott. Amikor Gazda Klára nevét Cs. Antal meghallotta, azonnal mosolyra derült. A barátságos fogadtatás ettől kezdve már a magyarországi vendégnek is szólt. Elmondtuk jövetelünk célját (néprajzi tájékozódás) és megállapodtunk abban, hogy alkonyat felé elmegyünk nagynénjéhez, aki énekelni fog majd nekünk. Alkonyattájt azután valóban elmentünk Kádár Ferenc Mihálynéhoz, Kádár Katához, aki rendkívül szívélyesen fogadott. Háza régi csángó ház, ahol a szobai nagy festett ládában tartotta ruháit. A falon körben kendők, ahogyan ők mondták *kendezők* és szöttesek színes látványa tárult elénk. A konyhában az egyik oldalon sárpadka húzódott, a fal előtt állt a rakott tűzhely, amellyel fűtöttek és amelyen főztek, míg a másik oldalon alacsony *dikó*, valamint fából készült pad foglalta el a helyet. Döngölt földpadlós volt az egész ház. Kata néni szép, magas, büszke arcú asszony volt, fejedelmien egyenes tartással.

Megérkezésünket követően pálinkával kínál mindnyájunkat. Egyetlen poharat vett elő, amit tele töltött, majd egy keveset a földre lötytyintett belőle, ránk köszöntötte és megitta. Utána kísérőnknek, Cs. Tóninak öntött ugyanazon pohárba, majd amikor ő is megitta, mi következtünk. Éppen érkezésünk előtt tért haza a mezőről, beszélt a munkájáról és arról, hogy messze dolgozó ura talán otthon lesz majd hétvégére. Kísérőnk elmondta neki, hogy szeretnénk, ha énekelne nekünk. Akkor valami varázslatos dolog történt: ott a félhomályban, a régi sárfalu házban ez a katrincás, szöttek himű inget viselő, napserzette arcú asszony énekelni kezdett, egy ősi, történelmi múltunkat idéző nyelven. Ez nem a XX. század volt. Ebben az énekben benne foglaltott minden fájdalom, árvaságuk. A *Három ár-*

Kádár Kata (Sonnevend Imre felvétele)

va, a *Budai Ilona* című balladákat és két-három nagyon szomorú dalt énekelt el. Leírhatatlan érzés kerített hatalmába mindnyájunkat, hideglelés, forróság egyszerre, megdermedtünk tőle. Az énekszót követően beállt nagy csendben azután elbúcsúztunk, majd átmentünk a közelben egy másik rokon asszonyhoz, ahol öt gyermek, a szülők és egyik házastárs apja, egy öregember laktak együtt a tágas, földes szobában, ahol sárpadka, rakott tűzhely, sárkopad asztallal, fogas, láda és ágyak alkották a teljes berendezést. Érkezésünk után az asszony felállt a vacsorától és Tóni kérésére énekelni kezdett. *A nagy hegyi tolvaj* című balladát énekelte. Megrendítő volt az étkező család, a pislákoló petróleumlámpa és a szárnyalóan éneklő asszony, aki odaérvén a szövegben, hogy „*miért feresztettél genge meleg vízben, feresztettél vóna inkább forró vízben*” sorokhoz, – sirva fakadt. Ezután újra előlről kezdte, de itt, az anyának a lánya által feltett kérdéséhez érve, ismét elsírta magát. Ekkor rászólt az ura, mire bocsánatot kért, majd elmondta, hogy ennél a sornál eszébe jut az édesanyja, és nem tudja leküzdeni könnyeit. Számunkra már szinte megmagyarázhatatlan volt ez az anya iránti rendkívül erős érzelmi kötődés. Más volt ez az érzelmvilág, erőteljesebb, mélyebbről fakadó, mint a sok mindenre érzékenyen reagáló, bizonyos esetekben mégis érzéketlenebbnek tűnő városi emberé. Sokáig foglalkoztatott, nem hagyott nyugodni ez az élmény és az, hogy milyen rendkívüli érzelmeket kavart fel, milyen összefüggéseket hozott hirtelen felszínre ebben az asszonyban az anyának pusztá említése. Elköszönve a családtól, visszamentünk Cs.-hez, ahol a csángók helyzetéről, kilátásairól beszélgettünk.

Megdöbbenő, elszomorító dolgokat hallhattunk akkor Cs. Antaltól. Elmondta, hogy a magyar tanító az iskolában a magyar gyermekeknek, az utcán pedig falusfeleinek is csak románul köszönhet, beszélhet. Figyelték őket, nehogy megszegjék ezt az iratlan szabályt. Mindezeknek eredményeképpen a legifjabb nemzedék alig-alig beszélte ekkor az anyanyelvét. A hatalom birtokosainak ez is volt a célja. A szülők úgy gondolkodtak, ha nem akarják a gyermekeiket parasztnak szánni, akkor románul kell beszéljenek velük, hogy ne kerüljenek hátrányos helyzetbe az iskolában. Ennek a törekvésnek tulajdonítottuk az új névadási divatot is, minél jobban azonosulva a többséggel, még a nevekkel sem kitűnni. Annyi Vioricát, Lucát, Traiánt, Octaviánt, Tituszt talán még a románok között sem lehetett találni, mint akkor a klézsei magyarok között. Szomorú volt megbizonyosodni a következő esztendőben arról, hogy Cs.-ék két gyermeke sem tudott magyarul. A szülők szégyellték ezt, de azzal mentették, hogy először tanuljanak meg jól „oláhu”, hogy az iskolában ne legyen gondjuk, azután majd magyarul is megtanulhatnak.

A következő nap reggelén a szomszédban lakó, ugyancsak rokon asszonyt kerestük fel, Están Rózsa, aki híres szövő- és varróasszony volt. Ő készítette a legszebb *karincákat* (katrinca, gyapjából szőtt lepszoknya) és *fetákat* (fota = vékony nyári lepszoknya). Özvegyen élt négy lányával. Akkor csupán egyik lánya, Luca tartózkodott otthon kisgyermekével. Másik két lányával csak a következő esztendőben találkoztunk. Rózsa nénit messze híres siratóasszonyként is ismerték. Rendkívül árnyalt, mély érzelmekkel, különös érzékenységgel megáldott asszony képét őrzöm róla. Elsősorban az foglalkoztatta, hogy mi, vendégek milyen messzire kerültünk anyánktól, *mámikánktól*. Vissza-visszatérő gondolata volt otthon maradt anyánk és a mi eljövételünk. Elképzelése szerint anyánkat nagy bánat emészthette, hogy ilyen „*messzire vetődünk tőle*”. Utazásunkkal a szüleink és köztünk létrejött nagy távolság számára alig volt felfogható. Ezért kérte Szűz Máriát, „*mindnyájunknak édesanyját*”, hogy épségben vezéreljen vissza bennünket édesanyánkhoz. Ez az élmény döbbenett rá igazán arra, hogy a csángó embernek egész életét mennyire meghatározza az anya személye, aki a család lelke, rendíthetetlen összetartója, oltalmazója. Akkor ugyanis, még abban a tradicionális családban, társadalomban ezt így lehetett érzékelni. Ezért fordult Rózsa néni is bizalommal a Szűzanyához, tőle, mint édesanyjától kérve ránk, hazatérésünkre az áldást és oltalmat. Están Rózsa teljesen analfabéta, ugyanakkor lélegzetelállítóan szépséges és egyszerre megindító volt, ahogy az áldások, imádságok áradtak belőle. Visszagondolva rá, szívszorítóan mondhatók ősi nyelvünkön kiejtett, elfeledésre ítélt szavai. Ma is örömmel tölt el, hogy hallgathattam.

Miután összebarátkoztunk, mind Están Rózsa néni, mind Kádár Kata néni megmutatták ruhával megrakott ládáikat. Nagyszámú *karinca*, *fota*, szebbnél-szebb *kerpa ruvák* (fejrevaló diszes szőtt kendő és a hajat lefedő alsókendő) sorakoztak itt. Sok-sok szőttest is őriztek közöttük. Megtudhattam tőlük, hogy melyik az „*elá rendvel való*” és melyik a „*magyaros rendvel való*” ing, ingékitmény. Mindkettőjüktől kaptam kerpa-ruvát, amelyek később gyermekeimnek, Gergelynek és Annának keresztelőtakaróként szolgáltak. Rózsa néni adott még egy „szikrás servétet” (piros gyapjúfonallal himzett jegykendő), amit ő készített egykor az urának, hogy emlékezze rá. Ma is hálával, szeretettel őrzöm. Szeretete jeleként a derekáról lecsavart *bernicét* (szőtt öv) is odaadta. Kata nénitől mennyasszonyi ingének „*elá rendvel való*” mustráját kaptam meg, ami a kidobásra szánt rongyok között volt már. Erősen elcsodálkoztam azon, mennyire megörvendeztetett ezzel a „ronggyal”. Egyébként szomorúan tapasztalhattuk,

hogy a gyönyörűen megkomponált, mívesen megmunkált régi mintákat nem készítették már akkor a fiatalok. A lányok a házak közötti füves térségen összeültek, de csak hímezték, már nem szőtték az ingekre a mustárt. Ez a hímzés pedig nagy virágokból állt, erős színekkel, amely nem nevezhető éppen izlésesnek. A régi kompozíciók kiszorultak az ékítmények közül.

Egyik alkalommal Forrófalvára, ottani névvel Kákovára mentünk át. A faluban éppen a nemrégiben felépült óriási templom szentelésére készültek. Több asszonnyal is beszélgettünk, azt tapasztalva, hogy itt még sziszegnek, azaz „s” hang helyett „sz” hangot ejtenek. Egykor a klézseiek is így beszéltek, amit Petrás Ince János hatására hagytak el. Bementünk egyik beszélgető partnerünk udvarára. Itt a család egyszerre készülődött a vasárnapi templomszentelésre és keresztelésre is. A fiatalasszony egy alacsony gyalogszéken ült a tornácon. Előtte egy fitekenőben rizzsel kevert hús volt és szőlőlevél. Apró gombócokat formált belőle, amelyeket azután belecsavart a szőlő levelébe. Az asszony ölében egy kicsi teknőben nyakig bepólyált, bernéccel bekötözött *buba* feküdt, akit éppen szoptatott. Olyan volt ez a jelenet, mint egy kép, mintha a Szoptató Madonna (Madonna Lactans) eleve nedett volna meg.

Visszafelé, Sepsiszentgyörgyre indulóban, Bákóban összefutottunk vendéglátónk egy fiatal rokonával, P. Gergellyel, akivel azután esztendő múltával találkoztunk ismét, férjessel éppen Kallós Zoltánt látogatva Kolozsvárott. Akkor már a kolozsvári egyetem első éves hallgatója volt, egy székely lánynak udvarolt, akitől elfeledett vagy meg sem tanult anyanyelvét igyekezett elsajátítani. Sok segítséget kapott Kallós Zoltántól is, akit a csángók önzetlen támogatójaként emlegettek, amerre megfordultunk.

(Folytatjuk)

Están Rózsa unokáival (Sonnevend Imre felvétele)

S. Lackovits Emőke

TÁRLAT

„Őrzők, vigyázzatok a strázsán!”

Ádám Gyula csíkszeredai fotóművész hagyományőrző fényképei¹

Ádám Gyula 1961. november 28-án született Csíkkarcfalván. Mindig büszke volt szülőfalujára, ugyanis Bartók Béla annak idején, székelyföldi népzene gyűjtő útja során kétszer is itt ütötte fel főhadiszállását. Gyermekként végigjárta házról-házra az egész falut, hogy megtudakolja: vajon melyik portán lakhatott Bartók Béla bácsi, de sajnos választ nem kapott. Már kisgyermekként minden vágya az volt, hogy grafikus lehessen. Marosvásárhelyen a Képzőművészeti Gimnáziumban érettségizett. A Kolozsvári Képzőművészeti Főiskolára azonban nem vették fel. Többször nem is próbálkozott. Úgy vélte, Marosvásárhelyen olyan mesterségbeli tudást kapott festészetből, grafikából, fotózásból, amit egyetlen főiskola sem adhatott volna. Nyolc évig mint topográfus bányában dolgozott, Balánbányán. Itt megismerkedett csángó emberekkel, akik közül sokan itt keresték a kenyerüket.

„Többel össze is barátkoztunk, előttünk bátrabban használhatták a maguk sajátos nyelvét, haza is meghívtak magukhoz s mi egyre nagyobb kíváncsisággal mentünk. S nem csak a szájunkat tátni, hanem menteni a csángó kultúrát. Hallottunk egy Domokos Pál Péter beszédet arról, hogy aki csak teheti, menjen át a hegyeken még az utolsó órában, és gyűjtse be, ami még létezik, mert holnap már nem lesz mit. Tetszett ez a mentésre való felszólítás”² – így vall a kezdetekről.

Ádám Gyula azokban az időkben kezdett járni a moldvai magyarokhoz, amikor nem voltak divatban a csángók. Ez volt ám az igazi néprajzi iskola! Barabás Zsolt barátjával 1983-ban látogatott el először csángóföldre. Rendkívül archaikus, különleges múltbeli világgal ismerkedtek meg. Az itt készített fotókkal tiltakoztak a rendszer ellen. Izgalmas volt ez az 1983 és 1989 közötti időszak: sokszor bujkálniuk kellett, az elkészített felvételeket pedig sokáig titokban tartatták, elrejtették. Nem magukat féltették elsősorban, hanem megszeretett csángó ismerőseiket. Rájöttek arra, hogy a fényképezőgép olyan eszköz, amelynek segítségével egy ismeretlen világot fedezhetnek fel és örökíthetnek meg a jövő számára hitelesen. Ez a hét esztendő megtanította őket sok mindenre: fegyelemre, szigorúságra, mértéktartásra, odafigyelésre. Kezdetleges gépekkel, gyenge fényérzékenységű, olcsó nyersanyaggal, világítás nélkül kellett dolgozniuk és gyorsan. Mentették, ami még menthető.

A budapesti kiállításon bemutatott 25 fotó az 1984–2010 közötti időszakból való válogatás. A tárlatot *Katkó Tamás* fotóművész rendezte igényesen. Ádám Gyula nem szereti címekkel ellátni fotóit, ezeket a többnyire találó elnevezéseként legtöbbször mások adják. Szerinte egy a fontos: hol készült és mikor.

Miről szólnak ezek a részben fekete-fehér, részben színes alkotások? A csiki, a gyimesi, a moldvai magyarok mindennapi küzdelmeiről: születésről, életről, dologidőről, egy kis pihenő időről, halálról.

Mi sugárzik ezekről a fényképekről? Ádám Gyula nagyon szereti ezeket az embereket. És ők is viszont szeretik és befogadták őt. Szinte családtagnak tekintik. Nem bizalmatlanok, őszintén tárulkoznak ki előtte. Igen, mutasd meg, hogy mi így élünk, így sírunk, így nevetünk, így dolgozunk, így muzsikálunk, így siratunk és így imádkozunk. Vidd el hírünket a nagyvilágba.

Ismerkedjünk meg néhányval!

Csillagszemű 2003. Gyimesközéplek. Gyönyörűséges csángó kislány kenyeret majszolna. Kezében tartja a jóízű, már megkóstolt szeletet. Talán még le sem nyelte a falatot. Bársonybőrű arcoeskáján néhány morzsa repdes. Illemtudóan, csillogó szemmel néz a fotográfusra. Igazi, mesebeli királykisasszony. Vajon merre repítette a sors ebben a világtengerben? (Címlapon)

¹ Ádám Gyula csíkszeredai fotóművész kiállítását Budapesten, a HÁLÓ Kolta Galériájában láthatták az érdeklődők 2011. november 10. és december 16. között. A tárlatot *Haris László* fotóművész nyitotta meg.

² *Ádám Gyula: „Arcpoétika”, Csíkszereda, 2006. 10.*

Ádám Gyulának szinte minden elkészült fotó szereplőjéről van egy kis története.

Aranymise 1988. Gyimesfelsőlok. József és Elza frissen vasalt ünnepelőben tanúságot tesznek a templomban, Isten színe előtt eddigi életútjukról, egymás iránti hűségükről és hitükről. A férfi kezében kereszt, feleségében szentképcske. József fiatal korában együtt raboskodott Márton Áron püspök úrral. Bányában dolgoztak. Egy napon együtt szálltak be a liftaknába. Márton Áron megkérdezte Józsefet: – Hány perc alatt érünk le a bánya mélyére? – Tíz Miatyánk és három Üdvözlégy – volt a felelet. A püspök úr elszégyellte magát, hogy ez az egyszerű parasztember mennyivel szebben határozta meg az idő fogalmát, mint ő.

Ádám Gyula legszeretettebb faluja, ahova szinte minden évben visszajár: a Moldvában lévő Külsőrekecsin. Nem véletlen, hiszen ez a legarchaikusabb moldvai csángó falu. Itt készült legkedvesebb fotója.

Vironka 1984. Külsőrekecsin. Kendős gyereklány nem kerékpáron, hanem a szekérhátsó rúdján utazik, s kapaszkodik a szekérszékébe, le ne essen. Nem könnyű az utas útja, de ő észreveszi, hogy fotózzák és mint egy kis filmesillag mosolyog fotográfusára. Egy pillanatra elfelejti nehéz kis életét, egy pillanatra kicsit boldog. Valaki észrevette. Hol és hogyan élhet ma?

Ádám Gyula, mint egy vándorfotós hajthatatlanul járja a csiki, a gyimesi, a moldvai falvakat, csak ilyenkor boldog. E nélkül már nem tudna élni. Megszállott mesterember. Nem akar mást, mint hiteles képeket készíteni és sokáig menteni, ami még menthető!

Aranymise

Vironka

„Minden táj egy lelkiállapot”

Fülöp Lajos kiállítása Balatonfűzfőn

Több mint ötvenéves festői munkássága egy állandó megújulásra képes világot tár elénk. Nem véletlen talán az sem, hogy a pápai tanítóképzőben A. Tóth Sándor, Cziráki Lajos életre szóló útmutatásai, ennek is elsősorban morális vetületei oly sokat jelentenek számára. A pécsi Tanárképző Főiskolán Kelle Sándor növendéke volt, majd később konzultációra járt Székesfehérvárra Ballagó Imréhez és M. Tóth Istvánhoz, valamint Balatonfűzfőn Vágfalvi Ottóhoz. Kiállítását szemlélve megállapíthatjuk, hogy különböző stílusok hatják át ugyan munkásságát, de az mindig emberléptékű, sokszor intim.

Műveivel találkozhatunk a felsőörsi templom oldalkápolnájában (Batthyány-Strattmann László), a papkeszi templomban Szent Imre, az ajkai csingervölgyi kápolnában pedig IV. Károly képe látható, de egyik sem kifejezetten portré, építészeti elemekkel bővülnek ki.

Fülöp Lajos technikai eszköztárára egyaránt jellemző az olaj és az akvarell technika. Balatonfűzfőn, a Művelődési Központban állította ki olajképeit és akvarelljeit. Ezt az illékony, a pillanat megragadására oly alkalmas technikát műveli magas színvonalon. Tájélményekből született képei az életigenlést, a természet és a vele egységet alkotó ember szeretetét sugározzák. Ez az intellektuális töltés tetten érhető alkotásain akkor is, ha pusztán a valóság poétikus megragadására törekszik, azaz nincs különösebb célja, mint az impresszionistáknak, azaz gyönyörködtetni. Fülöp művészi világában a jelképerő motívumok, a tényleges és virtuális tér egyidejű megjelenítése, a tárgyszerű valóság elvonatkoztatása is megtalálható. Sajátos képi motívum és jelrendszerét bensőséges lírai hangvétellel és a színek biztos használatával, olykor azok erős redukálásával éri el. A forrón izzó meleg és a taszító hideg színeknek a kontrasztja egy képen belül drámai erővel hat.

Művészetének fő ihletője a Balaton, s általában a vízparti tájak. De szerepelnek Európában tett utazásának élményei nyomán született alkotásai is. A Balaton iránti mélyebb kötődése életének almádi éveitől fejlődött ki. Itt találkozott a téma a technikával, vízparti táj az akvarelllel. Fülöp Lajos a lényével, a habitusával, mindennapi életmenetével eggyé vált, feloldódott e miliőben. Maga a művész így vall a munkájáról: *„A festés számomra a sokarcú, csodálatos világ megismerését és birtokbavételét jelenti; megragadni az elszuhanó látványt, valamit megérteni, valamit elragadni a végtelenből, és azt valamilyen módon átadni másoknak.”* Idézzük tovább gondolatait: *„Nekem sokkal nagyobb élményt jelent egy tájkompozíció. Minden táj egy lelkiállapot, mondták a nagy elődök, s ebben sok igazság van. Én kifejezetten a természetben élek, rengeteget utazom, kirándulok, korábban szőlőt műveltem, mostanában kertészkedem.”*

Ismerjük Egry József példáját, aki a balatoni atmoszférát a leheletkönnyű pasztelltechnikával és akvarelllel egyesítve tolmácsolta. A vízfestés, az akvarell a pillanatot, annak hangulatát, a valóság szivárványarcát tükrözi vissza. Ezért van talán az, hogy festőjét leginkább a természet, a folyton változó táji világ ragadja meg. A leheletfinom árnyalatok, az egymásba átsimuló színhangulatok, egy-egy tárgy, egy-egy sors hétköznapi villanásai. Fülöp Lajos is megérezte, hogy az olajfesték nem igazán alkalmas a víz-levegő-fény kifejezésére. Rajztanári gyakorlata segítette e tapasztalataihoz. A kísérletezés és felfedezés – ezek a modern életre és modern művészeti szellemre jellemző ismérvek avatják Fülöp Lajost jelentős művésszé. A tárlat 2011. november 18-ig volt látogatható a balatonfűzfői Művelődési Központban. (Képek a hátsó borítón.)

Matyikó Sebestyén József

Csongrád megyeiek honismereti napja a határ két oldalán

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület 2011. évi szeptemberi programjának alapját az a meghívás képezte, amelyet a *kiszombori Kiss Mária Hortensia Honismereti Kör* vezetője, Endrész Erzsébet adott át az egyesület elnökségének az év elején. Szeretettel hívták és várták egy honismereti napra mindazokat, akik még kevésbé ismerték Kiszombor helytörténeti nevezetességeit és az ottani hagyományok ápolásában kiemelkedő szerepet játszó Kiss Mária Hortensia Honismereti Kör tagjainak tevékenységét. Az elnökség terve szerint a délelőtti kiszombori programot délután még kibővítették egy határon túli kirándulással, mert szerettek volna megismerkedni Nagyszentmiklós és Ocsanád történeti és kulturális értékeivel. 2011. szeptember 10-én, szombaton fél 10-kor gyülekeztek az egyesületi tagok a Rónay-kúriánál. Ki autóbusszal, ki autóval érkezett a gyönyörű napsütésben a kúria elé, ahol a kiszombori kör tagjai szíves szóval, barátsággal invitálták vendégeiket a gyönyörűen felújított épület tágas éttermébe.

Hamarosan sétára indult a megyei honismerők csoportja *Badicsné Szikszai Zsuzsanna* vezetésével. A Rónay-kúria előtti téren hallgathatták meg a Rónay földbirtokos család történetét, amelynek tagjai talán a legjelentősebb szerepet játszották Kiszombor fejlesztésében, építésében. Erről a térről kiindulva láthatók azok az 1850-es években emelt kúriák, amelyeket a család tagjai építettek, ezek története, a hozzájuk kapcsolódó érdekességek élénk érdeklődést váltottak ki. A romantikus és klasszicista stílus-elemeket hordozó *Rónay-kastély* tömege, formája messziről láttatja az ide érkezőkkel, hogy a település legjelentősebb épületéről van szó. Rónay Mór, Torontál vármegye főjegyzője, alispánja, majd főispánja 1858-59-ben építtette a kastélyt, amelyhez a torony csak később készült el. A kastély mai formáját négy építési periódus alatt nyerte el. Dísznövényekkel, fákkal betelepített gyönyörű parkjából mára már semmi sem maradt. A kastély hasznosítására voltak különböző elképzelések, ezek a felújításához szükséges pénz hiányában sajnos eddig nem valósultak meg. A torony látogathatóvá tétele azonban fontos lépés volt, egyre több látogatót vonz a kis településre ez a lehetőség. A Csongrád megyei honismerők is örömmel kapaszkodtak fel a torony tetejének kilátójába, ahonnan csodálatos panoráma nyílik a Maros-parti galériaerdőkre, a szépen művelt kertekre, szántókra, jól látható a környék úthálózata, a község középületei és családi háza. A vendégek sok fotót készítettek, élmény volt a közeli *rotundát* és a katolikus templomot kissé felülről fényképezni.

A kastély udvarából a nagyközség főterén álló katolikus templomhoz sétált a csoport, amelynek történetéről, a lakosok életében betöltött szerepéről is beszélt a gyakorlott idegenvezető. Minden idelátogató leginkább várt élménye az *Árpád-kori rotunda* belsejének látványa. A honismerők *Badicsné Zsuzsa* szakszerű magyarázatait hallgatva megilletődötten érzékelték az időtlenség felemelő hangulatát, amellyel ez a különleges ritkaságnak számító *hatkaréjos körtemplom* ajándékozta meg a falain látható freskókat áhitattal szemlélőket. Tisztelet és megbecsülés mindazoknak, akik ilyen szépségben megőrizték ezt a XII–XIII. század fordulóján keletkezett, román stílusú, felbeesülhetetlen értékű építményt napjaink kultúrájának.

A séta következő emlékezetes megállója a templom előtt álló *Szent János-kút* történetével való ismerkedést célozta. A helyi emlékek sora kötődik e szoborhoz. Innen a csoport az emeletes magtár épületéhez sétált át, amely timpanonjával, boltíveivel, oszlopaival – mindenki meglepetésére – kívülről nemesi kúriára emlékeztető épület. Belsejének megtekintése után ahhoz a házhoz sétáltak el a honismerők, amelynek falán *József Attila* emléktáblát helyeztek el a kiszombori lokálpatrióták, arra emlékeztetve, hogy e házban töltötte el az ifjú költő 1922 nyarát. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület korszóját *dr. Blazovich László* elnök és *Gergelyné Bodó Mária* elnökségi tag helyezték el a táblán.

Ezen az utcán visszasétálva a látogatók a felújított *Helytörténeti Gyűjtemény* megtekintésére indultak, ahol a helyi honismerők kalauzolása mellett ismerkedtek a kiállított tárgyakkal. A nagyszerű helytörténeti-néprajzi gyűjteményi anyagot a helyi önkormányzat támogatásával, *Endrész Erzsébet* és *Badicsné Szikszai Zsuzsa* néprajzkutató irányításával a Kiss Mária Hortensia Honismereti Kör tagjai

nak és a helyi általános iskola tanulóinak szorgos munkájával gyarapították éveken át, és példaértékűen rendezték el a felújítás után az épület immár három szintjén, a tetőtérben, a földszinten és a pincetérben, ahol a hagyományörző ünnepeken és a látogatásokkor a szellemesen elnevezett Kiszomborozóban közösségi együttlétek is tarthatók.

A tágas téren még megcsodálták a Kiszombor műemlékeit összefoglalóan bemutató bronz makett-csoportot, majd helyet foglaltak az Aladár-kúria szépen megterített éttermében, ahol a Kiss Mária Hortensia Kör tagjainak. Blazovich László elnök úr köszöntö meg a kedves fogadtatást, a nagyszerű helyismereti sétát, és mutatta be a megyei egyesület munkáját, működését, eredményeit, valamint hangsúlyozta a két civil szervezet együttműködésének fontosságát. Kiemelte, hogy a lelkes honismerők sok önként vállalt munkával viszik előre saját lakóhelyükön a kulturált, szebb, élhető környezet formálását, s közben a hagyományok ápolásával közösségüket is erősítik. Elismeréssel szólt arról, hogy a kiszomboriak Csongrád megyében példát adnak a honismereti munka terén elért eredményeikkel, rendezvényeikkel. Az elismerés és köszönet jegyében átadta a kör számára a *Honismeret Csongrád megyében (1969–2011)* c. új kiadványt, amely országosan is egyedülálló módon átfogóan mutatja be a megye színes honismereti tevékenységének területeit. Szavait követően *Endrész Erzsébet* vetített képes összeállítással egybekötve mutatta be a megyei egyesületi tagoknak a Kiss Mária Hortensia Honismereti Kör életének legfontosabb eseményeit, a helyi hagyományok újjáélesztésének módjait, azt a sokszínű, gazdag tevékenységet, amellyel a kör hozzájárul Kiszombor pezsgő kulturális életéhez, megtartó erejének és hírnevének növeléséhez. A honismereti kör finom ebéddel vendégelte meg a megyeiek csoportját. A jó hangulatú beszélgetés, ismerkedés, tapasztalatcsere mellett lehetőség nyílt kiszombori helytörténeti kiadványok vásárlására is, a vendégek örömmel vitték magukkal a szép köteteket, éppúgy, mint a határ menti település hagyományápoló módszereinek és kedves közösségének jó hírét.

Az ebéd után az egyesület tagjai különbusszal a magyar-román határ túlsó oldalán, a kiszombori határátelőtől mintegy 3–4 km-re lévő Ócsanádra indultak, ahol a főút mellett álló templomban Szent Gellértnek, a csanádi egyházmegye első püspökének szarkofágját tekintették meg, amelyre az egyesület képviseletében *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna* titkár és tanítványa, *Zeitler Ádám* koszorút helyeztek el. A nagyméretű kőszarkofág ma az Úr asztalaként szolgál a szertartásokon. A tájból több mint 60 méterre kiemelkedő szép templomban *Fodor Ferenc*, a helyi honismereti közösség vezetője tartott ismertetőt a csoportnak az egykori Marosvár, valamint a templom történetéről és a Gellért püspökhöz kapcsolódó legendákról. E település környékéről újkőkori és rézkori régészeti leletek is előkerültek, a rómaiak katonai tábort létesítettek itt. Marosvár néven ismert egykori várát és ortodox templomát valószínűleg Ajtony építtette. 1028-ban Csanád vitéz, aki királyunk seregét vezetve legyőzte Ajtony csapatait, megkapta a várat, amelyet ekkortól Csanádnak neveztek, és az ekkor alapított azonos nevű vármegye központja lett. 1030-tól püspöki székhely a település, Gellért, az első csanádi püspök Szent György tiszteletére székesegyházat építtetett e helyen. Szent Gellért szobra a mai római katolikus templom előtt áll. Később a püspökség mellett káptalan és káptalani iskola is működött itt. A Maros völgyében lejátszódtott jelentős történelmi események Csanádvárat is érintették, 1044-ben itt végeztette ki az ellene lázadó főurat. 1241-ben a tatárok elpusztították a települést, majd 1514-ben Dózsa György serege foglalta el. A XVI. században török uralom alá került, és vára miatt székhely lett. 1723-ban helyreállították a székeskáptalant. Mária Terézia uralkodása idején németek települtek Nagycsanádra. A XVIII. században a püspökséget Szegedre, majd Temesvárra költöztették, a település jelentősége ettől kezdve gyorsan csökkent. A trianoni békeszerződésig Torontál vármegye nagyszentmiklósi járásához tartozott. 1920-ban Romániához csatolták.

Elbúcsúzva Csanád megye egykori központjától, a tőle mindössze 9 km-re fekvő Nagyszentmiklós felé indult a csoport. Nagyszentmiklós mintegy 14 ezer lakosú város. Temes megye nyugati csücskében, az folyó mellett terül el, Temesvártól 64 km-re, közel a magyar határhoz. A kirándulásra készülve, előzetes tájékozódásunk alapján több fontos ismeretet szereztünk a város történetéről. A település a csanádi püspök birtoka volt. Marczali Dózsa püspök 1421-ben nyerte adományként Zsigmond királytól. Lakosai a török hódoltság alatt már nem akarták földesuruknak elismerni a püspököt. A XVII. század első felében Bethlen Gábor erdélyi fejedelem lippai vitézeinek adományozta. Gyakran változtak tulajdonosai. A török kiűzése után, 1718 óta a temesi bánshoz tartozott. 1752-ben 40 német család költözött ide, így keletkezett Németnagyszentmiklós. 1779-ben Torontál vármegyéhez került, majd 1781-ben a gróf Nákó család lett a földesura, mivel Kristóf és Cirill megvásárolták. 1787-ben országos, 1837-ben hetivásárok tartására kapott szabadalmat. A XIX. század végén több mint 10 ezer lakosával Torontál vármegyében – Kikinda, Nagybecskerek és Zombolya után – a negyedik legnagyobb mezővárosnak számított.

Különösen felkeltette érdeklődésünket, hogy a magyar kultúrának és tudománynak milyen sokat adott ez a város híres szülöttei révén. A legjelesebb közülük *Bartók Béla* (1881–1945) világhírű zeneszerző, zongoraművész és folklorista zenetudós, akinek emlékhelyeit leginkább szeretnénk volna megte-

kinteni. De innen származott *Révai Miklós* (1750–1807), korának legnagyobb nyelvtudósa, az első magyar nyelvű lapnak, a *Magyar Hirmondónak* a szerkesztője, 1802-től a pesti egyetem tanára, a nyelvtörténeti módszer úttörője, a magyar helyesírás elméletének kidolgozója, a *Halotti beszéd* első elemzője (1803). Valószínűleg kevesen tudják, hogy *Heim Péter* (1834–1904) mérnök, a magyar posta- és telefonhálózat kiépítője is itt született, akinek fiáról, *Heim Párról* neveztek el a budapesti gyermekkórházat. Egyesületünk makói tagjai különösen örömmel gondoltak arra, hogy eljutnak *Espersit János* (1879–1931) neves makói ügyvédnek, Juhász Gyula legjobb barátjának, József Attila atyai pártfogójának, a Köztársaság Párt egyik alelnökének szülőhelyére. Sajátos kapcsolódás, hogy *Makai Ödön* (1889–1937) ügyvéd, József Attila gyámja és sógora is itt született. *Herman Lipót* (1884–1972) festő, grafikus, *Madarász Emil* (1884–1962) festőművész, *Fenyves Ferenc* (1885–1935) költő, a szabadkai *Bácsmegeyei Napló* főszerkesztője, *Nikodemusz Elli* (1923–1989) műfordító, költő is innen indult művészi kiteljesedése felé.

Széles körben ismert kultúrtörténeti érdekesség, hogy 1799-ben a város határában találták meg az tulajdonított aranykincset, amely jelenleg a bécsi Kunsthistorisches Museumban látható. Az aranyedények a legmagasabb színvonalat képviselik, páratlan régészeti és művészettörténeti jelentőségűek.

Az előzetes megbeszélés szerint Nagyszentmiklóson a Bartók Béla tiszteletére emelt szoborkompozíciónál (*Jecza Péter* alkotása) várta a Csongrád megyei honismerőket *Velcsov Margit* tanárnő, aki örömmel vállalta a magyar csoport vezetését. Autóbuszal először a város széléhez közeli, 1799-ben alapított, a Babeş utca végén ma is álló földműves-iskolához vitte az érdeklődőket, amely fontos szerepet játszott akkor a község életében. Ennek igazgatója volt 1863-tól haláláig a zeneszerző nagypapja, Bartók János (1816–1877), utána pedig fia, a zeneszerző édesapja, id. Bartók Béla (1855–1889) szintén haláláig. Innen a német temetőbe vezetett az út a Bartók család sírjaihoz, majd Margitka megmutatta Bartók Béla feltételezett szülőházának kétnyelvű Bartók emléktábláját, ismertetve a tábla elhelyezésének történetét. Ezt követően egy különleges helyet tekinthet meg a csoport, a város római katolikus templomát, amelyet Nákó Sándor építtetett 1824-ben és Kőszegi László püspök szentelt föl. Előbb az altemplom kriptájában a Nákó-síremlékek között hallhattak a Nákó család történetéről, majd a templomban *Révai Miklós* emléktáblája előtt tisztelegtek a kései utódok, és *Nákó Berta* egy festményére vehettek néhány pillantást messziről a római katolikus templom belsejébe. A település egyik legrégebbi emlékének, a templomkertben álló szobron 1757-es évszám olvasható. A templom bejárata előtti szökőkúttól kezdődik a Nákó-kastély felé vezető, szépen gondozott, padokkal, bokrokkal, virágokkal díszített sétálóutca. Az utca végénél kiszélesedő téren látható az 1893-ban épült városháza.

A tér másik oldalán áll a város legreprezentatívabb épülete, amelyet Nákó Kálmán építtetett 1864-ben. A tornyos *Nákó-kastély* ad otthont a művelődési háznak, és 1981 óta itt van a Bartók-termet is magába foglaló városi múzeum. Sajnos a kastély egykori kincsei csak régi dokumentumokban szerepelnek, pedig a múzeumoknak valóságos múzeuma volt, 5000 kötetes könyvtárral, Cinquecento-oltárral büszkélkedhetett. A szalonban volt *Nákó Kálmánné Bobdai Gyertyánffy Berta* művésznő több festménye és Franz Ádámnak Nákó Kálmánról festett lovas képe. A híres nagyszentmiklósi aranyelet másolatain kívül volt itt Velencéből származó szobor, Nákó Kálmán gróf első afrikai útjáról hozott tróféák, valamint spanyol és olasz mesterek festményei. Két Mária Terézia korabeli és egy XV. századi szekrény és egy ékszerkaszeta, benne Richard Wagner, Liszt Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc, Jókai Mór levelei. A fogadóteremben ezüstből vert ötvös remekek, faragott és berakott régi szekrények, XV. századi festők alkotásainak másolatai, az ebédlőben ó-japán porcelángyűjtemény. S bár mindezekből semmit nem láthattak ma a Csongrád megyei honismerők, mégis megilletődötten nézegették Bartók Béla életének, népzenei gyűjtőmunkájának dokumentumait, hálás örömmel hallgatták Velcsov tanárnő magyarságszeretettől áthatott szavait a Bartók-teremben, magyarázatai nélkül sokkal kevésbé tudták volna értelmezni a látottakat, mert a feliratok csak román nyelvűek. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nemzeti színű szalaggal díszített emlékkoszorúját ebben a teremben helyezték el tiszteletük jeléül Bartók Béla mellé a szobrának posztamentusára a Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Főiskolai Karának koszorúja mellé.

Egyesületünknek a magyar–román határon is átnyúló honismereti programja stílusosan a nagyszentmiklósi *Bartók-élmű* előtt, közös fotók elkészítésével ért véget. Barátságunk és köszönetünk kifejezésül Velcsov Margitkának ajándékoztuk a Csongrád megyei honismereti életet bemutató kötetünket, hogy megismerve munkánkat majd szívesen látogasson meg bennünket. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagjai hálás köszönettel őrzik emlékezetükben ezt a honismeret és a barátság jegyében együtt töltött, élményeket, új ismereteket nyújtó, szép nyárvégi napot.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

Katona Imre néprajzkutatóra emlékeztek Csongrádon

„Örömnappja a magyar népmesekutatásnak, és egyáltalán a magyar néprajztudománynak, hogy végre megjelenik ez a szép mesegyűjtemény.” E szavakkal üdvözölte Voigt Vilmos a legújabb csongrádi mesekötetet, amely *Tengőri Hereberi atyámuram* címmel jelent meg. Egy kisváros életében jelentős, ha kulturális öröksége nem vész el, hanem a következő nemzedékeknek is elérhető. Ezért mérföldkő, hogy a hosszú ideje ismert, de eddig meg nem jelentetett csongrádi gyűjtésű népmesék kötetbe rendezve kerülhettek a nagy nyilvánosság elé. Katona Imre néprajzkutató még egyetemista korában jegyezte le a mesekincset Palásti Annuska csongrádi mesemondótól.

A jeles tudósra emlékeztek a Csongrád Megyei Levéltári Napok rendezvénysorozat keretében 2011. október 3-án a Városháza dísztermében, és itt mutatták be az új kötetet is az érdeklődőknek. Dr. Körösi Tibor a város, dr. Zakar Péter a Csongrád Megyei Önkormányzat nevében köszöntötte a jelenlévőket. Mindketten a szellemi, kulturális kapcsolatrendszer fontosságát emelték ki megnyitójukban. Ezen az emlékülésen került sor az Oltvai Ferenc-díj átadására is, amelyet 2006 óta a megyei levéltári munkatársak szavazatai alapján osztanak ki. Ebben az évben Georgiádes Ildikó részesült az elismerésben.

Az emlékülés első előadójaként *Lábadi Károly* Katona Imre kopácsi gyűjtéseiről beszélt. A gazdag folklórkincset őrző táj befogadta a néprajzkutatót, az emberek szeretettel emlegették őt, szívesen meséltek el elsősorban halászokról szóló történeteiket. A gyűjtőutak eredményességét az elkészült kötetek mutatták.

Voigt Vilmos Katona Imre lejegyzéseit méltatta, hiszen a dialektust is próbálta visszaadni. Kitünő érzeke volt a népnyelv rögzítéséhez, a tagoláshoz, sőt egy sajátos gyorsírási módszert is kifejlesztett, amit csongrádi gyűjtéseiben is használt.

Bereznai Zsuzsanna a lankadni látszó figyelmet a tapasztalt mesemondók módjára újra felcsigázta. Az előadott hazugságmesze megnévtette a jelenlévőket, sőt megidézte az egykori világot, amikor egy ügyes mesélő a történeteivel felkeltette a hallgatóság érdeklődését. Az előadásban szereplő főlegyházi mesekirály, Seress József is elsősorban e mesetípus ismeretéről volt híres.

Kriza Ildikó a múltidézés kapcsán az értékek megmentését hangsúlyozta, ezért ennek a térségnek egy különös és értékes darabja ez a gyűjtemény, amit őrizni, becsülni kell. A kötet illusztrációit is méltatta, mert tökéletesen illeszkednek a mesék világához, szépségükkel a magyar mesegondolkodást képviselik.

Az előadásokat követően Palásti Annuska mesemondó tiszteletére emlékjelet állítottak, majd *Mese-képek-képmesék* címmel a kötetet illusztráló Pál-Dudás Ági rajzait bemutató kiállítás nyílt meg.

A programsorozat folytatásaként október 4-én a „Kincskereső” Óvodában bemutató foglalkozást tartottak. Dr. Némédi Lászlóné és Vincze Sándorné óvodapedagógusok lelkes felkészítő munkájának köszönhetően a gyerekek felszabadultan, örömmel varázolták elő Katona Imre kötetének egyik meséjét, a *Mese az egy tyúkról* címűt. A foglalkozás is bebizonyította, hogy az olvasóvá nevelést minél fiatalabb korban kell elkezdenünk. Kriza Ildikó gondolata itt vált igazán aktuálissá, hiszen a gyakorlat igazolta, hogy „a következő generációnak dolgozunk”.

Postáné Pető Györgyi

A X. Civil Akadémia Bosznia–Hercegovinában

2011. október 13–16. között szervezték meg a X. Civil Akadémiát Bosznia–Hercegovina fővárosában, Szarajevóban. Az akadémia célja a Kárpát-medence legjobban működő magyar civil egyesületeinek tapasztalateseréje a különböző országok magyar civil szervezeteivel. Fontos a szervezetek megismerése, biztatása, támogatása, fennmaradásuk érdekében. Az akadémia főszervezője Romhányi András a Magyar Kollégiumtól. Ezen az akadémián Horvátország, Csehország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Románia magyar civil egyesületeinek képviselői vettek részt. A kárpátaljai kollégát sajnos nem engedték át Szerbia határán, vissza kellett fordulnia. Erdélyből részt vett Balázs-Bécsi Attila és Póka Enikő Szamosújvárról, Egri István Kolozsvárról, Házy-Bakó Eszter Brassóból, dr. Széman Péter és Rózsa Szilágyosmlyórol, Dukrét Géza Nagyváradról.

Bosznia-Hercegovina a Balkán-félszigeten fekszik, Horvátország, Szerbia, Montenegró és az Adriai-tenger határolja. Területe kb. 51 ezer km². Legnagyobb része hegyvidék, a legmagasabb csúcsa a Dinári-hegységben lévő Maglic-csúcs, 2386 méter. Boszniában, a hegyek miatt szárazföldi, sőt hegyvidéki az éghajlat, míg a Dinári-hegyektől délre fekvő Hercegovina inkább mediterrán éghajlatú. Az ország lakosainak száma kb. 3,8 millió. A bosnyákok aránya kb. 44%, a szerbeké 32%, a horvátoké 17%. Hivatalos nyelve a bosnyák, a szerb és a horvát. Az országban békésen megfér egymás mellett a mecset, a keresztény templom és a zsinagóga. A népcsoporthoz tartozás többnyire a valláshoz való tartozást is jelenti egyben: a bosnyákok az iszlám – vagy ahogy ők mondják muszlim –, a szerbek az ortodox, a horvátok a római katolikus vallást követik.

Csütörtök délután érkezünk meg szálláshelyünkre Szarajevó mellé a Vöröskereszt üdülőhelyére, ahol kedvesen fogadtak házigazdáink, Muratovity Irma és Vég Zoltán. Estefelé megismerkedtünk az itt állomásozó NATO-csapatok kötelékébe tartozó magyar katonai kontingens vezetőivel, Gulyás Zoltán dandártábornok vezetésével. Ő egyben az itt állomásozó NATO-csapatok helyettes parancsnoka is. Beszélgetés közben megtudtuk, hogy az itt élő kb. száz magyar nagyon örül a magyar katonáknak, mert így biztonságban érzik magukat, s ezért a lakosság is jobban tiszteli őket. A késő éjszakába nyúló megbeszélésen mindenki beszámolt az előző év eredményeiről, sikereiről és kudarcairól.

Másnap délelőtt a visokoi „Nap Piramisát” néztük meg. A piramis közelében csak a nagy labirintust mutatták meg, amelyet folyamatosan ásnak ki, s talán elvezet a piramis alá, esetleg a piramisba. Itt találtak azokat a nagyméretű kőtömböket, amelyeket, állításuk szerint emberkéz faragott, s egyeseken rovásírást fedeztek fel. Nemrég látott napvilágot az a hír, hogy a „...szénizotópos mérések alapján 34 ezer évesre saccolt híres boszniai Nap Piramisban székely-magyar rovásírással íródott feliratokat talált egy magyar kutató, Szakács Gábor, s már egyértelműen azonosított húsz rovásbetűt is, melyek egy az egyben megegyeznek a manapság általunk is ismert székely ABC jeleinek vonásaival”. Ezeket nekünk is megmutatták. Ezeknek a kőtömböknek állítólag erős pozitív kisugárzásuk van, amelyek hatnak az emberre, s javítják az egészséget. Magát a piramist csak messziről láttuk, úgymond nincs rá idő, hogy megközelítsük. Az volt az érzésünk, nem is akarják közelebből megmutatni. Vajon mi lehet az oka?

Visszatértünk Szarajevóba, ahol az óvárost tekintettük meg, a Bascarsiját, a keleties bazáros városrészt, ahol az évszázados hagyományoknak megfelelően kis műhelyekben dolgoznak a rézművesek, szőnyegszövők, ékszerészek, papucsvarrók, cukrászok, peccenyésütők. Van külön rézművesek és aranyművesek utcája is. A műhelyek előtt kirakva számtalan áru. Itt láthatjuk a Gazi Husrev bég dzsámiját, amely a legnagyobb európai mecset. 1531-ben építették, a kupola 13 méter átmérőjű és 26 méter magas. Nem messze tőle áll a hatalmas méretű római katolikus katedrális. Közeliében találjuk a szintén nagyméretű szerb ortodox templomot, amelyet nemrég felújítottak. Az itteni utcákat a monarchia éveiben építették, számtalan palotával. Sok közöttük a szecessziós épület. Majd eljutottunk annak az utcának a sarkára, ahol az 1914-es merénylet történt, amely kirobbantotta az első világháborút. Itt láthatjuk az eseményt megőrzítő emléktáblát is. Átmentünk a várost átszelő Miljacka folyón épült számtalan híd egyikén. Végignézve a hidak mentén és a jobboldalon sorakozó palotákat, mintha a párizsi Szajnátné látnánk, csak kicsiben. Túloldalt a Cár-dzsámi áll, nagyon díszes udvarral, mögötte érdekes török temetővel. Tovább haladva az utcán, egész közel ide látszik a ferencesek temploma és kolostora. Este a Nedzsariy-i egyetemi otthon dísztermében megnéztük a Szabadság, szerelem című, az 1956-os forradalom emlékére készült magyar filmet, a magyar katonai kontingens szervezésében. Vacsorára finom babgulyást készítettek a katonák.

Szombaton egész napos autóbuzos kiránduláson vettünk részt. Irány Medzsugorje. Végig hegyek között vezetett utunk, csodálatos kilátásokkal. És kitűnő utakon. Szinte bámulatos, hogy egy háború utáni ország ilyen tökéletesen rendbe tette útjait. Pedig óriási szerpentinek, alagutak és völgyhidak követik egymást. Boszniát hatalmas erdőségek borítják, de átjutva Hercegovinába ezek lehúzódnak a folyóvölgyekbe, helyüket átveszik a hatalmas, kopár mészkővonulatok és a mély szurdokvölgyek. A nagyméretű fennsíkokon, a mediterrán éghajlat hatására nagy szőlőültetvények és déligyümölcs ligetek láthatók. E vidék híres borairól. Mondják is, hogy a boszniaiak sörivők, a hercegovinaiak borivők.

Medzsugorje Európa egyik legnagyobb katolikus zarándokhelye. 1981. június 24-től hat fiatalnak minden nap megjelent Szűz Mária. Azóta ez a hely számtalan zarándokot vonz az egész világból. A Szent Jakab plébániatemplom a zarándokok gyülekezésének központi és imahelye, és a Boldogasszony medzsugorjei jelenésekor adott üzenetek megvalósításának helye. Ezután a Buna-forráshoz mentünk, amely az itteniek szerint Európa legnagyobb forrása. Tulajdonképpen ez egy folyó, amely egy nagy barlangnyílásból tör elő. A forrás mellett, a szikla alatt régi dervisalak található, amely a XV–XVI. század fordulóján épült.

Délután Mosztárt néztük meg. A Neretva mindkét oldalán elterülő város mediterrán éghajlatú, szinte nem ismeri a havat. A Neretva négy gyűjtőtavat táplál, négy vízierőművel, ezért a város mellett nagy alumíniumipar fejlődött ki. Mosztár a török uralom idején a civil és katonai tisztségviselők és méltóságok központja volt. Az ekkor kialakult török városrészt néztük meg, amely a turisták ezreit vonzza ide. A Neretván átívelő csodálatos híd, a Stari most – Régi híd – mellett bazár alakult ki, néhány toronnyal, kapuval, dzsámival, étteremmel és sok iparos műhellyel. A Régi híd 1566-ban épült, fesztávja 28,70 m és csak egy kö-boltíve van. Magassága a nyári vízállástól számítva 21 m. A híd kváderkövekből épült, amelyek vaskampókkal vannak összekötve és ólommal kiöntve. A török építészet e remekművét festette meg Csontváry Kosztka Tivadar is, aki többször megfordult ezen a csodálatos tájon. Sajnos a háború alatt ezt is lerombolták, de 2004-ben, nemzetközi összefogással és hathatós magyar segítséggel újraépítették.

Estére érkezünk vissza szálláshelyünkre. Vacsora után tartottuk a kiértékelő ülést. A civil akadémiák sorában talán ez volt a legérdekesebb, legizgalmasabb, leglátványosabb rendezvény. Házigazdáink révén egy valóban különleges országgal és néppel ismerkedhettünk meg, ahol alig másfél évtizeddel ezelőtt, az egykori Jugoszlávia széthullásakor – a délszláv népek közötti etnikai-vallási színezetű testvérháború során – a Balkán legvéresebb és legpusztítóbb harcait vívta egymás ellen az ortodox szerb, a katolikus horvát és a muszlim bosnyák. A pusztítás jelképévé Sarajevo három és fél éven át tartó ostroma vált, amikor is a világtól és a segítségtől elzárt város főként bosnyák lakói ember feletti szívósságról, összetartásról és makacs akaratéről tettek tanúbizonyságot. Az újjászülető város ma ugyanaz a történelmi szerepét igyekszik betölteni, mint korábban, az itt élő népek és vallások békés befogadójaként.

Dukrét Géza

A svájci–magyar barátság építése

A budapesti Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Könyvtárában 2011. november 30-án délután került sor az *Ismerős művek elfeledett alkotója: Horvay János (Pécs, 1874 – Budapest, 1944)* című kiadvány bemutatójára, melyet a Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület adott ki a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, Kriston Vízi József és Millisits Máté szerkesztésében. A könyvbemutató háziasszonya, Fogarasi Zsuzsa művészettörténész, a kecskeméti Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumának igazgatója köszöntötte a vendégeket s kérte fel Varga Lászlót, az egyházkerület nyugalmazott lelkészi főjegyzőjét, országgyűlési képviselőt bevezetőjének megtartására. A főtiszteletű úr meghatottan említette fel a jó emlékezetű Budai Gergely professzorának beavató szavait 1954-ből: „Nézzék, csak kérem, ezt a műalkotást úgy kell nézni, hogy Horvay 1908-ban egyetlen magyarként ezzel a művel pályázott a genfi Reformáció Emlékművének megvalósítására, s hogy a svájciak szívét igazán ez nyerte meg a legjobban.” Így mutatta s mutatja be az elődök nyomán ma is bármelyik vendégnek a Ráday utca 28. szám alatti egyházkerületi székházban található Horvay-alkotást kedves házigazdánk. Köszöntve az egybegyűlteket, közöttük a bemutatásra kerülő könyv szerzőit és szerkesztőit, elmondta vágyát: „vajha az elkövetkezőekben elkészülhetne, s felállításra kerülhetne e szobor nagyméretű változata Kecskemét főterén, az Újkollégium előtt!”

Fogarasi Zsuzsa bemutatta azt a Herenden készült, hófehér máz alól csillogó Krisztus-szobrot is, melyet – mint református leány, hasonlóan további rokongyermekekhez – a családi tradícióknak megfelelően keresztanyjától a konfirmáció emlékére kapott. Ez a kecskeméti (és Duna-Tisza közí) református polgárcsaládok körében meggyökerezett divat is jelzi, hogy az alkotói és hitbéli üzenet őszintesége hitelesíti igazán egy-egy szimbólum megszólító erejét. Emlékezett arra is, hogy évekkal ezelőtt a Magyar Naiv Művészek Múzeumának egyik falusi enteriőrjében együtt láttatta az alkotó Szent István, Rákóczi, Kossuth és Kálvin alakját.

Ehhez kapcsolódott Szacsavay Éva (Ravaszi László püspök unokája) néprajzkutató is, aki ezúttal hangot adott abbéli örömének, hogy a magyar protestáns Kossuth-kultusz tárgyi ikonográfiáját egy, a kötetünkbe szánt tanulmánya révén össze tudta kötni a szóbeli költészet és a mindennapi viselkedés és mentalitás-rendszerek érzékeny vizsgálatával. Elmondta, hogy az 1948-ban elődeink által kezdeményezett és igen hatalmas anyaggazdagsággal járó történelmi emlék-hagyománykutatásból ma is bőven meríthetünk, s a szaktudomány saját és többi diszciplinával való együttes szemelődése a mindennapok magyar és pl. német keresztény izlésvilágát, mentalitását kiválóan jelenítik meg. Kálvin alakja és hitbéli üzenete így szervesül a hétköznapi társadalmi élet és változásban lévő – nem csak városi közösség – izlésvilá-

gával. A Horvay-kutatás mellett e szándékot testesíti meg a nemrég megjelent *Pócsmegyer* kötet, amelynek mikro-társadalmi komplex vizsgálatában is ezek a reagálások nyilvánulnak meg. S a nemrégiben zajlott *Csók István-konferencia* ugyancsak jó példája a kibocsátó közeg és összetett élményvilág – alkotást létrehozó impulzusok – az alkotó és a vissza- vagy befogadó, mozgó közeg(ek) világának újszerű vagy éppen eredendően valós és igazi megközelítésére.

Kriston Vizi József a kötet megszületésének előzményeiről szólt, visszanyúlva egyrészt a Horvay-féle emblemikus és máig sokat vitatott *Kossuth-szoborcsoport* alakulástörténetéhez, az önálló Horvay-kutatáshoz (lásd Kardhordó Kálmán 2002-es írásait a pécsi Hetedhéthatar folyóirat hasábjain), a sajátos módon éppen a *Batthyány-emlékvén* által generált újabb, a nemzeti és a történelmi emlékhelyek kérdéskörében előtérbe került feltáró munkához. Mindaz, amely még mindig kevés kivételként, de nagyszerűen különféle szakterületek egymáshoz önzetlenül és nyitottan kapcsolódó egyéneit és közösségeit vonta be egy közös, nem szorosra font hálóba. Itt emlékezett meg a Kegyeleti Múzeum nemrég elhunyt igazgatójára, Hargittai Emil művelődéstörténészre, aki a sirkerti muzeológus és alkotóművészet egyik virtuózját látta és láttatta Horvayban. A dombóvári néprajzkutató muzeológus örömmel számolt be arról, hogy a kötet megjelenését követően a Horvay-életmű olyan szegmensei is feltárulnak végre, mint az alkotó – elviekben és csak igen töredékesen ismert – szuverén kisplasztikai munkásságának tárgyi bizonyítékai, melyből közelesen, először Dombóváron készítenek kiállítást. Egy újabb kötet pedig már Horvay összes – korábban állott s ma is látható – köztéri alkotásainak teljes kataszterét mutatná be kárpát-medencei viszonylatban. Friss, aznap élményét is megosztotta még: néhány órával azelőtt, az itt is jelenlévő Patay Vilmos országgyűlési képviselő segítségével a Vidékfejlesztési Minisztérium Kossuth téri épületének első – miniszteri – szintjén fényképeket készíthetett Horvay nagyméretű alkotásáról, amely az első világháború során elesett tisztviselőknek állít emléket. Az öntöde szignója is kivehető: *Krausz Ferenc (1876–1935)* műhelyében készült ez a nagyszerű alkotás, melyre Horvay János testvérének, Frigyesnek a leszármazói hívták fel a figyelmet. S itt jelentette be a Dombóvári Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, hogy néhai dr. Szepesváry Pál budapesti főtanácsos hagyatékából, az örökösök jóváhagyásával Ferenczi Zoltánné sz. Herzog Emőke két Horvay-plasztikát ajándékozott a Dombóvári Városszépítők gondozta helyi örökség-tárnak!

Millisits Máté művelődés- és művészettörténész beszélt először parlamenti képviselők előtt arról a régóta dédelgetett gondolatáról, hogy Kálvin halálának 450. évfordulóján *2014 a magyar-svájci kapcsolatok éve legyen*. Mindezt több érvel támasztotta alá: pl. Horvaynak a Genfi Reformáció Emlékműve pályázatra annak idején benyújtott alkotása körül sok a „legenda” és van még tisztázandó kérdés, amit csak a közös kutatás segíthet elő. Ez tisztázhatja többek között azt, hogy valójában milyen hivatalos helyezést s méltatást is kapott Horvay alkotása? Hogyan nézett ki az a kisméretű sokszorosított Krisztus-alak, amely Svájcban is nagy közkeveltségnek örvendett az 1910-es évek fordulóján? Itt, a Ráday utcai épületben végül is a pályaműnek melyik változatát láthatjuk a két különböző, 1913-ban a Nemzeti Szalon kiállításán bemutatottak közül? Mivel a jelenleg Budapesten található s a nagy Kálvin-kiállításban (2009–2010, BTM) helyet kapott bronzszobor hátoldalán is vannak alakok, figurák (reformátorok és katonák), így kérdéses, hogy ennek makettje került-e ki Svájcba, hiszen az emlékmű eredeti helyszíne, a genfi városfal síkja ezt nem teszi indokolttá. Mennyi kérdés, amely további kutakodásra vár!

A meghívóban is szereplő, s a Ráday Gyűjtemény előcsarnokának jobb oldalán lévő Horvay féldomborművön látható *Claparède Sándor* és magyar, közelebről hódmezővásárhelyi illetőségű felesége szintén nagy szerepet játszott a magyar-svájci kapcsolatokban, hazánknak még Trianon előtti pozitív megítélésében, s feltehetőleg a „Kálvin-pályázat” hírére is ők népszerűsítették. S még Hódmezővásárhely és közvetve Horvay, egy korabeli hetilap közli azt a hirdetést, amelyben egy vásárhelyi szabó büszkén hirdeti termékeit, melyeket pl. az 1928-as New York-i Kossuth-szobor (Horvay alkotás!) avatásán résztvevő amerikai református lelkészek új ünnepi palástjainak külhoni di-

Horvay féldomborműve a Ráday Gyűjtemény előcsarnokában (Kriston-Vizi József felvétele)

esére is kellően igazolt. S mondandóját még két adalékkal zárta az ifjú kutató: a Református Figyelő 1929-es évfolyamának november 2-i számában Szabó Imre, fásori lelképásztor, későbbi református esperes értekezik cikkében a korabeli kortárs és megelőző évtizedek síremlék-állítási, majd szobrászattá terebélyesedett élő-kultuszának divatjáról s Krisztus alakjának – általa – méltatlannak aposztrofált terjedő szokásához. S szintén aznapi friss felfedezése: a Horvaynak is számos alkotását megvalósító öntőde tulajdonosa, Krausz Ferenc síremlékét fedezte fel számunkra, mely rendhagyó módon alumíniumból készült!

A meglepetések sorát gazdagította Molnár Imre Ferenczy Noémi-díjas börműves iparművész, aki a jelenlévők gyönyörűségére bemutatta azt a díszes (bőrborítású) mappát, melyet Horvay János tiszteletere készített K. A. monogrammal egy művésztárs, és amely a Magyar Festők, Szobrászok, Képző- és Iparművészek Szövetsége tagjainak aláírásával köszönti a Mestert 1927. november 6-án, azaz a Parlament előtti tér északi sávjában leleplezett Kossuth-szoborcsoport ünnepélyes avatásának napján!

Az estebe hajló órák vége felé Millisits Máté művészet- és művelődéstörténész tartott rendhagyó tárlatvezetést a már említett *Claparède-emléktábla* és a hazatért bronz *Reformáció/Kálvin Emlékmű* előtt. A jelenlévők ezúton is megköszönték a házigazdák, s jelesen Berecz Agnes gyűjteményvezető és munkatársainak meghitt és figyelmes vendéglátását, mely során finom kecskeméti aprósütemény és a Dombó-Coop hálózatába tartozó Sütész Kft. Horvay-kalácsa is szerepelt a tálcákon.

Kriston Vízi József

Emlékezés a száz éve született Rác Valira

A Somogy megyei Göllében született a XX. század nagy sanzonénekeseként és színészként is ismert Rác Vali, aki az 1930-as évek végén, a 40-es évek közepén állt a csúcson. Rác Ferenc és Sohonyai Gizella egyetlen gyermeke 1911. december 25-én, karácsonykor látta meg a napvilágot. A család elmondása szerint az édesapát az éjféle miséről hazatérve már várta a kis Valika. Édesapja Fekete Árpád kántortanítói székét foglalhatta el 1910-ben, miután a család Kaposvárra költözött. A regölyi születésű Rác Ferenc mellett döntött az akkori göllei képviselőtestület, mondván, hogy a jelöltek közül „neki van a legszébb hangja”. Köztudott, hogy a falusi tanítók kántori teendőket is ellátták. Rác Ferenc 38 évig oktatott, és ami fontos, nevelte is a göllei parasztyermekeket.

Rác Vali az elemi iskolát szülőfalujában végezte, majd Kaposvárra iratták be a Katolikus Gimnáziumba, ahol érettségizett. Ezután Budapestre került. Nem sokkal az érettségi után, a mezosoprán hangjának köszönhetően, kisebb filmszerepeket kapott. 1932-ben végezte el a Liszt Ferenc Zeneakadémiát. A következő két esztendőben a Városi és a Magyar Színházban játszott, majd 1936-tól a Teréz körüti Szinpadon is énekelt. Színészi adottságai is kiválóak voltak. Különösen sikeres volt az ifjabb Strauss Denevér c. operettjében, amelyben Orlovsky herceget alakította, és az Offenbach Orfeusz az alvilágban c. dalművében, ahol Orfeuszt játszotta. Összesen huszonkét filmben szerepelt, amelyek közül az 1941-ben készült *Magdolna* és az 1943-ban forgatott *Majális* című filmek a legemlékezetesebbek. Készült vele zenés rövidfilm is, *Cigarettafüst* címmel.

De az tagadhatatlan tény, hogy az igazi műfaja a sanzon volt. A II. világháború idején ő volt a keleti fronton harcoló magyar katonák kedvence. 1944-ben zsidó barátait és katonaszökevényeket is rejtgetett elegáns villájának pincéjében. E tevékenységéért letartóztatták és fogva tartották. Segítői közbenjárására megmenekült, a bujtatott zsidókkal együtt. 1945 után a Royal Revüszínház, a Medgyaszay Szín-

ház, majd a Kamara Varieté tagja volt. Több önálló estet tartott a Zeneakadémián és a Vigadóban. 1946-ban kötött házasságot az író, újságíró Halász Péterrel. Fiúk, Valér 1950-ben született, majd 1952-ben megszületett lányuk, Mónika. 1956-ban a család elhagyta az országot és az Egyesült Államokba menekült. Előbb New Yorkban, majd Londonban éltek, 1975-ben pedig Münchenben telepedtek le. Ezután már nem lépett többé színpadra. Férje ekkor a Szabad Európa Rádióknak dolgozott. Fiuk a mai napig is Münchenben, leányuk, Mónika Londonban él, ahol újságíróként dolgozik, Monica Porterként vált elismert újságíróvá.

Rácز Vali a nyolcvanas évek végétől rendszeresen ellátogatott szülőfalujába, Göllébe. Szülei földi maradványait is hazaszállíttatta a falu temetőjébe. 1989-ben restauráltatta a Szent Vendel kápolnát. Ekkor a kis kápolna kívül-belül megszüpült. A szentélyben lévő Szent Vendel freskót a müncheni Gisela Oberbeck restaurálta. Ekkor találkoztam először Vali nénivel, mely találkozás nagy örömmre szolgált. Elmondta, hogy a helyi plébániának adományozta édesapja nagyméretű festményét. Jelentős pénzüsszeggel járult hozzá az I. és II. világháborús emlékmű megvalósulásához. Az első találkozásunk alkalmával a következőket mondta nekem: „Számomra Gölle sok mindent jelent. Most kint élek Münchenben, de ha azt mondom, hazamegyek, akkor mindig egy kis somogyi falura, Göllére gondolok.” 1990-ben ismét találkozhattam Vali nénivel, akinek pár levelét is őrzöm. 1990. május 27-én adták át a Fekete István Emlékházban kiállított adományait, amelynek berendezésében a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága is segített. Az egyik teremben édesapjára emlékezve egy iskolatörténeti kiállítás kapott helyet, a második teremben pedig Rácз Vali személyes tárgyai, jelmezei, újságcikkei, plakátjai, ékszerei.

Jómagam olyan embernek ismertem meg, aki nem felejtette el a múltat, hogy honnét indult bejárni a világot, Londont, Münchent, – mégis Göllét tartotta szülőföldjének, ahol fáról szedett cseresznyét, forrásból ivott vizet és tudta milyen a föld illata. De megtanulta a Teremtőt is tisztelni és szeretni, mert hitét nem adta fel soha. Akkor azt is elmondta nekem, hogy ő is itt kíván végső nyughelyet találni, a göllei emberek között. 1991 szeptemberében a zsidó nemzet legnagyobb háláját kifejezve, az „Igazságos a Nemzetek Között” címet adományozta Rácз Valinak Jeruzsálemben.

Münchenben halt meg 1997. február 12-én. Hamvait a szülői kriptában helyezték örök nyugalomra. Ő is ott pihen a Szent Vendel kápolna szomszédságában, ahol mindig láthatunk virágokat, gyertyákat és mécseseket, mert a gölleiek és az elszármazottak büszkék a település nagy szülőiteire.

Bodó Imre

Rácз Vali és leánya, Mónika a göllei Fekete István Múzeumban berendezett emlékszobában

Pataky András kettős kitüntése

Sokunk nagy öröme, Pataky András hely- és régiótörténész, jó barátunk, Belső-Drávaszög évtizedek óta fáradszón kutatója, a kopácsi „mindenki Tanító bácsija”, röviddel egymás után két méltó és megérdemelt kitüntetésben részesült. 2011. március 11-én elismerő oklevelet adományozott neki Pécssett a Határon Túli Magyarorsáért Alapítvány, amikor is a Magyar Kultúra Napján a MESZ Életmű-díjában részesült. A díjat egészségi állapota miatt Siklóson élő unokája, Pataky Vera vette át. Nemzeti ünnepünk előestéjén, 2011. augusztus 19-én vehette át második kitüntetését a Parlament Delegációs Termében Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettestől és Répás Zsuzsanna helyettes államtitkár-

tól, a Magyarország miniszterelnöke által adományozott *Kisebbségéért Díj Külhoni Magyaráért* tagozat kitüntetését, a díjjal járó emlékplakettet és oklevelet. „Nagy dolog az Országházba menni, különösen akkor, ha az embert hívják. Nagyon nagy elismerés ez számomra” – mondta Micheli Tündének, a horvátországi Magyar Képes Újság szerkesztőjének a díjátadó után. Semjén Zsolt beszédében hangsúlyozta: minden nemzet egyszeri és megismételhetetlen érték, ezért saját kultúránk, nyelvünk és történelmünk megőrzése nem csupán saját nemzetünk, hanem az egyetemes emberiség érdeke is. A magyar kormány kötelességének tartja, hogy azokat, akik ezt az értékmegtartást, őrzést és kutatást vállalják, a mai kitüntetéssel elismerje. Megköszönte a díjazottak nemzetmegtartó szolgálatát és azt a munkát, amivel nem csupán a saját közösségüknek adnak példát, hanem az egész magyarságnak.

Mindez Pataky András esetében a Drávaszög magyarságának megmaradásáért folytatott céltudatos tevékenység. Több évtizedes áldozatos oktató-nevelő munkája, valamint a drávaszögi települések történetének és népi életének feltárása és megőrkítése érdekében végzett maradandó alkotás. Ma is kitartóan dolgozik Belső-Drávaszög értékeinek megmentésén: a 2004-ben megjelent, terjedelemre is tiszteletet parancsoló kötete (*Délkelet-Baranya a földrajzi nevek tükrében*) után most a néprajzi csoport nyelvjárási feltérképezésén munkálkodik. Rég megkezdett gyűjtőmunkájának eredményeként elkészülő fejezeteit sorra jelenteti meg a Magyar Képes Újság számaiban. Mint ebből is kiviláglik, a maroknyi, egyre fogyó horvátországi magyarság megbecsüli és szeretettel veszi körül nagyszerű kutatóját.

Pataky András Vörösmarton született 1932. január 1-jén. A tanítóképzőt Újvidéken végezte, majd friss diplomájával 1953-tól szülőfalujában tanított. 1955-től 1960-ig, a kopácsi iskolában, majd annak megszűnése után 1988-ig, nyugdíjazásáig a közeli Laskón töltötte a gyermekek fejébe a tudást és a szülőföldhöz való ragaszkodást. Közben gyűjtötte anyagát későbbi dolgozataihoz, könyveihez. Érdeklődési köre eleinte környezetének vízi életére, hiedelemvilágára irányult. 1960-ban jelent meg a *Drávaszög vízi élete* c. írása a Magyar Képes Újságban. 200 fölötti a kisebb-nagyobb cikkeinek, tanulmányainak a száma, amely az egykori Jugoszláviában, Magyarországon, majd Horvátországban jelentek meg. 1964-ben a Janus Pannonius Múzeum Évkönyve közölte *kopácsi népmeséit*. 1974-ben Szabadkán jelent meg a *Kopácsi vejsze* c. munkája. 1975-ben Katona Imrével közösen adta ki a *Kopácsi népballadák* c. kötetet Újvidéken. 1992-ben jelent meg Eszéken a *Baranya titkokat rejtető földrajzi nevei* c. könyve. Mindezeket kívül több írása jelent és jelenik meg a Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiban, a Csúzai Füzetekben, a Honismeretben, Alsó-Baranya Református Kalendáriumában. És mindezek között 1997-ben, a délszláv háború borzalmai között, már siklósi menekültként írta meg legnagyobb könyvét, *Rettegő türelem* címen.

Akkor, aki csak tehetett, menekült a Drávaszögből. Volt mi elől. Ő maradt. Tudta, érezte, nagy szükség van rá. Tartotta a lelket az otthon-maradottakban. Temette az elmenekült lelkészek helyett három felekezet halottait: a szerb katonatiszt feleségét éppúgy, mint honfitársait. Aztán, a második kopácsi szerb vérengzés után – az embervér az utcán folyt – úgy érezte, tennie kell, ha nem akarja végignézni népe pusztulását. Kerülő utakon, amit csak a határon élők ismernek, átjött Magyarországra és a legfelső fórumokon kiáltott az ő kis népe életéért, az azonnali beavatkozásért. Aztán a háború végéig már nem is mehetett haza. „Itthon” maradt, velünk. Kihasznlta a magyarországi kutatási lehetőségeket, levéltárak, könyvtárak szívesen látott kutatója lett és írt, írt vókányi magányában. Mert Vókány községben, pár km-re Siklóstól, húzta meg magát „Gyüttment”-tel, a hozzászegődött kiskutyával.

Itt íródott és itt jelent meg könyve a borzalmakról, a magyarság mérhetetlen szenvedéseiről. A Siklósi Művelődési Házban volt a könyvbemutatója. Zsúfolásig telt ház előtt mondta el szavait dr. Simor Ferenc akkori alpolgármester, mert Andrásunk nem akart szólni: „*En megírtam. Nekem az elég.*” A Honismereti Szövetség 2006-ban adományozta neki legmagasabb elismerését, a Bél Mátyás díjat. A „mi néprajzkutatóknak”, ahogy Micheli Tünde főszerkesztő-asszony nagy szeretettel nevezte. Ezt kívánjuk neki mi is: sok-sok szeretettel vegyék körül és becsüljék meg Pataky Andrást, aki példamutató módon pazarolta és pazarolja egész életét maroknyi népe szolgálatára. Áldja meg további életútját is a Teremtő, aki eddig is óvta, vezette, irányította szolgáló életét.

Simor Ferenccé Bokody Éva

Köszöntő sorok Gelencsér Józsefnek

Harminc esztendeje, 1981-ben ismertem meg a 60. születésnapját ebben az esztendőben ünneplő Gelencsér Józsefet, akit az akkor szerveződő Káli-medence történeti és néprajzi kutatásának munkatársai közé hívtam meg. A munkakapcsolatból barátság lett, sőt, családi baráti kapcsolat, amelyet az élet nagy ajándékának tartok, és amelynek során nemcsak figyelemmel kísérhettem az Ünneplő néprajzi vizsgálatait, hanem tanulhattam is Tőle, mégpedig a paraszti társadalom teljes életének feltárására való törekvést. Hiszen a jogélet, jogszokások meghatározó keretet adtak a mindennapi életnek, amelyek fontosságára ráirányította a figyelmünket. Gelencsér József a Fejér megyei Sárkeresztiesen született 1951-ben. Iskoláit itt és Székesfehérvárott végezte, majd Pécsen folytatta jogi tanulmányait. Gimnazistaként néprajzi pályamunkákat készített, vetélkedőkön vett részt és már akkor szép sikereket ért el. Tárkány-Szücs Ernő kutatásai fordították figyelmét a népi jogélet, jogszokások felé, amely területen kiemelkedő jelentőségűt alkotott, ráirányítva a néprajzosok figyelmét a kismemesi és paraszti társadalom jogi keretek közötti működésére. Sok esetben egészen új oldalát ismertette meg e társadalomnak, amelyeket vizsgálva az élet teljességének feltárására törekedett úgy, hogy a kapcsolatok rendszerét, a mindennapi életnek, a társadalmi érintkezésnek a sajátosságait a jogélet-jogszokások oldaláról megközelítve elemezte.

A népi jogélet-jogszokások vizsgálatában úttörő tevékenységet végzett, amit különösen megtapasztalhattunk munkatársaink a Káli-medence nyolc falujának összetett társadalomszerkezetű közösségeinek jellemzőit kutatva, elemezve. Nem véletlen, hogy 1985-ben addigi munkásságát a Magyar Néprajzi Társaság Sebestyén Emlékéremmel ismerte el. Közel ötszáz publikációjának döntő részét néprajzi és népi jogélettel, jogtörténettel kapcsolatos írások teszik ki. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a Székesfehérvár Palota-város életének sajátosságait, tárgyi kultúráját feltáró-feldolgozó munkáinak sora, továbbá a Fejér megyei népszokások vizsgálatának eredményeként megszületett, Lukács László székesfehérvári néprajzkutatóval közösen megírt monográfiája sem, hogy csak a legkiemelkedőbbekről szóljak. Említhetnék még családtörténeti vizsgálatait vagy a népművészetre irányuló elemzéseit, amelyek szintén figyelmet érdemlőek.

Ugyanakkor teljes meggyőződéssel elmondható, hogy nincs a népi jogéletnek olyan területe, amelyet ne kutatott volna, amelyek ne lennének maradandó alkotások. Amennyiben csak felsorolni kívánjuk őket, már az is tekintélyes számadatot jelent. Vizsgálatai, feldolgozásai monografikus igényűek, rendkívül adatgazdagok és a recens adatmennyiségen túl a levéltári források adatait sem nélkülözik, sőt többnyire bővelkednek bennük. Végig tekintve az Ünneplő eddigi munkásságán, csak felsorolásként is imponáló mindaz, amit vizsgált és feldolgozott. Így a közbirtokosságok, az erdőközösségek, a határjelek, a velük kapcsolatos határviták, a falutörvények, valamint a vásárjog, a vásárjog adományozásának típusai, indítékai és mindezek változásai, de foglalkozott magukkal a vásárokkal is, gazdag levéltári forrásokot keresve, találva meg hozzájuk. Széleskörű, alapos kutatással tárta fel az öröklési jog, a házassági és családjog, továbbá a munkajog területeinek jellegzetességeit, az idők során bekövetkező változásait, így az öröklési szokásokat, az öröklés rendjét, a házassági szerződések jellemzőit, a móringólast és móringlevelek általános valamint megkülönböztető sajátosságait, az árvak és özvegyek helyzetét, jogait a családban, a rokonságban, valamint a faluközösségekben, a gyermekmunka helyét a családban, a közösségekben, továbbá a ledolgozások munkák összefüggésrendszerét.

Rendkívül fontosak a közösség életében az erkölcsi kihágások megtorlására megszületett büntetések, amelyeknek feltárása, elemzése kutatásainak egyik különösen figyelmet érdemlő területe, főleg, ha összevetjük a mai ijesztően megromlott állapotokkal. A megszégyenítő büntetések, a szégyenke és a szégyenpad megléte, használata, a jogos megtorlásként alkalmazott népitélet nagy történeti múltra tekint vissza, amelyet rendkívüli alaposítással és igényességgel tárt fel. Legfrissebb kutatásai között kell megemlítenünk a kölcsönre és kamatra vonatkozó vizsgálatait, feldolgozásait, amelyeknek aktualitásához nem fér kétség. Imponálóan gazdag adatokkal illusztrálta a kismemesi múlt emlékeire vonatkozó elemzését, továbbá ezeknek továbbélését a gondolkodásban, a viselkedésben és a tárgyi kultúrában (levelesládák, iratanyag, pecsétek, címerek, fényképek).

Mindezeket túl elmondható, hogy a néprajz más területeire vonatkozó feldolgozásai is jogtörténeti háttérbe ágyazottak, nem nélkülözik a jogi vonatkozásokat, amelyek átszöttek a mindennapokat, az élet minden területét, ahogy erre az Ünneplő rávilágított. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy munkái művelődéstörténeti adatokban ugyancsak gazdagok, nem nélkülözik az irodalmi párhuzamokat, amelyek az igényességét, rendkívüli tájékozottságát és ismereteinek, tárgyi tudásának különös gazdagságát bizonyítják. Kiváló kutatói tulajdonságai, amelyeket az említettekben túl az érzékenység, az alaposság, a

jogászai precizitás, az összehasonlító elemzésre való törekvés, a lelkiismeretes adatgyűjtés jellemez, írásait pedig a körültekintő megfogalmazás, az érthető, élvezetes stílus. Olyan közösségből jött Gelencsér József, amelyben útravalóként lelki és vele összekapcsolódva nyelvi gazdagságot kapott, amely minden munkájában megragadható. Ezekkel függenek össze emberi tulajdonságai, amelyek azonban nemcsak életének, hanem kutatói munkásságának, de a köz szolgálatában végzett tevékenységének is egyaránt meghatározói. Kutatói, vezetői, tanári (címzetes egyetemi docens) munkájának jellemzői ezekből következnek, amelyek a megbízhatóságot, a lelkiismeretességet, a kiváló kapcsolatteremtő képességet, a beszélgetőpartnerek iránti tiszteletet, az empátiát és a segítőkészséget, az őszinte, érdek nélküli barátságot, de nem utolsósorban a szerénységet jelentik. Ezeket a felmenőtől örökségként kapott kitünő tulajdonságait a legmagasabb beosztásában is megőrizte, nem vonakodva semmilyen munkától. Jellemző az ünnepletre, amit a Zsoltárost idézve mondhatunk:

*„Bölcsen beszél az igaznak a szája,
és a nyelve igazat mond” (Zsolt. 37:30.)*

Szívből kívánunk erőt, egészséget, további örömtel munkás napokat, kutatásai maradéktalan feldolgozását, az elkövetkező évtizedekben a magyar népi jogélet monográfiájának közreadását, amely folytatása és kiegészítése lesz Tárkány-Szücs Ernő munkásságának! Köszönettel tartozunk az Ünneplét házastársának, Matovicz Mária bírónőnek, aki mind a kutatáshoz, mind a feldolgozásokhoz nyugodt, szeretetteljes környezetet biztosított, segítségét nyújtva mindenben. Kívánunk Mindkettőjüknek gyarapodó lélekszámú családot, a szülői örömök után a nagyszülői örömök megismerését, lelket gazdagító erejét!

S. Lackovits Emőke

In memoriam

Herczeg Mihály emlékére

Pótolhatatlan veszteség érte a hódmezővásárhelyi művelődést és közéletet: életének nyolcvanötödik évében, 2011. augusztus 21-én váratlanul elhunyt Herczeg Mihály helytörténész, nyugalmazott levéltárvezető, a Szeremlei Társaság alapító elnöke, a legújabb kori vásárhelyi helytörténetírás meghatározó személyisége. A hozzá érkező felkéréseknek, megkereséseknek mindig igyekezett eleget tenni. Szerénységével, közvetlen és udvarias modorával számos barátot, tisztelt szerzett Vásárhelyen és megyéserte is.

Herczeg Mihály, annak ellenére, hogy Békéssámsón községben született 1926. szeptember 18-án, vásárhelyinek számított, hiszen élete jó részét ebben a városban töltötte. A Bethlen Gábor Református Gimnáziumban tett érettségit követően biológia–földrajz–gyakorlati szakos tanári oklevelet szerzett, utána negyedszázadon keresztül pedagógusként dolgozott, kül-, majd belterületen, több száz gyermeknek adta át az alapvető ismereteket és készségeket. 1976-ban a Hódmezővásárhelyi Fiókleveletár munkatársává, később vezetőjévé nevezték ki. Ez az időpont fordulaton tekinthető a vásárhelyi helytörténetírás történetében is, mert ettől kezdve nagyobb számban látnak napvilágot értékes, forrásként bátran használható munkák. 1976-ot követően bekapcsolódott a megyei honismereti mozgalomba: rendszeresen küldött tanulmányokat a Csongrád Megyei Honismereti Bizottság folyóiratába, valamint előadóként is közreműködött az egyesület rendezvényein.

Miska bácsit szinte minden érdekelte Hódmezővásárhely történetével, történeti földrajzával és néprajzával kapcsolatban. 1958-ban elkészült főiskolai szakdolgozata, melyet Hódmezővásárhely gazdaságföldrajzáról írt, már a rá jellemző alaposággal, szakmai igényességgel készült el. Könyveit jelentek meg a vásárhelyi Károlyi-uradalom történetéről, a pálinkafőzésről, a helyi paraszttételekről. Közreműködött a várostörténeti monográfia kötetében is. Közreadta a vásárhelyi levélték második világháborús kálváriájáról szóló kötetet. Ez utóbbi, valamint a koalíciós idők tárgyaló művei azért is értékesek, mert a szerző az események közvetlen szemtanúja volt. Emellett közel kétszáz tanulmány és cikk bizonyítja szerzőjének sokoldalú érdeklődését.

Nemcsak Vásárhelyről, hanem a régió más településéről, így szülőfalujáról is publikált tanulmányokat. Legtöbb írásáról elmondható, hogy maradandó értéket képvisel, másrészt haszonnal forgatják a helytörténet iránt érdeklődők. Munkásságát a város többször is elismerte: 1992-ben Pro Urbe-díjjal,

1997-ben Péczely-díjjal, végül – egy évtizeddel ezelőtt – megkapta a Hódmezővásárhely megyei jogú város díszpolgára kitüntető címet. Levéltárosi, valamint honismereti tevékenységéért 2006-ban elsőként érdemelte ki a Csongrád megyei levéltári hálózat elismerését, az Oltvai Ferenc-díjat.

Miska bácsi nyugdíjasként sem pihent: ezt jelzi, hogy a kommunista rendszer – amelyet sohasem tudott teljesen elfogadni – bukása utáni első szabad helyhatósági választásokon szűkebb pátriája, Susán képviselőjévé választotta. 1994-ben újból Miska bácsi kapta a legtöbb szavazatot. Képviselői munkáját a nyolc év alatt közmegelégedésre végezte. Szívesen járt a megyei levéltári hálózat rendezvényeire, az évenként megtartott Levéltári Napok előadásaira. Vásárhelyen kívül még megfordult Szegeden és Makón. Többször előadást is vállalt. Az idei esztendő tavaszán részt vett kollégáknak, Varsányi Attilának a vásárhelyi főispánság történetéről írt, hiánypótló doktori értekezésének védésén is. Kevés szabadidejében a kertészkedés, valamint a főzés jelentett számára kikapcsolódást. Előfordult, hogy a vásárhelyi levéltári rendezvényeken maga készítette az ebédet, rendszerint a marhapörköltet és a kakaspaprikást. A vásárhelyi ételekről több nyelven jelent meg gyűjteményes kötete.

Húsz évvel ezelőtt II taggal megalakult a kizárólag helytörténettel foglalkozó Szeremlei Társaság. Kézenfekvő volt, hogy Miska bácsit kérték fel a Társaság elnökének, aki ebben a tisztségében aktív tevékenységet folytatott: munkakapcsolatot létesített más helytörténeti egyesületekkel, közreműködött a Társaság 1996-tól megjelenő évkönyvének összeállításában és népszerűsítésében. Szinte valamennyi eddigi kötetben találkozhatunk tanulmányaival, amelyeket alapos kutatómunka előzött meg. Egyik utolsó írása, a *Susáni szótár* legutóbbi, 2010-es évkönyvünk hasábjain jelent meg.

Végül egy személyes megjegyzés. Bár az utóbbi időszakban Miska bácsi többször is hangoztatta (Polcz Alaine nyomán), hogy „Nem trappolok tovább”, mindig akadt egy-egy téma (egy finn irodalmár látogatása Vásárhelyen 1930-ban; a csomorkányi iskola múltja), amely felkeltette érdeklődését. 2011. június 24-én Miska bácsi jelen volt a Társaság közgyűlésén. Ekkor még senki sem gondolt arra, hogy a szomorú esemény hamarosan bekövetkezik. E sorok írója augusztus 9-én találkozott Miska bácsival utoljára, aki egykori munkahelyére, a levéltárra hagyományozta díszpolgári oklevelét. Röviden váltottunk még néhány szót, majd egyszer csak tömören megjegyezte: „Készülök...”

Miska bátyám! Köszönjük, hogy munkásságoddal jelentős mértékben hozzájárultál Vásárhely múltjának megismeréséhez. Köszönöm a tanácsokat, információkat, melyekkel segítettél munkám során. Búcsúzzunk Tőled a Csongrád Megyei Levéltár munkatársai, a megyei honismereti egyesület, valamint a Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság nevében is. Nyugodj békében!

Presztóczi Zoltán

Element Komárom krónikása, Szénássy Zoltán (1925–2011)

Szomorúan gondolok arra a szeptember végi napra Rév-Komáromban, ott a Lehar szobornál, a lépcsőről visszanezve meggörnyedt alakjára. Mindketten éreztük: Zoli bácsi búcsúzik. Szinte parancsolóan érkezett hívása: „gyertek, mert az utolsó, 16. kötetemet, a hatyúdalmomat magam szeretném átadni nektek!” *A Jókai Egyesület 100 éve* c. munkáját úgy dedikálta az egyesület kis irodájában, mint aki befejezte élete nagy művét, de még mindig adományoz gazdag tudása tárából. A Klapka vendéglőben együtt írtunk be a vendégkönyvbe, nem gondolva, hogy ez lesz az utolsó együtt dedikálás.

1996-ban a Karcagon rendezett Honismereti Akadémián ismerkedtem meg a „Felvidék nagykövetével”, prof. dr. Szénássy Zoltánnal – a kitűző-cédula segítségével. A Rásky névről ő rögtön a férjem nagynénjére, Rásky Gizellára asszociált, aki hajdani osztályfőnöke volt a Komáromi Református Tanítóképzőben. A történelem vihára úgy hozta, hogy kedvenc tanára, 1945 után kitelepítve, a Pápai Tanítóképzőben találta magát. Őt tanítványa, köztük Zoli bácsi is, a Dunán átúszva utána jött Pápara, így itt képesítőzött. A pápai évek alatt Gizi néninél találtak otthonra, segítőre. Aztán tanár és tanítványok hosszú éveken keresztül egymástól elvágyva, csak nagy ritkán hallhattak híreket egymásról.

Még megismerkedésünk előtt forgattam át az *Új komáromi Olympos* és a *Komáromi krónikás* című köteteit, ezért büszke voltam rá, hogy megismerhettem. Többször jártunk nála Komáromban, ahol megmutatta a Jókai-emlékhelyeket, a szigetet a filagóriával, az erődöt, jártunk a Sándor-hegyi szőléjében, ahol gyakorta írogatott a Duna-kanyar páratlan szépségében gyönyörködve, büszkélkedve, hogy Ma-

gyarországból neki is maradt egy kis darab földje. Dunaalmáson Csokonai Lillájának emlékeit mutatta be, amelynek élménye felejthetetlen, igazi népnevelőként hintette kincseit. A Klapka évfordulóra pedig már a Veszprémi Honismereti Egyesület koszorúját vittük, hiszen időközben Szénássy Zoltán – pápai diákoskodása tiszteletére – egyesületünk *Örökös Tagja* lett.

Egész élete munkásságában legfontosabbnak a felvidéki magyarság hagyományainak őrzését, ébrentartását tartotta. Szülővárosának élve nemzetének dolgozott. Helytörténelmi munkájának köszönhetően a világ magyarsága többet tudhat Klapkáról, Jókairól, Lehárról, Egressy Béniről, Révkomáromról. Az 1911-ben alakult, majd a II. világháborút követően, a csehszlovákiai magyarságot sújtó jogfosztások éveiben betöltött Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület újjászervezője és elnöke volt. 2000-től szorgalmazója és szervezője volt számos révkomáromi szobor és emléktábla felállításának (az aradi 13 emlékműve, Szent István lovas szobra, Egressy Béni emléktáblája stb.), amik érdekében gyűjtéseket is szervezett.

2009-ben *Pro Probitate – Helytállásért díjat* kapott, amelyet a szlovák parlament magyar képviselői alapítottak a mártírhalált halt Esterházy János csehszlovákiai magyar politikus tiszteletére, s ezt Bűcs községben vette át. Itt állítottak ugyanis először köztéri szobrot Esterházy János tiszteletére. 2007-ben Magyarországon is felterjesztették kítüntetésre, amit azért utasított vissza – ahogy levelében írta – mert nem akart a 2004-es dicstelen népszavazás uraival parolázni.

Utolsó találkozásunkkor megmutatta az egykori Református Tanítóképző mostanában előkerült golyó lyukasztotta címerét. A róla készült kép alá a következőket írta: „*A hajdani képző sebzett címere jól demonstrálja a felvidéki magyarság helyzetét*”.

A legnagyobb tanárember volt, akivel életemben találkoztam. Szelíd, nagy tudású, szülővárosának szerelmese, akinek megadatott az, ami a pedagóguspályán csak keveseknek: még életében legendává vált.

Rásky Mihályné

Soós Pálné Kovács Margit népi szövő emlékére

Megint szegényebbek lettünk. Megint elment valaki, aki pótolhatatlan, aki ősi tudás birtokosa volt. Soós Pálné Kovács Margit népi szövő, a népművészet mestere, a mindig segítőkész, a fogyó erejével is mindig mások ügyét szolgáló, drága Margit néniünk 1923-ban született a kelet-ormánysági Szaporcán, és itt is halt meg 2011 májusában.

Itt élte le életét. Iskoláit itt járta ki, és itt „vitték férjhez” Soós Pálhoz, akivel hosszú évekig éltek békecsigákban, két gyermeküket: Árpádot és Lenkét szeretetben fölnevelve, egymást segítve. Pali bácsi, mint a „jó szülő-fonyó” asszonyok férjei mindenütt, jó gazdája volt a „szüőknek”, a szövőszékeknek. Ha kellett, javított, férfimódra ésszerűsített, „gépesítette” a csévélt, begyűjtötte és gúzsba kötötte a feleresztő pálcának valót, és így tovább.

Margit néniünk hosszú évekig volt „standja” a kémeszi tsz tehenészetében. Aki próbálta már, az nem csodálkozik azon, hogy a leendő agrárszakembereknek úgy tanítják: a mezőgazdaság két legnehezebb munkája a kaszálás és a fejés. 10–13 tehenet megfejni reggel-este, alacsony fejőszéken ülve, nem gyerekjáték. Margit néni térde szinte duplájára vastagodott ez idő alatt. Később pedig a szövés sem kimélte.

Évtizedeken át volt gondos gondnoka kis gyülekezetének, jobbkeze, segítője lelkesek sorának. Maga szabta gondnoki teendői közé tartozott hány, de hány Urasztal-terítő megszövése! Csakis az ősi módszer szerint, ami csak a mátká- és komatál-fogókon maradt fenn: a szélén megszakítás nélkül körbefutó *bogaras* (fölszedéses) és kirojtozott szegővel, amit sohasem a sarkán toldottak. Amikről tudok: Magyarbólyba, Kémesre, Szaporcára kerültek darabjai. Míves rongyszőnyegeket: „*rongypakrócokat*” is szőtt a padosrok közé az Isten házaiba.

Magam Rádfalván élő nővérétől hallottam először róla, miután rácsodálkoztam a nála lévő, akkor már ritkaságszámba menő szöttekre. Tőle tudtam meg, hogy van még élő „fehérszemély”, aki ezt a sokak által elfeledett, vagy elfeledni igyekezett tudást birtokolja. Évek múltán azt is tudtuk már, hogy a szövés-előkészítés kétemberes munkáját ők végzik, együtt Margit néninél. Ezt csak egymást és a mun-

kát jól ismerő, összeszokott két asszony tudja jól végezni. Halála – a testvér elvesztésén túl – ezért is volt pótolhatatlan veszteség Margit néninek. Nem volt már helyette más!

A szövés végigkísérte egész életén. Amikor, a II. világháború előtt-után már maradinak tartották, akinek még állt a szövőfája, és amikor a tsz-szervezés során a „kenderfödek” is megszűntek, szinte maga maradt, aki nem hagyta abba a valamikor létfontosságú mesterséget. És, ahogy a vele egykorú, Márján élő Ág Zsuzsi néni fogalmazott, ő is elmondhatta: „*Jgen kedves munkám volt az énnéköm*”. Az is maradt, haláláig. És, mert közel és távol egyetlen tanítványa szőtt csak, és, mert nagyon elevenen élt benne a tudásának átadására ösztönző belső kényszer, boldog örömmel és kifogyhatatlan szeretettel vett körül bennünket, amikor a Nagytótfalui Szövőműhely indításakor (a 90-es évek elején) rátaláltunk, felkerestük és a segítségét kértük. Mint „szövőiskolába” jártunk szaporcai otthonába, ahol feltékenység nélkül adott át mindent, amit csak tudott. (Ormánység és Drávaszög szövéshagyományai, a két néprajzi csoport szövés technikája teljesen megegyező.) Siklóstól Kémesig busszal, onnan gyalog, a 4 km-re fekvő Szaporcára. Ha visszafelé a busz (a jó falujáró) előbb elment, mert az előbbi megállókon nem volt felszállója, 2-3 órát vártunk a jeges szélben a következőre. És amikor már élt a táborunk szövőrészlege, Margit néni jött hozzánk. Hajnal előtti sötétben megetette aprójóságát, felült a buszra és jött, hogy a beindításban segítsen. Nem egyszer hozott nebulóinknak „tepszi” kalácsot, amit előző éjjel süttött. És, ami nekem, táborvezetőnek külön ajándék volt: Margit néni és Simor Eszterünk, szövésoktatónk – két igen határozott egyéniség – tudott, sőt jól tudott együtt dolgozni. Mert mindkettő tisztelte-becsülte a másik elkötelezettségét: újjáéleszteni a Dráva-mente magyarjainak csodálatos szövőművészetét.

Így az ő tudásából sarjadt ki a szinte egyedülálló Nagytótfalui Szövőműhely. Szövésoktatónk, a textilszakot járt Eszterünk tőle tanulta a népi szövés lelkét: a fonal „*mögvetését*”, a szövőre való „*föhlúzását, nyistbe-bordába való fogdozását*”. Hét parasztszövőszéken, négy állványon, 3–4 kis kereten folyt a munka. És ne mondja senki, hogy a mai gyerekeket mindez nem érdekli! Nem tudtunk olyan korán kelni, hogy a szövőműhely ajtaja előtt ne türelmetlenkedtek volna. Este pedig? A riporter kérdésére, hogy: este meddig dolgoztok? Tíz éves Rékánk így válaszolt: „Ameddig a felnőttek bírják”.

Margit néni eljött a kiállítás-megnyitókra is, amit, amíg volt rá hely, évről-évre megrendezett Eszterünk a gyermekmunkákból a Siklói Gimnáziumban. Ma már csak millióm fotónk őrzi ezt az időszakot.

Segítőkészségének nem volt határa: irányította a kémesi gyermektáncsoport ruháinak varrását is. Akkor még igen nehéz, sőt egyes daraboknál lehetetlen volt beszerezni hiteles anyagokat, mégis a ruhácskák szépek, az eredetit a lehető legjobban megközelítőek lettek. Nagy sikerük volt a Nagytótfalui Tájház megnyitó ünnepségén, ahol Mátyás Ibolyka tanárnő vezetésével felléptek. Ruháik Margit néni keze nyomát dicsérték.

Kissé vontatottan, de megjött számára a hivatalos elismerés is. 1972-től 1987-ig Dél-Dunántúl, Baranya, Szekszárd, kétszer Nyíregyháza országos megmérettetésein nyert *Emlékplapot*, két ízben II., egyszer III. díjat, Bronz plakettet, Nívódíjat, *Népi iparművész* címet, míg végre 1998-ban érkezett meg a várva-várt nagy öröm: a *Népművészet mestere* kitüntetés. A Néprajzi Múzeum aulájában adta át neki augusztus 20-án, dr. Hámori József miniszter.

Aztán, jó két évtized múltán, már élte alkonyán, érte az újabb nagy öröm: szülőtte földjén, az Ormánységban is ráébredtek arra, hogy addig kell újratanulni a szövést, amíg van kitől. A Fenntartható Ormánység Nonprofit Kft. fiatal tagjai lelkesen és nagy buzgalommal tanulták Margit nénitől a „csodát”, a kémesi, újrashasznosított malomépületben felállított szövőszékeken.

Sajnos, már nem sokáig. Margit néni hatyúdala fél évig tartott. 2011 májusában tért haza Teremtőjéhez. Csak reménykedhetünk, hogy kap megbízást Odafönn egy „körülsejlymes” úrasztalterítő megszövése, az Úristen igazi asztalára, de úgy, hogy tiszta arany legyen a „*selyme*”, a fölszedése!

Drága Margit néni! Köszönjük a Teremtőnek, hogy köztünk éltél, hogy átvehettük Tőled kincseidet, hogy megosztottad velünk mindazt, aminek kivételes birtokosa voltál. Szavakat, mozdulatokat, tudást. Köszönjük!

És, ahogy a régiek írták szeretteik fejfáira: ABFRA – A boldog feltámadás reménye alatt!

Simor Ferencné Bokody Éva

KÖNYVESPOLC

SAÁRY ÉVA – VADNAY ZSUZSA:

Érdekes emberek

Izgalmas könyv került a kezembe. No, nem krimi. Szellemi kalandot jelentő. Hősei (illik rájuk e szó) – a nyugati magyarság kiemelkedő egyéniségei. Rendszerint civil foglalkozásuk mellett (orvos, vegyész, könyvtáros, stb.) életpályájuk meghatározó eleme az, hogy magyarok.

A könyv hátán névsor – először ezt futottam végig – s örömmel fedeztem fel közöttük régi családi jóbarátokat, kedves ismerősöket, szellemi rokonokat, s eddig idegen neveket, kiknek megismerése épp az előbbieik környezetében vált érdekessé. Helyhiány miatt az ötvenkilenc nevet nem tudom felsorolni – így csak néhányat emelek ki, a rangsorolás szándéka nélkül: Apponyi Géraldine albán királyné; Cs. Szabó László író; Eckhardt Tibor politikus; Ember Sándor politikus; Ignótus Pál író; Határ Győző író; Juhász László író, történész; Kerényi Károly klasszika-filológus; Krassó György író; Mindszenty József kardinalis; Tollas Tibor költő, szerkesztő.

Az 1951 és 2010 között készült riportokat a keletkezés időpontja szerint közlök a két szerző. A megszólítottak időben és térben gyakran távol állnak egymástól. Többben közülük már nem is élnek. (Az életrajzi adatokkal való kiegészítés – lábjegyzetben, vagy kis abc-be szedett összefoglalóval – örömteli lenne a következő kiadásban.)

A riportsorozat témái szerteágazóak. Száműzetés, írói hivatás, cserkészlet, irodalom, zene, kutatás és eredmény, tudomány, rendhagyó és rendkívüli pályafutás, lelkesedés, megtorpanás, küzdelem, újrakezdés, értékmérés, bírálat, történelmi tapasztalat, tisztaság, felelősségérzet, szellem, érzés, képzelőtehetség, művészi minőség, nemzetközi elismertség, közösségformálás és sorsvállalás, a XX. század hányatott világa, antikommunizmus, erkölcs és politika, a hűség és hit megtartó ereje, a szabadság eszméjének őrzése kerül szóba. És '56 élménye. A forradalom ragyogó pillanatai és nemzetet megtartó, soha meg nem cáfolt eszméi – s a megtorlás gyalázata. – Nyugatra került magyarok, s mint a cím is sugallja, „érdekes emberek” életútja. Megtoldanám: nemcsak érdekes, de értékes emberekről szól a könyv, akiknek egytől-egyig fontos az összetartozást jelentő anyanyelv, a nyelvben rejlő sajátos világszemlélet, észjárás, logika, egyszóval a magyar nemzethez való tartozás.

Az elsőrangú kötet cikkei két nagyszerű asszony tollából kerültek ki. Mindketten az emigráció kiváló egyéniségei. Vadnay Zsuzsa 1949-ben hagyta el Magyarországot, s az Örök Városban élt és publikált évtizedeken át. Attelepülővén a svájci Locarno-ba közeli barátságot kötött szerzőtársával, Saáry Évával, aki a szomszédos Luganóban – más művészeti ágak buzgó ápolása mellett – az írással is foglalkozik. Saáry Éva az 1956-os menekülése után – mint a helyi magyarság szervezője és a SMKK elnöke – sokat publikált a világ különféle részén élő érdekes magyarokról. Mindketten sokoldalú műveltségű, tesznek tanúbizonyságot, írásaik igényesek és olvasmányosak, riportalanysaikat szinte láttatják. A beszélgetések külön-külön korábban is megjelentek egyrészt az 1981-ben Zürichben megjelent azonos című kötetben, másrészt a Nemzetőr, a Lo Specchio, az Irodalmi Újság,

a Vagyunk, a Cultura di Destra, a Kanadai Magyarság, a Krónika, az Új Világ, a Krónika és az Amerikai Magyar Újság hasábjain. Rendkívül fontos, hogy most az anyaország olvasóközönsége is kézbe veheti őket. A Nyugatra vetődött magyarságot ugyanis évtizedeken keresztül szántszándékkal rekesztették ki az otthoni köztudatból. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy sem róluk, sem a ki-sebbségben élő nemzettestvérekről semmit sem hallottak. Most Európa „határtalansága” lehetővé teszi a szellemi-lelki egyesülést. E könyv tágitja a nemzeti önismertet, szélesíti és megerősíti az összetartozás-tudatot, s későbbi művek forrásul szolgálhat azoknak, akik a Lajtán túl élő magyarsággal foglalkoznak.

A szép küllemű kötethez Agócs Sándor szerkesztő irt előszót, a fényképek nagy részét Saáry Éva és Vass Dániel készítette.

(Antológia Kiadó Lakitelek 2011)

Radics Éva

MILES LAMBERT-GÓCS

Tokaji Wine. Fame, Fate, Tradition

(A tokaji bor. Hírnév, sors, hagyomány)

Rendhagyó módon egy Amerikában megjelent angol nyelvű könyv bemutatására vállalkozom. Teszem mindezt azért a Honismeret folyóirat hasábjain, mert ez a mű is jelzi, hogy a tokaji bort a tengeren túl is ismerik, másrészt pedig szerzője magyar gyökerekkel rendelkezik. A Gócs család a Székelyföldről származik, II. Rákóczi Györgytől kaptak nemeslevelet 1655-ben és szőlőt a Hegyaljához közel Zemplénben. A szerző nagyapjának, a zempléni Gócs Istvánnak dedikálta könyvét, aki kőfaragó létre borkészítéssel is foglalkozott. Miles Lambert-Gócs a görög borkultúrát bemutató könyvei után, három évtizedes kutatómunka alapján írta meg a tokaji bort ismertető művét az angol nyelven olvasó közönség számára. A tokaji iránti komolyabb érdeklődését egy 1969-es palackozású 5 puttonyos tokaji aszú 1977 karácsonyán történt elfogyasztása inspirálta: az üres palack a könyv írása közben folyamatosan előtte volt és a megfelelő ihletet biztosította számára.

A szerző komoly magyar és idegen nyelvű forrásokra, szakirodalomra támaszkodott, amelyeket az Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtárában és a Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtárban tanulmányozhatott. A könyvet egyszerre jellemzi az enciklopédikus ismeretek átadására és a tokaji bor történeti fejlődésének bemutatására való törekvés. Négy nagy fejezetben hozza közel az olvasókhöz Tokaj-Hegyalját és tárja fel e sajátos magyar borvidék múltját, a tokaji borok jellemzőit.

Az első fejezetben a magyarság Kárpát-medencei megtelepedésére is utalva a régióhoz köthető családokat, nevezetes személyeket és nemzetiségeket veszi sorra, akiknek fontos szerepük volt a szőlő- és borkultúra fejlesztésében és kereskedelmében. A magyarok mellett részletesen feltárja az olaszok, görögök, örmények tevékenységét, de tal a bolgár-szláv kapcsolatokra is. A fejezethez kapcsolódó tanulmány a vidék népességének történetét és a tokaji bor – főként a XVII. századi borkereskedelem révén való – híressé válásának a folyamatát mutatja be, beleértve az amerikai kontinensen való is-

mertségét is. A Helységnevtár címet viselő második fejezetben térkép segítségével tájékozódhat az olvasó Tokaj-Hegyalja földrajzáról, településeiről és a borkereskedelmi irányairól. Itt esik szó a trianoni békeszerződés eredményeként ma Szlovákiához tartozó falvakról, mint pl. a hegyaljai Szőlőskéről. A fejezet tanulmánya a vidék kiterjedésének történeti változásait taglalja, és utal a közkeletű XVIII. századi megfogalmazásra, miszerint Tokaj-Hegyalja az abaujszántói Sátor-hegytől a sátoraljaújhegyi Sátor-hegyig tart. A harmadik fejezet a szőlőtermő hegyeket, dűlőket veszi sorra, jelezve az egyes településeken való előfordulásukat, majd a szőlőművelés szempontjából elemzi a talajtípusokat.

Méltán számíthat a bort kedvelő olvasók érdeklődésére a negyedik fejezet, amely a hegyaljai szőlőfajtákat, bortípusokat és a hozzájuk kapcsolódó technológiát mutatja be. Ebből ismerhető meg pl. az aszúbor készítésének módja, az aszúbor puttonyszám szerinti osztályozása, a gönci hordó és a puttony méretének fontossága, a szamorodni és az aszúbor közötti különbség, vagy olyan helyi bork, mint a mászlás és a fordítás jellemzője. A különböző bortípusok történeti fejlődését, az elnevezések változását és a balkáni kapcsolatokat tanulmányban tárja fel a szerző. A kötet záró fejezetében, a függelékben kitér a szocialista nagyüzemi szőlőművelés és borkereskedelem jellemzőire is.

Lambert-Göcs könyve elmélyült kutatómunka eredménye, hiteles és adatokban gazdag történeti áttekintést nyújt a tokaji borról, ezáltal felkeltheti az érdeklődést a magyar tradíciók és kulturális örökségünk részét képező híres borvidék iránt. Reméljük, hogy a világban szét-szórva élő és szüleik nyelvét már nem ismerő magyar származásúak e könyv révén megtalálják kulturális gyökereiket! Nagyon ritka – amint a szerző Balassa Ivánt idézve is írja –, hogy egy meghatározott táj meghatározott bora egy nemzet himnuszában is helyet kap. A tokaji nektár ilyen kivétel, ami többet jelent minden himnével. Ezért tartom nagyon fontosnak Miles Lambert-Göcs könyvének megjelenését, amelyet jó szívvel ajánlok hazánk története és kultúrája iránt érdeklődő minden olvasónak.

(Ambeli Press, Williamsburg, Virginia, USA, 2010.)

Petersák Tivadar

Tengőri Hereberi atyámuram

Katona Imre csongrádi népmesegyűjtése
1941–42-ből

A *Tengőri Hereberi atyámuram* című, csongrádi népmeséket tartalmazó kötet megjelenése nem csupán egy kisváros, Csongrád nagy ünnepe, hanem az egész magyar néprajztudomány, sőt bátran mondhatjuk: a magyar művelődéstörténet kivételes eseménye. Nagy nyeresége a magyar kultúrának, ha egy kiemelkedő tudós, esetünkben a jeles néprajzkutató, Katona Imre életműve halála után válik teljesebbé. A csongrádi népmeséket gyűjtő Katona Imre éppen tíz éve, 2001-ben hagyott itt bennünket. Szellemi nagyságának bizonyítéka azonban, hogy munkássága nem zárult le halálával, hanem jó néhány kötettel gazdagodott az azóta eltelt időben. Ezek a következők: *Néprajz és gyermekvilág*. Pont Kiadó. Bp., 2001.; *Szépen szóló madárka. Népdalaink szöveges üzenete*. Masszi Kiadó. Bp., 2002.; *Ötvenöt magyar népmese. Katona Imrével Pintér Lajos beszélget*. Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajzi Tanszék – Városi Önkormányzat, Csongrád. Szeged–Csongrád, 2002.; *Tisza szélén, Duna hosszában. Úti feljegyzések, utolsó beszélgetések*.

Masszi Kiadó. Bp., 2004.; *Még nincs vége a dalnak. Írások a drávaszögi, szlavóniai, bácskai és temesközi magyar folklórról*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2006.; *Tengőri Hereberi atyámuram. Palásti Annuska meséi. Katona Imre csongrádi népmesegyűjtése 1941–42-ből*. Csongrád Megyei Levéltár. Csongrád, 2011.

Jelen ismertetésem tárgya a most megjelent, a főszerkesztésben legutolsóként említett népmesekötet. Katona Imre Csongrádon született. Fiatalon, 20, illetve 21 éves korában jegyezte föl szülővárosa legbelsőbb zugában, a történelmi városrészben, a Belsővárosban (vagy régi nevén a Tabánban) gyorsírással a meséket. Ő ekkor részben tudatosan, részben ösztönösen cselekedett. A néprajzi szakirodalmat olvasva tudatosan kereste a meséket Csongrádon, viszont amint véletlenül rálelt az első (és később is egyedüli) csongrádi mesemondójára, ösztönösen megérezte, hogy hatalmas kincsre bukkant. A mesék gyűjtője néprajzot ekkor nem tanult, sőt ahogy utóbb nyilatkozott: „akkor még a néprajz ismeretlen vagy pedig lenézett tudomány volt, még a saját nőm is értetlenkedett”. Vagyis még a családon belül se nézték jól szemmel, hogy az „úri fiú”, az állatorvos fia leereszkedik a város szegényparasztiához. Mesék után kutakodva Katona Imre mindenütt azt a választ kapta, hogy Csongrádon már senki sem tud mesélni. Végül is a véletlen sietett a lelkes fiatalember segítségére. A meséket elmondó Palásti Annuska a saját bejárónőjük volt, aki korábban cseléd volt. Cselédként több család kisgyerekeinek mesélt. A szülei szegényparasztként, napszámosok voltak. A meséket főképpen az édesanyjától tanulta. Katona Imre 1941–42-ben mintegy 80 mesét jegyzett le Palásti Annuskától. Hűsz mese szövege időközben elkallódott. Zárójelben jegyzem meg, hogy egy halvány reménység van még arra nézve, hogy csak lappanganak ezek a szövegek: úgy hírlik, hogy létezik még egy kutatónál kézíratos, lejegyzetlen, gyorsírással anyag Katona Imrétől. Hát-ha ezek a meseszövegek is köztük vannak!

Katona Imre műve, amely mindeddig méltatlanul kiadatlanul hevert, egyenes ágon kapcsolódik a magyar folklórkutatás neves irányzataihoz, az egyéniségkutatáshoz. A kutató az akkoriban szarmját bontogató egyéniségkutató iskola szellemében igyekezett kiaknázni egy kiemelkedő egyéniség teljes mesekincsét; föltérképezte, habár csak röviden a repertoár eredetét; kitért a szövegek elbeszélésének alkalmaira is; jellemezte a mesemondót, stílusát, tájnyelvét is. Jelenlegi tudásunk szerint Palásti Anna az első részletesebben megismert női mesemondó a magyar nyelvterületen.

Palásti Annuska repertoárja igen változatos, majdnem valamennyi mesei műfajból mondtott el szövegeket, csak falucsüföli- és hazugságmesék nem. A hagyományörző mesemondókra jellemzően tudásanyagában mennyiségileg és minőségileg is a tündérmesék játszanak meghatározó szerepet. A kötet címadó tündérmeseje, a *Tengőri Hereberi atyámuram* külön is figyelmet érdemel. A mesehős nevében a Kun Miatyánk töredéke őrződött meg, melynek kezdősora így hangzik: „Tengri hel bele” Jelentése: az „Úr erejével”, vagy másként megfogalmazva: Isten segítségével. Palásti Annuska mesemondói egyéniségén egyértelműen látszik női mivolta. Előszeretettel mesél hányatott sorsú, kiszolgáltatott, szenvedő, félárva lányokról. Mint elbeszélő, az érzelmekre helyezi a hangsúlyt a kalandokkal, harcokkal, csatákkal szemben. Meseanyagában jelentős helyet foglal el az irodalmi eredetű mesék. Az erős ponyvai hatás kimutatható meséinek motívumkincsében és a mesehősök nevében éppúgy, mint egyes meséinek nyelvezetében. Hiába, nem szabad elfelejtenünk, hogy a XX. szá-

zadban még a földrajzilag elzárt relikviumterületekre is betört a nyomtatott betű, nemhogy egy alföldi mezővárosba. Palásti Anna, mint klasszikus mesemondó következetesen ügyel a hagyományból származó mesék formai sajátosságaira, így például a mesei hármasságra. Előadóként a reprodukáló mesélők csoportjába tartozik. Szövegeire a viszonylagos állandóság jellemző, nem kedvelni a változtatásokat, egyéni kalandok beillesztését. Néha azért ennek ellentmondóan a befejezés előtt továbbszövi a mese fonalát, és dióhéjban megismertet a főhős fiainak további sorsával is. Egyéni mesekialakításának jele az is, hogy – minden bizonnyal a mesegyűjtő kedvéért – egyetlen meséként hosszú tipusláncba fűzte össze, egy meseként mondta el az általa ismert Mátyás-meséket és a legendamesék zömét. Palásti Annuska meséinek minőségéről vall az, hogy Voigt Vilmos professzor, a magyar folklorzitika meghatározó egyénisége így ajánlja a mesekötetet: „*Ha valaki egyetlen kötetből kívánja megismerni a magyar népmese legjellemzőbb korszakát – ezt a könyvet vegye kezébe*”.

A csongrádi mesekötet nagy erénye a helyi nyelvjárárs pontos bemutatása. Korábban Katona Imre ezt mondta a csongrádi tájnyelvről: „*A helyi lakói többé-kevésbé ő-zó nyelvjárásban beszélnek, és részben átvészelték a török hódoltságot, a külváros lakói viszont ő-zó nyelvjárásban, kissé palócosan beszélnek*”. A belsővárosi Palásti Anna is ő-zó nyelvjárásban beszél, habár a szövegében palócos jegyek is fölbukkannak (az egyszerű t-végű igék múlt idejének alakjai: *odakötte* 'oda-kötötte', *hazavette* 'hazavetette', *kinyitotta* 'kinyitotta'). A kötethez Bereznai Zsuzsanna jövőtől kiváló szomogyarázat is tartozik, amely nemcsak a tájszavak értelmét adja meg, hanem – gondolva a mai kor gyermekeire – a falusi élethez, régi foglalkozásokhoz kötődő szavak jelentését is.

Az esetleges újabb kiadáshoz készülve két megjegyzésem van. Néhány megcsillagozott, magyarázatra kijelölt kifejezés kimaradt a Szomogyarázattól: *békest lönni*, *béputyérázva*, *feneköl*, *létérbetyül*, *összeszuszatol*. Egy szó jelentése pedig helytelenül szerepel. A *Zöld disznó* című mesében olvasható csáva jelentése ebben a szövegekörnyezetben nem csóva, szalmából vagy szénából gyújtásra csavart köteg. A szó mesében így fordul elő: „Mög volt szalmából ágyazva, mög is volt a csáva keverve neki.” Az *Új magyar tájszótár* éppen egy Csongrád megyei adatra (is) hivatkozva adja meg a csáva szó jelentését: *moslék* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 770).

A szigorú bíráló megjegyzései után adjuk át a szót föllelkészült olvasónak. Kimondhatatlan köszönet illeti Bereznai Zsuzsannát, aki hosszú éveken át fáradhatatlanul küzdött Katona Imre publikálatlan csongrádi gyűjtésének megjelentetéséért. Küzdelméért egy általa irt bevezető tanulmánnyal és folklorzitikai jegyzetekkel ellátott, és így tökéletesebbé tett kéziratral folytatta. Hogy ez a küzdelem eredménnyel járt, abban szerepe volt *Georgiádes Ildikónak* is, aki a Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltárának igazgatójaként részt vállalt a könyv megjelentetésében, valamint a kötet másik szerkesztője volt. Nem hagyhatom szó nélkül a kötet illusztrációit. Az aprólékos, a mesei történeteket magában is elbeszélő, gondolatgazdag rajzokat és a pazar színvilágú vízfestményeket a meghökkenően burjánzó képzelőerejű alkotó, *Pál-Dudás Ági* készítette. Ez a fiatal, kirobbant tehetségű, ihletett művész olyan kedvesen, életszerűen, motívumoktól zsúfoltan és mégis derűsen készíti elbeszélő stílusú illusztrációit, hogy olykor az ember a me-

sék olvasása közben akaratlanul is belefeledkezik a nézelődésükbe, és ezekből követi nyomon tovább a mesét.

Végezetül megemlítem, hogy Csongrád városa egész napos rendezvényesorozattal tiszteltet a *Tengőri Hereberi atyámuram* című kötet megjelenésének. Az eseményhez kapcsolódva mesekonferenciát is rendeztek a Városházán. Megindítóan szép élmény volt látni a rendkívüli érdeklődést, a csongrádi Városháza hallgatósággal zsúfolásig telt nagytermet, azon belül is azt jó néhány tucatnyi fiatalt, akik hosszú órákon keresztül hang nélkül, feszülten figyelve ülték végig a néprajzi előadásokat. Hasonlóan lélekiemelő, sőt pozitívan fölkaivaró benyomásokat szerezhetett a jelenlévő azon a kiállítás-megnyitón, amelyen a kötetet illusztráló Pál-Dudás Ági képzőművész alkotásait mutatták be a nagyközönségnek. Ezen az (öt-hat órával később megrendezett) eseményen úgyszintén hemzsegték a vidám, érdeklődő helybéli fiatalok; a kiállításnak helyet adó intézmény több terme is megtelt velük. A kiállításon nézelődő közönség nyüzsgő társalgását hallgatva és a városházi emlékülés szüneteiben elkapott beszélgetésszálányokból azt szűrtem le, hogy Csongrád már a könyvbemutató napján értekei közé sorolta a *Tengőri Hereberi atyámuramot*. A város sajtójaként, a közönség büszkeségéiként emlegették a jelenlévő csongrádiak a kötetet.

Egy személyes, talán ide nem illő vallomással zárom ezt a könyvismertetést. Nekem, mint résztvevőnek semmihez sem hasonlítható élményt adott ez a csongrádi nap. A lelkes, tiszta tekintetű, tudásszomjjal megáldott csongrádi fiatalok tömegének látványa megerősített abban, hogy kimondjam: ha ilyen fiatalágunk van, ne csüggedjünk, nem vesztett még el ez az ország, igenis van jövője a magyarságnak!

Villányi Péter

Tízéves a Hepehupa

A romániai rendszerváltást (1989) követően újraindult a *Szilágyság* (előző címe Szilágy 1877–79, 1883–1910; majd 1910–1944 között Szilágyság), mint egyetlen magyar nyelvű hetilapja Szilágy megyének. A lap igekezett mindenről hírt adni, tájékoztatni a magyar nyelvű olvasóközönséget a helyi, országos és nemzetközi eseményekről, amelyek – a szerkesztőség megítélése szerint – kiválthatták a megye lakóinak érdeklődését. Az évek során azonban egyre inkább nőtt az igény egy olyan folyóirat iránt, amely közölni képes hosszabb írásokat, tanulmányokat, amelyek tartalmuknál fogva a Szilágysághoz, mint tájegységhez kötődnek. Ilyen jellegű írások közlésére már azok terjedelménél fogva sem vállalkozhatott a *Szilágyság*, mint hetilap. Egyre-másra jelentek meg a romániai és külföldi kiadványokban a Szilágysághoz kötődő tanulmányok ugyan, de azok nem, vagy csak alkalmyszerűen jutottak el a tájegység embereihez. Időszűrűvé vált ezen írások „hazahozatala” és Zilahon való közlése.

A hosszas és szükséges egyeztetések után, a biztos anyagi háttér megeremése nyomán 2002 januárjában megjelenhetett a már elnevezésében is a Szilágyságra, mint tájegységre utaló, Adyt idéző („Hepehupás vén Szilágyság”) *Hepehupa* elnevezésű folyóirat.

A folyamatos megjelenés anyagi háttérrel kezdettől fogva *Major István*, a zilahi Color Print nyomda tulajdonos-igazgatója biztosította és biztosítja. Ehhez a szponzoráláshoz később csatlakozott a Cominitas Alapítvány is évi rendszeres támogatással. A kiadvány főszerkesztője a tíz év során *Fejér László*, aki szerint „a *Hepehupa*

felvállalta, hogy olyan műhely legyen, amelyben a szilágysági hagyományokat, értékeket ápolók és fejlesztők számára olyan teret nyújt, amely a szilágyságiak számára is hozzáférhető legyen". Ezt a vállalást a lap tízéves fennállása során maradéktalanul teljesítette, közlési lehetőséget biztosított mindazon szerzőknek, akik valamilyen módon a Szilágysághoz kötődnek (származás, munkahely, kutatási téma). Az évek során tekintélyes szerzőgárda alakult ki a folyóirat körül. Az erdélyi tudományos élet jeles képviselői (pl. dr. Egyed Ákos, Csetri Elek, Kozma Dezső, Péntek János), írók, költők (mint Fodor Sándor, Páskándi Géza, Mikó Imre) mellett szilágysági szerzők egész sora közzölt helytörténeti, néprajzi, szociológiai, művelődési- és népművészeti, képzőművészeti írásokat, emlékiratokat, tanulmányokat.

A Szilágyság-kutatás eredményeinek bemutatására vállalkozó, a megyében tevékenykedő Báthori Alapítvány, a Tövishát Kulturális Társaság és az Erdélyi Múzeum Egyesület Zilah és Vidéke fiókja által rendszeresen megtartott tudományos ülésszakokon elhangzott tanulmányokat is közzölt a Hepehupa. A folyóirat nyitottságára utal az a tény, hogy közzölt román szerzők műveiből (versek, tanulmányok), de ízelítőt adott eszt, ukrán, szlovák, szárd, portugál írók alkotásaiból is. A határon túli magyar nyelvű kortárs folyóiratokkal is virágzó kapcsolatot sikerült kiépíteni (Bárka – Békéscsaba, Muratáj – Szlovénia, Kaligram – Pozsony, Együtt – Ungvár), írásokat kölcsönösen közzölni, magyarországi szerzők írásait is megjeleníteni.

Az elmúlt évek folyamán a folyóirat egyre ismertebbé vált, nőtt azok száma, akik érdeklődéssel fordultak a negyedévenként megjelenő számok felé. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség folyamatos bemutatásokat tartott előbb a megye városaiban, nagyobb falvaiban, majd Erdély-szerte (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyszombat, Nagybánya, Nagyvárad, Nagykároly) és külföldön is (Budapest, Bécs, Győr, Gyula, Szentendre).

A Hepehupa eddig közzölt írásainak színvonalát, irodalmi, tudományos értékét, megjelenítésének művészi külsejét az olvasók, a kultúraszetterők nagyra becsülik. A szerkesztőség állhatatos, kitartó munkáját csak dicséret illeti, hogy sikerül átlagban százoldalas kiadványt megjeleníteni, esetenként 20–22 szerző műveit (írások, grafika, fotók) is felsorakoztatni anyagot rendszerezni, egységes keretbe fogni, biztosítani az egyes számok Szilágysághoz kötődő tartalmát, de ízelítőt adni a tájegységen túli „világ” művelődési történéseiből is.

Az induláskor megjelent első számot 2002 tavaszán mutatta be a folyóirat szerkesztősége a megyei múzeumban akkor összegyűlt szép számú érdeklődőknek, míg a tizedik évfolyamához érkezést jelentő 37. számot a Megyei Tanács termében üdvözölhették az olvasók.

Egy olyan korban, mely különösen próbára teszi a kitartást, a hagyományokhoz való ragaszkodást, a már-már elfeledett gyökerekhez való visszatérést, egyre jobban megköveteli az anyagi áldozatot is, egy folyamatosan megjelenő színvonalas, tartalmában igényes művelődési folyóirat jelenléte igazolja (ha még szükség van rá) a nyomtatott szó létjogosultságát az internetes világháló egyre nagyobb szorításában. Úgy gondoljuk, hogy a tizedik évébe lépő Hepehupa maradéktalanul teljesítette az induláskor kitűzött célt, a Szilágyság színvonalas művelődési folyóiratának kellő tapasztalatot szerezve „nagykorivá” lett, és küldetését a jövőben is teljesíteni tudja.

Kovács Miklós

Honismeret Csongrád megyében (1969–2011)

2010 januárjában a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagsága és elnöksége úgy határozott, hogy a megyében hosszú ideje létező honismeret történetét, szakaszait, megjelenési formáit feldolgozza, elemzi, és jelenlegi megnyilvánulási formáit feltárva, rendszerezi. A honismeret jelentős szerepet játszik az egyes települések és a nagyobb, regionális egységek mindennapjaiban. A lokálpatriotizmus, helyi történelmünk, lakóhelyünk és környezetünk ismerete motiváló erejű lehet a letelepedésben, családi gyökereink feltárásában. Ezért is nagyon fontos az egyesület által kiadott kötet, amely ennek a munkának a négy évtizedet vette górcső alá.

A mű szerkesztői: Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna és Gergelyné Bodó Mária. Lektor és a szerkesztők munkatársa: dr. Kovács Dániel. *Gergelyné Bodó Mária* Szegeden született, ahol a József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos diplomát. Szakmai pályájának kiemelkedő alkotása a 125 éves szegedi iparostanone-iskola jubileumi ünnepségeinek megszervezése, és a szakképzés történetéről írt tanulmánya. 2010-ben az MTA pedagógus kutatói pályadíjjal ismerte el munkáját. 2009-ben megszervezte a megyei honismereti napot Szegeden. *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna* Makón született, gimnáziumi éveiben dr. Tóth Ferenc és Buzás László helytörténetesek tanítványa volt. A szegedi egyetemen történelem-orosz szakon végzett, utána alma materében a József Attila Gimnáziumban tanított, ahol helytörténeti kört alakított 2002-ben, amelyet 9 évig vezetett. 2005-ben Csongrád Megye Köznevelésért kitüntetését kapott. A szakmai elismerések végigkísérték pályáját. Szakirói munkásságának csúcsteljesítménye a Gilicze Jánossal közösen alkotott Város a Maros mentén című helytörténeti olvasókönyv volt. Ezért nyerte el az MTA Pedagógus Kutatói Pályadíját 2008-ban. 2000-ben lett a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagja, ahol 2010-ben titkárrá választották. A kötetben 21 témának szerzője is.

A Honismeret Csongrád megyében (1969–2011) című könyvet a szerkesztők négy részre tagolták. Az első fejezet címe: A honismereti élet kibontakozása Csongrád megyében. Itt olyan nagyobb lélegzetű munkák kaptak helyet, amelyek önmagukban vizsgálva is összefoglalások, mondhatjuk megyei alapműveik a témának. Találhatunk itt visszatekintéseket, konkrét, helyhez, időhöz kötött tanulmányt, a korai időszak megyei periodikájának bibliográfiáját, négy évtized részletes megyei honismereti kronológiáját, és egyéb fontos elemzéseket, összefoglalásokat mintegy 100 oldal terjedelemben. A második fejezet 135 oldal terjedelemben a megyében folyó honismereti tevékenység közösségeit és szintereit állítja az olvasók elé 14 honismereti kör tevékenységének leírásával, majd 29 honismereti-helytörténeti gyűjtemény bemutatásával. Bekerült a kötet e fejezetbe 15 jelenleg is működő civil társszervezet ismertetése, amelyekkel a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület kapcsolatot, együttműködést épített ki 20 éves fennállása során. A harmadik fejezet tanulmányai kb. száz oldalon a megyében folyó honismereti munka tapasztalatait, eredményeit és ünnepeit összegzik. A honismereti táborok története, kutatásai tematikája, a honismeret hagyományainak és helytörténet értékeinek átörökítési módjai, helytörténeti olvasókönyvek, tankönyvek alkalmazása az oktatásban, a megye fiataljai a honismereti vetélkedőkön, az egyesület határon túli tanulmányútjainak szerepe az ismeretek gyarapításában, az egyesület honlapjának jelentősége a honismereti közösség informálásában és összetartásában

más közösségeknek is tapasztalatokat közvetítenek. A könyv negyedik, 125 oldalas részéből megismerhetjük a megyében tevékenykedő „honismerőket”, illetve azoknak a munkásságát, akik ma már csak eredményeikkel vannak jelen a honismereti közéletben. Tanulságos a Kicsoda? fejezet olvasása, egyúttal megőrzi a jövőnek is a honismeret munkásainak emlékeit.

A könyv egészéről megállapíthatjuk, hogy rendkívül gazdagon adatolt. Az 57 szerző kutatómunkájának eredményeként nagy mennyiségben álltak a szerkesztők rendelkezésére az írások, amelyeket lelkiismeretesen, precízen és szakértő módon használtak föl a könyv összeállítása során. Igen sok színes fotó teszi látványossá a gazdag tartalmat. Dr. Blazovich László bevezető tanulmányából világosan kitetszenek azok a társadalmi elvárások, amelyeket az adott kor politikai vezetése támasztott a honismereti mozgalommal szemben. Szembeötlő, ahogy a népfront mozgalom maga alá gyűrte a honismeretet, és „felülről” irányított közösségeket hozott létre. Ezek még nem a szabadság bibói köréi voltak, hiszen az állampárt a HNF-en keresztül irányítása alatt tartotta ezeket, ugyanakkor alkotó, értékmentő, hiánypótló munkát is végeztek. Kiváló szakemberek tevékenykedtek ezekben a bizottságokban, és eredményeikre bátran lehetett építeni. Az egymást követő munkás évtizedek személyi változásokat is hoztak, és megalapozták a rendszerváltozást követő alulról szerveződő honismereti csoportok létrejöttét. Ezek a csoportok tovább folytatták a gyűjtő, elemző munkát. Krónikákat, tanulmányokat, kronológiákat készítettek. Munkájukban óriási jelentőséggel bír az a szakmailag kiválóan képzett, elkötelezett réteg, amely korábban komoly tapasztalatokra tett szert a honismeret területén.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület új, magasabb szintre emelte a honismeretet. Alulról szerveződése, problémák iránti érzékenysége alkalmassá teszi arra, hogy lehetővé tegye biztosítani az egyéni érdeklődés által motivált kutatómunka segítségére, bemutatására. Főismerte, hogy többek között igen jelentős feladat a honismeret iskolai keretekben történő fölhasználása. Az egyesület ösztönzi a helyismereti tankönyvek településenkénti elkészítését. Véleményem szerint ezen a területen komoly fejlődésnek kellene történnie országos szinten is. Az egyesület taglétszáma, összetétele óriási tapasztalat összegyűjtését teszi lehetővé. Ez a kötet az egyik bizonyítéka ennek. Jól látható, hogy a múlt értékeinek fölterképezése, földolgozása is történelemmé válhat. A későbbi korok kutatói forrásként használhatják majd a Honismeret Csongrád megyében című könyvet, melyet ezúttal is jó szívvel ajánlhatok a téma iránt érdeklődők figyelmébe.

Rozsnyai János

Könyvek a Jászkunságban

A XXI. század elején ellentétes folyamatok zajlanak le a kultúrában (is). A rendszerváltás óta mintha megnőtt volna az emberek önkifejezés iránti igénye, az információ átadás-átvétele soha nem látott méreteket öltött. Megszaporodtak a közösségek lapjai (városi, falusi újságok), a helytörténeti és memoár-irodalom. Igaz, a könyvkiadási dömpingben nem mindig csak színvonalas kiadványok kerülnek napvilágra. Ugyanakkor nagy múltú folyóiratok szünnel meg vagy éppen kiadási nehézségekkel küzdenek, írók, költők, tudósok panaszkodnak, hogy nem jut el munkájuk a célközönséghez. A nagy múltú nyomdák termékei mellett megjelent az elektronikus

úton való közzététel. Mintha a világ is felé terelné az olvasókat. Szó se róla, ennek is megvannak az előnyei: gyors információszerezés, a terjesztés, hozzáférés lehetőségeinek kitágulása. Igaz, még a technikai megvalósítás tartóssága nem annyira bizonyított, mint Gutenberg találmányáé. Így tehát egyelőre maradjunk a nyomtatott könyvekkel. Emeljünk le könyvespolcunkról a legutóbbiak közül néhányat, amelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében készültek, vagy megyénket érintik!

Kókai Magdolna: „Ágy lábában van a másik...”. Születés körüli szokások és hiedelmek a Jászkunságban. Jászkun Füzetek 46. Jász Múzeumért Alapítvány kiadása. Jászberény, 2010. 119 p.

A néprajzkutató-muzeológus másfél évtizedig gyűjtötte kutatási témájához az anyagot Jászárokszálláson, majd az egész Jászkunságban. A XX. században születettek minden korosztályát megkérdezte a gyermekáldásról, a terhességről, a szülésről, a keresztelésről (névadóról). Tájékozódott a szakirodalomban, az önkéntes gyűjtők által írt dolgozatokban, a múzeumok adattári anyagában és a levéltár írásos forrásaiban. A népi szokásvilágot a *Gyermekáldás és terhesség*, a *Szülés és gyermekágy* és a *Névadás és keresztelés* című fejezetekben mutatja be a szerző. Az elfogadott és tiltott gyakorlatra, magatartásra is hoz példákat. A szülés módjait a Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz alapján mutatja be. Hangsúlyt helyez a bábák szerepére, tevékenységük bizonyítékaként dokumentum-másolatokat is közzétesz. A keresztnévadás szokását nemzetségtáblák adataival is bemutatja. A csecsemőhalandóságra is kitér, emléküket sokszor a családi síremlékek őrzik. A keresztelés és a névadó ünnepség pillanatait fotók örökítik meg, de a gyermekviseletről is árulkodnak a fényképek. A maga nemében ritkaságszámba megy ez a könyv. Jó hogy a Jász Múzeumért Alapítvány vállalta a kiadását és olyan sokan támogatták.

Bartha Júlia: Népviselet a Nagykunságon. (A szerző kiadása) Karcag, 2010. 126 p.

Nem kis feladatra vállalkozott a néprajzkutató-muzeológus, amikor a XIII. században betelepült kunok régészeti, történeti és néprajzi szövegyadatokból megpróbálta rekonstruálni egy népcsoport viseletének alakulását az évszázadok folyamán. Mind a könyv kivitelezése, mind képmellékletei gondosan válogatottak és igényességre vallanak. Igaz, vannak közöttük már ismert, sokszor publikáltak is, de különösen a családi archívumok képei (a karcagi Bartha és Dusa család, a kunhegyesi Vig Márta és Oláh Lajos anyaga) értékesek. A szakirodalom áttekintése után – amelynben jelentős hely illeti meg Györfly István karcagi születésű néprajzkutatót – foglalkozik a pásztorviselettel, a felsőruhákkal és a redemptus (parasztpolgári) viselettel. Ezekre gazdag levéltári adatokat talált. A múzeumokban őrzött ruhadarabok legszebb példányairól készült fotók is bekerültek a könyvbe, melyek Kozma Károly és a szerző felvételei. A kunsági kisbunda rajzok Dorogi Márton munkásságát idézik. A szerző figyelmét nem kerültek el a viselet-kiegészítők (gyűrűk, párták, főkötők, tüsszők, lábbelik), a haj- és bajuszviselet sem. Végül jegyezzük meg azt is, hogy a kunsági viselet rekonstrukciója igényként merül fel napjainkban (új ünnepek, hagyományörző táncsoport, kórus, bandérium). Ezen igény kielégítésére a jászkun redemptió 250. évfordulója, a kunok betelepülésének 750. évfordulója alkalmából többen (rendezvényeservezők, szereplők, varrónők stb.) már jelentős lépéseket tettek. Ez a könyv nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az újabb generációk

pontos ismereteket szerezzenek a Nagykunság viselet-kultúrájának történelmi hagyományairól.

Pozsonyi Zoltán: A Felsővályi Vincze család története. Karrierök és konfliktusok egy nagykun familia életében (1745–1867). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 228 p.

A történész legfontosabb forrásai a levéltárakban vannak. Jász-Nagykun-Szolnok megyében különösen az egykori Jászkun levéltár anyaga ad lehetőséget a kutatásra. A XVIII. századtól a Kerületekben és a településeken is gondos iratképzés folyt. Szabályozására és ellenőrzésére mindenkor figyelmet fordítottak a felsőbb szervek. Bár a második világháború itt-ott sok kárt tett, de Türkeve teljes anyaga épségben megmaradt. Az eredmény nem marad el, ha a kutató e város anyagának tanulmányozását tűzi ki célul. Szerencsés választása volt tehát Pozsonyi Zoltánnak, amikor egy türkevei redemptus család egy-másfél évszázados élettörténetének felgöngyölítését vállalta fel. Az anyag gazdagságát tovább növelte, hogy a kiválasztott Vincze család a saját családi levéltárát is beadta a közgyűjteménybe, amelyből a hétköznapi világa, a családi titkok is feltárultak a kutató előtt. Megjegyezzük, hogy más közgyűjteményekben (Győr-Sopron és Hajdú-Bihar megye) is végzett anyagfeltárást a szerző.

Pozsonyi Zoltán a levéltári kutatás mellett részletesen tanulmányozta és felhasználta a szakirodalmat. Így módszerintelligens is kitűnő családtörténeti könyv született, melyet a téma iránt érdeklődőknek ajánlunk. A könyv nemzetségtáblákkal, bibliográfiával, forrásokkal ellátott mű. Nemcsak leír, felsorakoztatja a dokumentumokat, de elemez is. Pontos képet ad arról, hogy egy kisvárosban milyen élet- és karrierlehetőségei voltak egy gazdag családnak és hogyan éltek azzal. Megtaláljuk benne a kismesét, de az öntudatos redemptus szemléletből és szokásból eredő különbségeket, a régi és az új harcát is. A szerző több megjelent előtanulmánya után írta meg ezt az összegzést, amelynek megjelenését azonban már nem érte meg.

Bartha Júlia (szerk.): Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. A Jászkunság kutatása 2009. Kiadó: Kun Összefogás Konzorcium és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 2011. 356 p.

A könyv a 2009-ben Karcagon megrendezett Jászkun Konferencia (melyet rendszeresen megrendeznek változó helyszínekként a Jászságban, a Kis- és a Nagykunságban) nyomtatott formában is megőriztetett változata. A történelem folyamán kiváltságos, önálló közigazgatási egységben élő néposporki kutatói, mint máris annyiszor, most is bizonyították, hogy van mit mondanunk az itt lakóknak és a téma iránt érdeklődőknek. 21 kutató tárta fel legújabb kutatási eredményeit a népes közönség előtt. A régészek (Selmecezi László, Pálóczi-Horváth András, Őrsi Zsolt) nagy- és kiskunsági ásatási eredményeik alapján rekonstruálták a középkori falut. A nyelvészek (H. Tóth Imre, Baski Imre) a kun és jász nyelvelméleteket elemezték nem feledve elődeik (Németh Gyula, Gaál László, Mándoky-Kongur István és mások) tevékenységét sem. Kutatótörténeti összefoglalásokat a néprajzosok H. Bathó Edit, Bartha Júlia és történészek (Bánkiné Molnár Erzsébet) egyaránt adtak. Izgalmas népességtörténeti adattal szolgálnak a XIII. századi nomád betelepülésről csakúgy, mint a török kiűzése utáni népességmozgásokról vagy éppen a XVIII. század végi bácskai kitelepülésekről a kutatók (Fodor István, Tóth Péter, Bagi Gábor) a Jász-Kun Kerületék működésének bemutatásá-

hoz hozzátartozik egyes választott személyek (kapitányok, képviselők) archentológiája is, melyre most több kutató (Papp Izabella, Elek György) kísérletet tett. Mások (Szilágyi Miklós, Báth János, Őrsi Julianna) a jogszokás, a belső törvények és a hivatalos jogrend kérdéseit fejezték. A tárgyi kultúra keleti (ősi) elemeire is többen (Selmecezi Kovács Attila, Novák László) rámutattak csakúgy, mint a folklórizálódásra (Nagy-Molnár Miklós). Egyes felvetések kellően alátámasztottak voltak, mások hipotézisek maradtak. Van tehát mit kutatniuk a tudósoknak – különösen, ha az eddig még nem vizsgált területek is a látószögbe kerülnek – az elkövetkező években, évtizedekben.

Bathó Edit – Papp Izabella (szerk.): Szülőföldünk a Jászság. Helytörténeti olvasókönyv. Kiadó: Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény, 2011. 448 p.

Nagy munkát vállalt az a 8 szerző (Bathó Edit, Papp Izabella, Selmecezi László, Kókai Magdolna, Besenyi Vendel, Farkas Ferenc, V. Juhász Nyitó Klára, Buschmann Ferenc) és két szerkesztő (Bathó Edit, Papp Izabella), akik fáradozása árán megszületett ez a tartalmas kézikönyv. Az olvasókönyv bemutatja a Jászföld természetrajzát, történetét és néprajzát egyaránt. Hosszú évtizedes kutatómunka áll minden szerző mögött. Most lehetőségük nyílt arra, hogy összegezzék a kutatási eredményeiket. Szükség van az ilyen összefoglaló munkákra, hiszen a szakmai könyvekben, folyóiratokban közzétett részeredményekről nem mindig tudomást a szélesebb közönség. Ezúttal sikerült külső (hazai és nemzetközi) forrásokat is elnyerni a könyv kiadásához. A Jászsági települések pozitív hozzáállását bizonyítja, hogy történetük és értékeik bemutatásával ők is felvállalják a kutatási eredmények népszerűsítését. Ami az igényt illeti, azt mutatja a hagyományörzés és identitástudat ápolása. A könyv további hasznos információkat nyújt a jászsági irodalomjegyzékek is. A szerzők, a szerkesztők és a kiadó egyaránt bizhatnak benne, hogy mind a szakmai közönségnek, mind a lakosságnak hasznos olvasnivalót nyújtottak át ezúttal is.

Őrsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Alföldi Könyvtéka 6. szám. Kiadó: Türkevei Kulturális Egyesület. Türkeve, 2011. 288 p.

A helytörténeti monográfiák, írások általában bemutatják a lokális közösségek irányítóit (a tanácsot, a bírót, a szenátorokat), az iskolatörténetekben a tanítókról, az egyháztörténetekben a papokról olvashatunk. Kevesebb figyelem fordul azonban a törvényesség helyi öreire, a jegyzőkre és egyéb jogi végzettségű egyénekre. Pedig a közigazgatás és az igazságszolgáltatás nélkülül nem folytatható volna, nem folytathatna szakszerűen. E kulesemberek tevékenységét tárja fel a szerző néhány nagykunsági értelmiségi család életpályáját nyomon követve. Megállapítja, hogy elsősorban a török elleni küzdelemben nemességet szerzett ősök tanították fiaikat ismert református kollégiumokban (főleg Debrecenben), akik hazai és európai műveltséggel felvértezve vállaltak állást, funkciót a nagykun településeken. A betelepült több generációs értelmiségi családokhoz csak lassan nőtt fel (termelődött ki) egy belső értelmiségi réteg. Az előny azonban a régi betelepülők meg tudták őrizni, hiszen meglévő tudásukat, kapcsolati és vagyoni tőkájukat ügyesen tudták alkalmazni a jászkun jogrendben is. A redemptus családokba való beházasodás pedig erősítette, stabilizálta a helyzetüket. Az értelmiségi foglalkozásúak között is nagy volt az összefonódás. Igaz, nem voltak sokan, de akik kamatoztatni tudták erejüket, azok a helyi

pozíciók után kerületi tisztségeket is betölthettek. Szerepük volt a települések mezővárossá nyilvánításában és fejlődésében. Egyesek eljutottak az országgyűlési képviselőségig. Előfordultak közöttük olyanok is, akik a tudomány művelésével próbálkoztak. Bár időközben (a XX. században) a család diacsénye megkopott, de a kései utódok ma is büszkén gondolnak elődeikre és ápolják emléküket. A könyv a család történeti kutatóknak is hasznos módszertani segítséget ad.

Szendrei Eszter: Törésvonalak. A rendszerváltás hatása Túrkeve társadalmára. Alföldi Könyvtéka sorozat 5. szám. Kiadó: Túrkevei Kulturális Egyesület. Túrkeve, 2011. 272 p.

A XX. század végén történész szemmel is fordulat következett be Magyarországon és Közép-Kelet-Európában: megszűnt a szocialista államberendezkedés és régi/új formáció: a polgári állam kezdte meg működését. Az országgyűlés meghozta az alaptörvényeket, de a helyi közösségeken múltott, hogy hogyan éltek/élnek a lehetőségekkel. Különösen izgalmas ezt vizsgálni az évszázadokon kiváltsággal rendelkező, majd a mezőgazdaság szövetkeztetésében élenjáró nagykun településeken. A néprajz, a kulturális antropológia művelői közül még kevesen vállalkoztak erre a feladatra. Szendrei Eszter – a jól kutatott és dokumentált – Túrkeve társadalmát vizsgálta meg abból a szempontból, hogyan hatott a rendszerváltás az itt élő emberekre, családokra, közösségekre. A szerző a különböző tudományágak (szociológia, demográfia, statisztika, történettudomány és néprajz) eredményeit figyelembe véve, módszereit felhasználva komplex kutatást végzett 2001-től a terepen és köztisztviselőkben. Mélyinterjúk készítése, megfigyelés, könyvtári, statisztikai adatgyűjtés, különböző írott források és egyéb dokumentumok feltárása egyaránt hozzátartozott a módszerhez, amely alapján aztán megszületett a könyv. A szerző 1990–2004 közötti időszakot egy szakasznak tekinti, amelyet behatóan vizsgál, de kitekint az európai csatlakozás hatására is. Különös értéke a könyvnek, hogy elsősorban a rendszerváltás vesztesei szemszögéből mutatja be a kisváros lakóinak életét. Kísérletet tesz a helyi társadalom átértékelődésének bemutatására és a kialakuló új családípusok meghatározására. A mű abból a szempontból is értékes, hogy a néprajz jelenkutatási eredményeit felkínálja hasznosításra a többi tudományágnak és a társadalompolitika irányítóinak.

Órsi Julianna

Honismereti ki kicsoda?

A Honismereti Szövetség fórumain évek óta többször felmerült egy *Honismereti ki kicsoda?* összeállításának szükségessége. 2001-ben a kecskeméti Honismereti Akadémián, a szövetség megalakulásának 15. évfordulójára tervezték a megjelenés idejét. Ez a terv sajnos nem vált valóra. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület elnöksége – Rémiás Tibor elnökségi tag kezdeményezésére – úgy gondolta, hogy működési területén hozzákezd a munkához. Célkitűzésünk az volt, hogy a megyénkben, napjainkban is élő és alkotó önkéntes honismereti gyűjtőket és kutatókat mutassuk be az érdeklődőknek. Az induláskor egy kötetesre tervezett kiadványban 64 kiemelkedő honismereti személyiség fotóját, szűkszavú életrajzát és nyomtatásban megjelent publikációinak jegyzékét adtuk közre. A válogatásba bekerült az önkéntesek jeles táborába tartozó gyűjtőkön túl néhány hivatásos honismereti kutató is, akik közgyűj-

teményben vagy kulturális intézményben dolgoznak, ill. dolgoztak.

Az összegyűjtött anyag közzétételére kézenfekvő volt a *Szülőföldünk* című periodika, amely a megyei honismereti mozgalom két évtizedes megjelenő közleménye. Kiadványunk rendszeresen a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapjának anyagi támogatásával készül, s ennek köszönhetően a 2007. évi 33. számban olvashatták az érdeklődők a megyei *Honismereti ki kicsoda?* Az elnökség és a munkában résztvevők a sikeren felbuzdulva és a hiány tudatában vállalták el, hogy egy második kötetben számba veszik a közgyűjteményekben és oktatási intézményekben dolgozó ún. hivatásos helytörténeti kutatókat, honismereti munkát végzőket. Hasonló kérdőívet töltöttünk ki a hivatásos kutatókkal, néhány esetben azonban gondot jelentett a feltüntetett irodalomjegyzék terjedelme. A szerkesztőknek szigorúan ragaszkodni kellett az előírásban szereplő tételek számához, valamint ahhoz, hogy minden közlemény helyismereti tartalmú legyen, hiszen a nagynevű professzorokon túl, a szakmájuk élvonalában szereplő közgyűjteményi szakemberek rendkívül sokrétű tevékenységét bemutató publikációs jegyzéke több száz tételt is tartalmazhat.

A *Szülőföldünk* következő számában jelentettük meg a 64 jeles, szintén helytörténeti tevékenységet folytató hivatásos kutató adatait. Olyan személyek adatait és publikációs listáját közöltük, akik oktatói, muzeológusi, könyvtárosi, levéltárosi és más hivatásból indíttatva végznek helyismereti, helytörténeti kutatómunkát. Március 24-én a Honismeret Napja – egyben Bél Mátyás születésnapja – alkalmából mutattuk be a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban rendezett ünnepségen a nyilvánosság előtt a 2009. évi 34. számot, amelyben a *Megyei honismereti ki kicsoda?* 2. része található.

A munka hevében született az újabb ötlet, hogy a következő számban mutassuk be azokat a határon túli önkéntes és hivatásos helytörténeti kutatókat, akik a történelmi vármegyék területére vonatkozóan fejtik ki tevékenységüket. Felvettük a kapcsolatot a kassai megyei könyvtárral, személy szerint Kolivoško István igazgató-helyettesével, akinek végső soron köszönhető minden, ami ez ügyben történt. Ő és munkatársai küldték ki e-mailben, illetve postai úton, vagy vitték el személyesen az adatlapokat, s kérték a terjedelmi korlátok és a határidő betartását. Űgyszintén nekik köszönhetjük a fényképeket is. Mi magunk személyes kassai látogatásaink alkalmával értesültünk a munka állásáról. A fordítás és lektorálás első lépéseit is ők végezték el, az ő munkájuk eredményeként olyan nyersanyagot kaptunk, amelyen tulajdonképpen „már csak” az egységesítést kellett elvégezni. 2011 elején átküldték Kassáról a 71 személy adatlapját, amelyet a korábbi két közlemény formájához hasonlóvá kellett alakítani, egységesíteni, s ez sem volt kis dolog. Megvalósítása köszönhető *Marozsán Zsolt* szerkesztőtársunknak és segítőinek, akik már gyakorlatot szerettek a korábbi ki kicsoda-k szerkesztésében. Azt terveztük, hogy 2011. március 23-án a Honismeret Napja alkalmából tartott megemlékezésen – melyre meghívtuk a kassai segítőknek is, akinek országrésze volt a munkában – mutatjuk be a megyei honismereti mozgalom közleményének újabb, 35. számát, benne a *Felvidéki ki kicsoda?*

Örömmel írom le, hogy a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban tartott Honismeret napi megemlékezések mindig nagy sikerrel zajlanak. Tagtársaink rendszeres látogatói ezen alkalomnak és az egyesület elnöksége is méltó programmal igyekszik emlékezni a mozgalom

napijára. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy ezen a fórumon is – a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület nevében – köszönetet mondjak *Kolivoško István*nak, akinek megértő segítőkészsége és lelkiismeretes munkája nélkül az összeállítás nem jelenhetett volna meg. Köszönjük!

Évek munkájának végeredménye az, ami a megyei honismereti periodikákban olvasható. Egyesületünk célja volt, hogy az egységes magyar kultúrát ezen a területen is reprezentáljuk és segítsük a határon innen és túl a helytörténeti kutatást és honismereti mozgalmat.

Székelyné Forintos Judit

Honismereti Bibliográfia

„ad vinum disertum...” – monostori szőlő- és borgazdálkodás. Szerk.: *Dénesi Tamás, Csoma Zsigmond*. Magyar Bortörténeti Társaság – Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára. Bp. – Pannonhalma. 2009. 227 old. – A 2005 novemberében Pannonhalmán rendezett konferencia szerkesztett anyaga. – *Dénesi Tamás – Csoma Zsigmond*: Monostori szőlő- és borkultúra Pannonhalmán; *Gyulai Ferenc – Gyulai Gábor*: Középkori szőlőkultúra és előzményei; *Nagy Balázs*: Monasztikus szőlőtermesztés és borfogyasztás a középkori Nyugaton; *Rudolf Malli*: A kolostorpince kínesei; *Érszegi Géza*: A szőlő és a bor szerepe Pannonhalmán gazdálkodásában az Árpád-korban a tatárjárásig; *F. Romhányi Beatrix*: Pálos szőlőbirtokok a korai újkorban; *Körkes Zsuzsa*: Rozmaring, rozmaringos bor, monostori uradalom; *Dénesi Tamás*: Egy pannonhalmi pincemester a 18. század derekán (Keller Bálint számadáskönyve); *Nagy Ágota*: Szeder (János) Fábrián kertészkedő tudós szerzetes munkássága; *Dominkovits Péter – Perger Gyula*: Paraszti gazdaság és szőlőbirtok Szentmártonban, és a szentmártoni uradalom falvaiban a 19. század első felében; *Lichtneckert András*: Aszföld szőlőművelés a kezdetektől a Vörösmál betelepítéséig; *Fülöp Éva Mária*: Szőlőművelés és borkultúra a Tihanyi Bencés Apátság zalai birtokain (18–20. sz.); *Csoma Zsigmond*: A szőlődézsma megváltásának problémái a Benedek-rendi monostori uradalmakban; *Németh Tamás – László Péter – Szabó József – Pásztor László*: A szőlészet talajtani vonatkozásainak történeti áttekintése; *Szabó László Péter*: A tápanyag-visszapótlás elmélete és gyakorlata a bencés gazdaságokban a 19–20. században; *Hajdu Edit*: A esemesgözlő-fogyasztás kultúrája és fejlődése; *Mészáros Márta – Csoma Zsigmond*: A szőlő-, gyümölcs-, must- és borkészítmények édességként, desszertként a szerzetesi asztalon; *Csoma Zsigmond*: Technológiaváltás a 19–20. század fordulóján a magyarországi bencés uradalmak szőlő- és bortermelésében; *Rábai László*: Ó kupába új bort töltés! I. A Pannonhalmi Apátság Pincészet újraindulásának rövid története; *Liptai Zsolt*: Ó kupába új bort töltés! II. A Pannonhalmi Apátság Pincészet szakmai háttere; *Hortobágyi T. Cirill OSB*: Szerzetesi élet és gazdálkodásában; „ad vinum disertum...” (Monastic Viticulture in Pannonhalma).

Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Közleményei, 40. Ünnepi kötet Lukács László 60. születésnapjára. Szerk.: *Demeter Zsófia*. Székesfehérvár 2011. 354 old. – *S. Lackovits Emőke*: Köszöntő mond Lukács Lászlónak születésnapjára; *Gráfik Imre*: „Bölcsőmet ringatá...” – Nyugat-magyarországi bölcsőtipus-változatok; *H. Csukás Györgyi*: A révkomáromi asztalosok céhlevelei; *Kemecsei Lajos*: Tatai céhlegényrendtartások tanulságai; *P. Szalay Emőke*: Ötvöstiténeti adatok a XVI–XVII. szd-i pohárfarmákhhoz; *Knézy Judit*: Jobbágyi és iparos építési gyakorlat Csurgón (1771–1810);

Peterscsák Tivadar: Cselédek bérezése egy hevesi gazdaságban; *Bárh János*: Agrárváros és tanya a Duna-Tisza közti homokhátságon; *Selmecei Kovács Attila*: A beltelek gazdasági épületei a Kál-völgyében; *Krizsa Ildikó*: A reneszánsz ébresztése – Regiomontanus tanításai a XIX. századi ponyván; *G. Szabó Zoltán*: Forradalmak emlékezete egy mezőföldi községben, Abán; *Ujváry Zoltán*: A csuka mája és a vadkan szíve; *Borsos Balázs*: A Palóc-föld mint kulturális régió; *Viga Gyula*: Hétköznapni szűkség és ünnepi luxus – Néhány adalék a Felföld borforgalmához; *Balogh Balázs*: A népzene és a néptánc szerepe egy magyarországi nemet közösség önanonosság-tudatának ápolásában – A pusztavámi példa; *Hála József*: Történetek Herman Ottórol; *Paládi-Kovács Attila*: Adalékok Viski Károly életrajzához; *Horváth József*: Végrendeleti adalékok a XVII. sz.-i győri vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez; *Szilárdy Zoltán*: Mártír szerzetes portréja Lébényben; *Kövecses Varga Etelka*: Szentelmények Esztergom környékén; *Silling István*: A pestisszentek vajdasági tiszteletéről; *Petánovics Katalin*: Az utolsó vacsora szöttezen; *Voigt Vilmos*: Miről szólnak a harangok?; *Novák László Ferenc*: A magyarság fejfája – fejfák Fejérbén; *L. Juhász Ilona*: Karácsony és a halottak emlékezete; *Bartha Elek*: A karácsonyfa a bizánci rítusú egyházközösségekben; *S. Lackovits Emőke*: Szent Luca és Luca napja a bakonyi, valamint a Balaton-felvidéki közösségekben; *Nagy Veronika*: A mohai tikverőzés bohóc figurája; *Barabás László*: A maroszéki farsangi szokások és játékok repertoárja; *Gulyás Éva*: A nő szerepe az ünnepre való felkészülésben a Jászságban; *Szabó László*: A nő helyzete az ósét társadalomban; *Gelencsér József*: Az özvegy nehéz élete – sors és jogi néphagyomány; *Barna Gábor*: A fehérgyarmati Tóth család bevasárlási könyve; *Varró Agnes*: Kézírtos házi orvosi könyv Zámolyról; *Halász Péter*: A csalán szerepe a moldvai magyar életben; *Gärtner Petra*: Adalékok a lépes madárfogáshoz; *Lukács László* bibliográfiája.

Aquincum: ókori táj, ókori város. Szerk.: *H. Kérdő Katalin, Schweitzer Ferenc*. MTA FKI. Bp. 2010. 174 old.

Bagaméri Krónika. A Bagaméri Kör és Hagymányörző Önkéntes Tűzoltó Egyesület kebelében működő Báhori Gábor Társaság égisze alatt, Ruszoly Barnabás elnök közreműködésével, a Szegedi Tudományegyetem Bónis György Szemináriumában szerkesztési és kézirat gyanánt közreadja: *dr. Ruszoly József*. XIV–XVII. évf. 2011. 132 old. – A tartalomról: *Nyakas Miklós*: A bihari hajdúk; *Ruszoly József*: A bagaméri hajdúk emléktáblája előtt; *Armós Endre*: A Varkocs család rejtélyes földesurasága Bagamérban; *Ruszoly József*: Veres barátok Bagamérban; *Armós Endre*: A bagaméri református iskola három évszázada (1657–1948); *Armós Endre*: A

régi Bagamérről (17–19. szd.); *Ruszoly Barnabás*: A nyolcvanöt éves Taar Ferenc köszöntése; *Ruszoly Barnabás*: Egyesületünk és alapítványunk; *Ruszoly Barnabás*: A Bagaméri Tájháztér Közalapítvány tíz éve.

Balassagyarmati Honismereti Híradó. Szerk.: *Ács Zsuzsanna – Vas Ágnes*. Kiadja a Madách Imre Városi Könyvtár. 2010. 32. évf. 214 old. – A tartalomról: *Becső Zsolt*: Köszöntő; *Jobbágyé András Katalin*: Jobbágy Károly sírjánál; *Nagy László*: Két pogány között – Mikó Zoltán, a magyar Wallenberg példája és tragédiája; *Szalkay Katalin*: Emlékezés dr. Szalkay Zoltán gimnázium-igazgatóra; *Gere József*: Vitéz Málnássy Ferenc repülő főhadnagy élete és kora; *Zonda Tamás*: Így jöttem; *Hangodi Lajos*: Balassagyarmat technikatörténeti öröksége: a vezetékes telegráf és táviró; *Csekey László*: Nógrád megye és Balassagyarmat postatörténete a XX. szd. elején; *Hegedűs Abel*: Losonczy Szabó Imre térképes címere; *Szászi András*: A kiskörösi Közúti Szakgyűtemény kihelyezett állandó kiállítása Balassagyarmaton; *Medvác Lajos*: Beszámoló Balassagyarmat elmúlt éveiről; *Nemcsilaj László*: „Adj esélyt, hogy jóvátegyem” – A Balassagyarmati Fegyház és Börtön integrációs törekvései; 135 éves a Kiss Árpád Általános Iskola; *Nagy Csilla*: Új Szabó Lőrinc-emléktábla Balassagyarmaton; *Csegezi Tamásné*: Bélyegen a százötven éve született „Az ember tragédiája”.

Balogh Lajos – Szinetár Csaba – Dénes Szilveszter: A szombathelyi Potyondi-mocsár. Borostyán Környezetvédelmi Oktatóközpont. Szombathely 2011. 17 old.

Balogh László – Szöcs Ánás – Ferenc-Mátéfi Krisztina: Lélek és kincs Csíkszentmiklóson. Fejezetek a csíkszentmiklósi római katolikus egyházközség történetéből. Kiadja a Római Katolikus Plébánia és a Közbirtokosság. Csíkszentmiklós 2009. 238 old. és 8 lap színes kép.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2011. 3. 128 old. – A tartalomról: *Füderer Balázs*: Likőrök a 19. szd-i Magyarországon; *Porkoláb Eszter*: Pálinkakereskedelem a 19. szd. második felében Baján; *Knézy Judit*: A gazdasszony-képzés, háztartási tanfolyamok; *Fábián Borbála*: A fűszerkereskedő élete a Bácskában; *Kisbán Eszter*: Új könyvek és mivék; *Báti Anikó*: Kern Ágnes: Ételek és életek – Rendhagyó szabadkai szakácskönyv; *Franyó Zsuzsanna*: Pálinkával és borral megöntözve; *Szűcs Judit*: Hagományok – Ízek – Régiók; *Fábián Borbála*: Étlapok a boldog békeidők Bácsországából; *Šimunović, Tomislav*: Az apatini halászkok szakácsművészete és halkülönlegességeik; *Uglik Tamás*: Emlékeim a Bajai Népiünnepélyről; *Bereznai Zsuzsanna*: A borfogyasztás hagyományos szokásai a hajósi sváboknál; *Beke Ottó*: Étek és (test)gyümölcsök (nélkül); *Fábián Borbála*: A kultúrtáj álma; *Szőke Anna*: Lakodalmi táplálkozási rend Kishegyesen; *Précz István – Pataki Glica Katalin*: Lakodalom volt a mi utcánkban; *Silling Léda*: Diósucor a kupuszinai ünnepi táplálkozásban; *Silling István*: Gyerekágyba visznek enni; *Mészáros Márta*: „Édes élet...”; *Zsigmond Győző*: A vajdasági magyarok népi gombászata a XXI. szd. elején; *Dimovszki, Neda*: Őseink táplálkozása rekonstruálásának lehetősége a csontmaradványok alapján; *Szalay Emőke*: Rézedények a vajdasági és a drávaszögi református templomokban; *Székelyné Körösi Ilona*: Földrengés Kecskeméten; *Tóth Sándor László*: Az 1593. évi dunántúli hadműveletek; *Wicker Erika*: A török hódítók elől elrejtett kincsek; *Szikora István*: Posta Kupuszinán; *Szlávics Károly*: A csonoplyai Szentkút; *Kovács Iván*: Hiedelmek áldozata a

bagoly; *Negyela László Márk*: Klein Rudolf: Zsinagógák Magyarországon; *Németh Ferenc*: A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek reprint kiadása és a megjelent harmadik kötet ürügyén; *Pejin Attila*: Dudás Gyuláról; *Mészáros Zoltán*: Betonbunkerekkel erősített határok; *Ricz Péter*: Honismereti Társaságunk hírei.

A Belényesi-medence turistakalauza. Szerk.: *Tiponuf Tibor*: Erdélyi Kárpát Egyesület '91. Nagyvárad – Bihar 2009. 94 old. – *Tiponuf Tibor*: Bevezetés; *Tiponuf Monika*: Az Erdélyi-Szigethegység; *Tiponuf Monika*: A Bihar-hegység; *Tiponuf Tibor*: A Királyerdő-hegység; *Smit Ildikó*: A Béli-hegység; *Dukrét Géza*: A Belényesi-medence; *Dukrét Géza*: A Belényesi-medence magyar települései; *Fenesi Csukás János*: Kirándulás a Fenes völgyébe; *Tiponuf Tibor*: A Fekete-Körös völgyi magyarság hagyományai; *Tiponuf Tibor*: Kirándulások a környéken; *Dukrét Géza*: Honismereti kirándulások a megyében.

Botlik József: Az örvidéki magyarság sorsa 1922–1945. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Vasszilvágy 2011. 525 old.

Böszö Sándor: Falu a Zselicben. Patca nyolc évszázados története. Önkormányzat. Patca 2010. 184 old.

Budai „búrger”, pesti polgár: polgári értékrend, polgári mentalitás a XIX. szd-i Pest-Budán. Szerk. és írta: *Perényi Roland*. Bevezető tanulmány: *Gyáni Gábor*. Budapesti Történeti Múzeum. Bp. 2010. 60 old.

Buzás Pál: Kalotaszegi irodalmi breviárium. Készült a Művelődés Műhelyében. *Sztánai Füzetek 6.* Szerk.: *Szabó Zsolt*. Művelődés – Szentimrei Alapítvány. Kolozsvár – Sztána. 2008. 152 old.

Csapó Imre – Csapóné Jurácsik Irén: Levél. Helytörténeti olvasókönyv 1410–2010. Levél Község Önkormányzata. 2010. 240 old.

Cselenkő Borbála: Zalaegerszeg, a szombathelyi püspök uradalma 1777–1848 – a mezőváros és földesura kapcsolattörténete. *Zalaegerszegi füzetek 12.* Millecentenáriumi Közalapítvány. Millecentenáriumi Közalapítvány. Zalaegerszeg 2011. 265 old.

Dánielisz Endre: Nagyszalonta a XX. században. Prolog Kiadó. Nagyszalonta 2008. 256 old.

Dominkovits Péter: Győr város tanácslései és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VI. (1627–1630). *Városi levéltári füzetek, 12.* Győr 2010. 191 old.

Diseri József: Így láttam Kaposvárt – Fotóalbum. Szerzői. Kaposvár 2011. 75 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát Egyesület folyóirata. Főszerk.: *Veres Ágnes*. Kolozsvár 2011. 4. 44 old. – A tartalomról: *Hints Zoltán*: Régi turistaösvényeken barangolva – A szervezett természetjárás története Erdélyben c. kiállítás; *Perei Árpád*: Túrák, látványok a Boga-patak völgyében manapság és a régidőkben; *Csibi Márta*: Örültem jó Bucecs-túra; *Bartók Attila*: A Mácin-hegység Nemzeti Park; *Sófalvi Zoltán*: Keleti örökség? [a Magyar tulipánról]; *Molnár Sándor*: Mindenki összefogott a Mária Út kiépítésére Hargita megyében; *dr. Kovács Lehel István*: Salamon-kő (Brassó) a mondákkal átszőtt szikla; *Vári László*: A Tutajos, avagy a Les-völgyi vizes barlang; *Lukács József*: Az ENKE [Erdélyi Népi Kárpát-Egyesület] „magas államérdekből” való megszüntetése; *Balázs Katalin*: Lakodalom régen és ma; *Asztalos Lajos*: Földrajzi nevek; *Imecs István*: Kevesebb ismert nyári gombák; *Molnár Zoltán*: Néhány újdonság az égen.

Összeállította: *Halász Péter*

A dévaványai múzeum

A Bereczki Imre Helytörténeti Gyűjtemény új épülete

Az új raktárépület

Fülöp Lajos festményei: *Felvidéki falu és Veszprémi tornyok*

